

Miskolci Keresztény Szemle

ÖKUMENIKUS KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

68. (XVIII/2.) szám

2022

SZERZŐK

Balogh Judit
Dabasi Halász Zsuzsanna
Dobos Marianne
Féja Géza
Illés György
Lipták Katalin
Monostori Tibor
Ratzky Rita
Rita nővér
Szarka János
Zimonyi Zoltán

Tartalomjegyzék

PETŐFI SÁNDOR: Magyar vagyok (3)

• ÉVFORDULÓK, ÜNNEPEK, ESEMÉNYEK •

Az egyháztörténet-írás története Magyarországon (5)

• EGYHÁZAK, TEOLÓGIÁK, HITVALLÁSOK •

ZIMONYI ZOLTÁN: Féja Géza vallásbölcselete (7)

FÉJA GÉZA: Egy hívő naplója (13)

• EGYHÁZAK ÉS TÖRTÉNELEM •

SZARKA JÁNOS: A pálos rend keleti keresztény gyökerei (I. rész) (23)

DOBOS MARIANNE: „az életszentség hírében” (36)

• EGYHÁZAK ÉS TÁRSADALOM •

RITA SZENT FERENC KISNŐVÉR: Az Elfogadlak Alapítvány bemutatása (48)

BALOGH JUDIT: A protestáns női éthosz megalkotásának kísérlete
a 17. századi Erdélyben (50)

DABASI-HALÁSZ ZSUZSANNA – LIPTÁK KATALIN:
A mobilitás posztoszocialista sajátosságai középiskolás diákok
és egyetemisták körében (59)

MONOSTORI TIBOR: Mitől lesz gazdag egy nemzet? (71)

• EGYHÁZAK ÉS KULTÚRA •

RATZKY RITA: Petőfi retorikája költeményeiben (78)

ILLÉS GYÖRGY: Kazinczy boldogsága (90)
Kazinczy börtöne (92)

• KÖNYVISMERTETÉS •

Az Ószövetségi Szómutató Szótár bemutatója
a Magyar Tudományos Akadémián (95)

PETŐFI SÁNDOR
Magyar vagyok

Magyar vagyok. Legszebb ország hazám
Az öt világrész nagy területén.
Egy kis világ maga. Nincs annyi szám,
Ahány a szépség gazdag kebelén.
Van rajta bérc, amely tekintetet vét
A Kaszpi-tenger habjain is túl,
És rónasága, mintha a föld végét
Keresné, olyan messze-messze nyúl.

Magyar vagyok. Természetem komoly,
Mint hegedűink első hangjai;
Ajkamra fel-felröppen a mosoly,
De nevetésem ritkán hallani.
Ha az öröm legjobban festi képem:
Magas kedvemben sírva fakadok;
De arcom víg a bánat idejében,
Mert nem akarom, hogy sajnáljatok.

Magyar vagyok. Büszkén tekintek át
A multnak tengerén, ahol szemem
Egekbe nyúló kősziklákat lát,
Nagy tetteidet, bajnok nemzetem.
Európa színpadán mi is játszottunk,
S mienk nem volt a legkisebb szerep;
Ugy rettegé a föld kirántott kardunk,
Mint a villámot éjjel a gyerek.

Magyar vagyok. Mi mostan a magyar?
Holt dicsőség halvány kísértete;
Föl-föltünik s lebúvik nagy hamar
- Ha vert az óra - odva mélyibe.
Hogy hallgatunk! a második szomszédig
Alig hogy küldjük életünk nesztét,
S saját testvérink, kik reánk készítik
A gyász s gyalázat fekete mezét.

Magyar vagyok. S arcom szégyenben ég,
Szégyenlenem kell, hogy magyar vagyok!
Itt minálunk nem is hajnallik még,
Holott máshol már a nap úgy ragyog.
De semmi kincsért s hírért a világon
El nem hagynám én szülőföldemet,
Mert szeretem, hõn szeretem, imádom
Gyalázatában is nemzetemet!

Pest, 1847. február

Az egyháztörténet-írás története Magyarországon

Ezzel a címmel rendezett két napos tudományos konferenciát a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kara 2022. június elején. *Horváth Zita* professzor asszony, az egyetem rektora a résztvevőket köszöntő szavaiban elmondta, hogy több szempontból is évfordulós ez az esemény, mivel illeszkedik abba a rendezvénysorozatba, mely a miskolci bölcsészképzés indításának 30. és a kar alapításának 25. évfordulójához kapcsolódik, s épp 25 évvel ezelőtt került sor Miskolcon a Fiala egyháztörténetesek országos találkozójára.

A konferencia nyitó délelőttjén három plenáris előadás hangzott el, majd a mintegy félszáz előadó több szekcióban folytatta a tanácskozást. *Szabó Csaba*, a Magyar Nemzeti Levéltár főigazgatója előadásában az 1945 utáni egyháztörténet-írás válságáról ismertette téziseit. A 2. világháborútól a 80-as évek fordulójáig terjedő időszakot a kedvezőtlen társadalmi háttér miatt az egyháztörténeti szakma ellehetetlenülése is jellemezte, mely a kutatóhelyek megszűnéséhez, a kutatói személyi állomány mennyiségi és minőségi eróziójához is vezetett. Az ezt követő három évtizedben megindult a forrásközlés, felépült a kutatóintézményi háttér, s az egyetemi oktatásban is új lehetőségek tárultak fel, de a létrejött eredmények minőségében jelentős különbségek mutatkoztak. A marxista megközelítés és az antiklerikális szemlélet csak fokozatosan enyhült a történetírásban, s az egyháztörténeti témák iránti érdeklődés is csak lassan élénkült meg. Az egyháztörténeti publikációk mennyisége elmarad a kutatásra váró, feltáratlan egyháztörténeti témák gazdagságától is.

Gárdonyi Máté, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem egyháztörténet tanszékvezető professzora arra a kettős otthontalanságra irányította a hallgatóság figyelmét, mely az egyháztörténeteseket a teológusok és szaktörténetesek közötti helyzetükben jellemzi. Rávilágított a jelenség gyökereire, hiszen a skolasztikus teológia múltbeli kizárólagossága miatt a történeti megközelítés háttérbe szorult a logikai-filozófiai megközelítés egyeduralgó jellege mellett. Ez a helyzet csak a 18. század végétől enyhült, ahol az egyháztörténet, s ezen belül az intézmények történeti fejlődésének feltárása keretet adhatott a teológiai tételek háttérnek megismeréséhez, így az egyháztörténet megfelelő helyet vívott ki egyrészt a dogmatika történeti megalapozása során, másrészt a teológusok és a papság képzésében is. A teológiai

kérdésfeltevéseknél a XIX. század második felétől vált hangsúlyossá az egyház társadalmi felelősségvállalásának kérdése, mely igényelte az egyháztörténeti megalapozást.

Balogh Judit, az Egri Eszterházy Egyetem docensének előadása a reformáció koráról szólt a jelenkori egyháztörténet-írásban. A rendszerváltozás előtt a reformáció kora Magyarországon a teológusok kutatási terepévé vált, így túlnyomórészt a néprajz- és az irodalomtudományi kutatások foglalkoztak a kor egyháztörténelmével. 1989 után a laikusok bekapcsolódása a kutatásokba sokszínű megközelítést eredményezett, de a teológiai műveltség hiánya sokszor téves következtetésekre vezetett a publikációkban. Az előadó megfogalmazta annak igényét, hogy az egyháztörténeti kutatásokat teológiai ismeretek birtokában végezzék, s az egyháztörténet-írásban a szakmai kritériumokat következetesen kell érvényesíteni.

Hegedűs András az esztergomi Prímási Levéltár igazgatója Isten és történelem címmel tartotta a plenáris ülés záró előadását. Az előadó az isteni gondviselés szerepét vizsgálta a történelem alakításában, ami a hagyományos, világi történettudomány vizsgálódásain – érthető módon – kívül esik, mivel véleményük szerint a történelem menetének magasabb értelmét az ember valósítja meg. Ez indokolja a történetírás ősi műfajának, a biográfiának művelését, mely a történelemalkító ember motivációinak feltárását célozza, ami csak korlátozottan tárható fel a történettudományos vizsgálódás során. A történelmet jellemző „káosz és romhalmaz” miatt nehezen fogadható el az isteni gondviselés történelemalkító szerepe. Ugyanakkor véleménye szerint a „fatimai látomás” és az „osztrák államszerződés 1955. évi aláírásának” racionalitás keretein kívül eső eseményei arra utalnak, hogy az isteni szellem kinyilvánítja önmagát a történelemben. Ezt támasztja alá Friedrich Schlegel tétele, mely szerint az emberi történelem végső célja visszatérés Istenhez.

A záró előadás filozofikus kérdésfeltevést követően került sor a szekcióülésekre. Az itt elhangzott előadásokról az érdeklődők az előadások teljes szövegeit tartalmazó konferencia-kötetből tájékozódhatnak. Az alábbi szekció-elnevezések kelthetik fel az érdeklődést az egyes előadások iránt:

- A reformáció a történetírásban
- A dualizmus kora
- A 20. század
- Egyháztörténetész portrék
- Egyháztörténet-írás és levéltári források
- Nők és női szerepek az egyháztörténet-írásban
- Egyháztörténet-írás Kárpátalján
- Kisebbségek egyháztörténet-írása
- Egyháztörténet-írás és helytörténet

A magyar nyelvű konferencia elsősorban a hazai egyháztörténet-írással foglalkozókat készítette részvételre, de érkeztek előadók a Felvidékről és Kárpátaljáról is, így a konferencia nemzetközi jellegű (is) volt. Kívánjuk a rendezőknek, hogy a mostani konferencia hagyományteremtő legyen, s a következő konferenciáig ne kelljen újabb negyedszázadot várni!

(zsj)

ZIMONYI ZOLTÁN

Féja Géza vallásbölcselete

Az *Egy hívő naplója* Féja Géza kiadatlan műve. A kéziratot az ezredforduló után fia, Féja Endre rendezte sajtó alá.

1945 tavaszán a Békés megyébe zuhant, élete legnehezebb heteit, éveit szenvedő író feltehetően meg akarta örökíteni a vele történeteket. A hagyatékban négy, pepita borítójú iskolai szótárfüzet maradt fenn Napló 2, 3, 4, 5 felirattal. Címzése ellenére azonban nem személyes eseményeket rögzít, hanem *vallásbölcseleti* mű, az *Egy hívő naplója* fogalmazványa.

Féját évek óta foglalkoztatta a kereszténység kialakulása. Supka Magdolnának, elvált feleségének 1944. július 28-án írt levele szerint „Az evangélium kinyilatkoztatás, mely a legmélyebb, tehát legrettenetesebb emberi sorsból jön; átadható, de le nem írható, ha leírjuk, értelme tévútra sikadhat. Itt persze bekapcsolódik a dologba a kereszténység kérdése. Szembe kell kerülnöm a katolicizmussal: a katolicizmus óriási hibát, helyesebben tévedést követett el teátrális szertartásaival, holott csodák csak bévülről jönnek. [...] Most olyan világtörténelmi katasztrófa történik, mint aminő a római birodalom bukása volt, s a szellemi, helyesebben lelki emberek feladata csak egy lehet: a jó hírt, a valódi evangéliumot átmenteni, átadni, amint az igazak minden időben átadták, nem hivatalosan, hanem hivatottan, talán egy Mária Magdolna egy koldusnak.”¹

A negyvenedik év betöltése után érezte magát alkalmasnak a feladatra, ilyenkor „döntő változás történik az ember életérzésében. Eddig a földi értelmű élet volt túlsúlyban benne, most azonban már [...] inkább az örökléthez mér mindent, mint a futó napokhoz. Így tértem a vallásbölcselet vidékére.”²

Supka Magdolnának Békéscsabáról 1945. május 31-én írt levelében már arról számolt be, hogy „annyi terv és téma zsong” benne, köztük: egy vallásbölcseleti mű, *Protestálok* címen.³

Zimonyi Zoltán

¹ *Lélekben társak.* Supka Magdolna és Féja Géza levelezése 1937–1976. Válogatta, összeállította, a jegyzeteket írta Féja Endre. Nap Kiadó, 2013

² 1945. szeptember 19.

³ *Lélekben társak.* Im.

1945. szeptember elején kezdte (dátumozva) lejegyezni a gondolatait a pepita szótárfüzetkébe, és időnként – főként elvi és érzelmi – naplószerű bejegyzéseit. Ez utóbbi *kitérőket* később ceruzás zárójelbe tette, a vallásbölcseleti részeket pedig, hét fejezetet (*Protestálok; Márk, a szemtanú; A hegyi beszéd könyve; Lukács könyvének margójára; A szellem evangéliuma; Az apostolok cselekedetei; Pál apostol*) – ugyancsak iskolai, nagyalakú füzetekbe másolta át kézzel, immár *Egy hívő naplója* címmel. A tisztázatban is sok még a javítás és a betoldás, de ez a tömb az utolsó kéz elvét követő autentikus Féja-szöveg.⁴ Fia, a sajtó alá rendezés során a naplók fogalmazványából kimentett három további fejezetet, amelyek filozofikus kérdéseket (ösképek, az ember mértéke, dialektika, materializmus stb.) boncolgatnak és személyes vallomásokat is tartalmaznak (*A világság felé; Hívők és szakadárok; Alapkövek*).

Az *Egy hívő naplója* fehér holló az életműben. Nem az ismert „féjizmus” hangja. Féja Géza nevét a népi írói mozgalomban vállalt feladat tette ismertté. A szenvedélyes tanulmány, az agitatív szociográfia, a rétori szerep illeti Féja egyéniségének alapvonásaihoz, ugyanakkor Prokrusztész-ágy számára, csonkolta egyénisége intellektuális részét. Ifjúkorát meditatív hajlam jellemezte. Eötvös-kollégistaként a modern költészet vájt füllű értője, Rilke híve, a könyvtárban Hölderlint és Novalist bújja. 1928-ig, Bajcsy-Zsilinszkhez csatlakozásáig „politika-mentesség, abszolút függetlenség” határozta meg irodalomszemléletét.⁵ Ekkoriban a művészet közvetlen társadalomformáló szerepét elutasító Georgekör eszméiből is építkező Ajtay Miklósban talált eszmetársat. Úgy látta, hogy nem zemedéke „nem lehet portyázgatások, politikai drámák, kormányozható fátumok népe.”⁶

A *Hívők és szakadárok* című fejezet 1948. április 18-i bejegyzésében hosszan idézi ifjúkorát: „Hányszor fohászokdom most hozzátok, eltűnt fiatal napok, midőn egészen befelé éltem, és tudtam: az egyetlen valóság az, amit belül megépítünk. [...] Fialat esztendők, a múltam, amikor az örökkévalóság nyomait kerestem a világban, s tudtam himnikusan ujjongani, a szférák zenéjéhez a magam muzsikájának dongásával – de aztán kopogtatott ajtómon a kor, és én mentem, mint a megszállott, s démonok lettek az útítársaim. Így kellett lennie, de most visszatérnek a fiatal napok, mint a szülőházba megtérő gyermekek – most már nekik nyitom az ajtót, és az érett arcukról olvasom életem jobbik felének nyomait.” Az egykori szónok a lelkével beszélget ezekben az években.

Az *Egy hívő naplója* első hét fejezete biblia-kritika, az Újszövetség Féja-féle olvasata. „Az Újszövetség is hosszú folyamat műve, s távolról sem Jézus tanításainak teljes és hiteles foglalata, inkább tanúság: miként tükröződött a jézusi mű a kortársak és az utánuk következő nemzedékek lelkében.”⁷ „A jézusi hagyomány csonkán, töredékesen, helyenként emberi önkénytől zavartan jutott el hozzánk. A Biblia kritikája tehát mindenképpen jogosult és szükségszerű.”⁸

⁴ A naplóban szereplő idézeteket Károlyi Gáspár bibliafordításának az 1865-ben Pesten, Reichard A. és társánál megjelent kiadásából merítette. Ez időben ugyanis csak ez a Biblia állott az otthonában rendelkezésére.

⁵ L. Várkonyi Nándornak 1927. június 2-án írt levelét. In. Várkonyi Nándor *Pergő évek*. Széphalom, 2004. 285. old.

⁶ Féja Géza „Magyar Hellász”. In: *Tanulmánykötet*. A Párisi Magyar Akadémia könyvtára, 1. 38-43. old.

⁷ 1945. szeptember 19.

⁸ 1945. szeptember 15.

A kánon Máté evangéliumával kezdi az Újszövetséget. Féja Márkot eléje sorolja; szerinte ő ragaszkodik szigorúbban az őshagyományhoz. „Evangéliuma a közvetlen élmény természetes, egyenletes melegét árasztja”⁹; „szűzi tisztasággal őrzi a jézusi Logoszt.”¹⁰ Máté „író”: „műve” kerekíti, „feldolgozza”, a hagyományt „közli Jézus teljes származási tábláját, részletes születési legendáját, a hímes palástot, melyet a valóságtól rettegő utókor szőtt a valódi misztérium takargatása céljából.”¹¹

Féja szerint a vallásbölcselet nem azonos a teológiával, amely „a dogmarendszer kálodájába próbálta kényszeríteni az emberi életet.” „A vallás feladata, hogy az embert Isten szándékainak a közelébe emelje, Isten szándékaival önkéntes együttműködésre bírja, az isteni terv együtt érző társává tegye.”¹² Az Újszövetségben az eredeti jézusi hagyomány és a tanítványok beavatkozása („Jézus tanításának alacsonyrendűen emberi átszínezése”)¹³ vívja a harcát; a tiszta kinyilatkoztatás és az egyházi érdekek torzító hatása. A tanítványok intézményesítik Jézus tanítását, emberivé, földivé oldják. „Az egyház tanítása szerint az ember minden cselekedetét beírják a mennyei főkönyvbe, s halála után az égi perrendtartás paragrafusainak legszigorúbb szemmel tartásával örök boldogságba, tisztító tűzbe vagy örök kárhozatba küldik. Kezdetleges fokon talán hatásos, de mindenesetre nagyon gyarló elképzelés ez a mennyei perrendtartás. [...] Isten ellen vétett az egyház, midőn a földi közigazgatás és büntető bírászkodás képét egyszerűen az égbe emelte, az isteni lét elvét pedig a földhöz ragadt emberi lét gyarló fogalmaival helyettesítette.”¹⁴

„A történelmi kereszténység válsága ezért folyamatos, és nem érkezik, nem érkezhetsz nyugópontozhoz, [...] míg a jézusi Logoszt nem fogadjuk be a maga eredeti tisztaságában. Jézus nem »felekezetet« alapított, nem dogmáktól dagadó törvénykönyvet hagyott reánk, hanem az Istennel együttműködő lelkek szabad, természetes közösségét hirdette.”¹⁵

Dér Endre visszaemlékezése szerint Fóját ekkortájt erősen foglalkoztatta az élet és halál, a halál utáni esetleges lét kérdése is. „Magam abszolvált ev. teológus is voltam akkor, segédlelkész, nem csupán Madisz-titkár és újságíró, ezért aztán könnyen kölcsönözhettem Neki egy görög nyelvű Újtestamentumot. Kíváncsi volt az eredeti szövegre; arra, pontosan miként szól az eredeti textus, Pál apostol leveléből: „Van érzéki test és van lelki test is. Elmondatta velem: európai híró professzorom, a páli levelek tudósa, dr. Karner Károly miféle reflexiókat fűzött a „szarksz”, a „szóma”, és a „pneuma” fogalmakhoz. Elgondolkozott, s szokott heves gesztikulálás kíséretében hallatlanul eredeti fejtegetésbe kezdett a halál utáni létről – úgy emlékszem, ez a hinduizmus lélekzándorlási teóriájával volt leginkább rokonítható.”¹⁶

⁹ 1945. szeptember 23.

¹⁰ 1946. április 1.

¹¹ 1945. szeptember 19.

¹² 1945. szeptember 19.

¹³ 1945. október 17.

¹⁴ 1945. szeptember 15.

¹⁵ 1945. szeptember 26.

¹⁶ Dér Endre *Féja Tomiban*. Békés megyei Népiújság, 1987. november 21. 9.

Az *Egy hívő naplójában* Féja vissza-visszatér a reinkarnációra. „A folytonos újjá-
születés világelv, nélküle céltalan és értelmetlen a létezés. Az ősi embernek életérzése
volt a reinkarnációról, az ázsiai antiknak tudása, az európai ember azonban átvette az
egyház egyik tévedését: [...] a reinkarnáció tagadását.”¹⁷ „A reinkarnáció a folyamatos
tisztulás, a szakadatlan tökéletesedés, a szférikus emelkedés jó hírért hozza, közvetle-
nül az isteni törvény alá rendeli az embert, és így nem ad túlzott hatalmat a vallásos
intézmények kezébe.”¹⁸

Jézus „érezkelhetővé» tette az Isten felé terjedő dimenziót, hitet tett, hogy akiben
ez a dimenzió eleven belső valósággá válik, az új ember lesz, »reinkarnálódik« már itt,
e földön.”¹⁹ Jézus döntő szerepet tulajdonított az emberi személyiségnek, ez dönti el
jövendő sorsunkat; „a jézusi Logosz az emberi személyiség szeretetére épült, – az em-
beri személyiség teremtő kibontakozásáért, reinkarnációjáért égett.”²⁰

Féja világnézete az *Egy hívő naplója* alapján dualista színezetű: az anyagelvű világ
önállóságának, saját törvényeinek elismerése párosul a tisztán metafizikai, krisztusi lo-
gosz hirdetésével. Eszerint a vallás lényegében erkölcsi, illetve lélektani jelenség. Hang-
súlyt kap benne a határtalan megértés és alázat, az emberi egyéniség és szabadakarat
tisztelete és méltósága, az egyéni felelősség. Isten „tapintatos”, „csak akkor mozdul,
ha hívod, csak akkor önt el, ha azonosságot vállalsz vele.”²¹ A „megigazulás” ajtaja
mindenkinék, mindenkor s mindvégig nyitva áll; a bűnhődés az ember magatartásá-
ban rejlő önítélet, sors, amelyet mi magunk készítünk magunknak; az irgalom, a bűn
megbocsátása vezet célra, s nem a megbélyegzés: „a bűnös csakis a megbocsátó lélek
feléje áradó hőségétől válik nemesebbé.”²² A jézusi etika száműzi az erőszakot, még
a pogányokkal szemben is a lélek ébresztése a feladat tanítással, példával, önfeláldo-
zással, de sohasem erőszakkal. A legfőbb kegyelem, hogy az ember előtt nyitva áll a
szüntelen fejlődés útja, a vallás nem véres áldozatot, nem önemésztő révületet, hanem
egyszerű tiszta erőfeszítést kíván az embertől a „felhuzalkodásban”.

Az *Egy hívő naplója* fő szólama a hit megvallása, a jézusi Logosz keresése. „Pro-
testálok Jézus vallásáért, mely nem szabály, intézmény, törvénykódex és gépiesedő
szertartás volt, hanem eleven élet, valóság, Istentől nyert mérték – az isteni elv
gyakorlattá vált benne. A történelmi kereszténység egykor szabályba, dogmába és
elvonó képletekbe tévedt, eltávolodva az egyetlen misztériumtól, a tiszta lelki erő
folytonos életté csordulásának a misztériumától. Ez ellen protestálok Jézus nevében,
az Isten és a létezés nevében.”²³

Az *Egy hívő naplóját* a szenvedés ihlette, első sorai: „Tömény szenvedés esztendői-
ből szakad fel ez a könyvem. Ám ezek az évek vezettek az élet, de talán több, a létezés

¹⁷ 1945. szeptember 14.

¹⁸ 1945. szeptember 15.

¹⁹ 1946. április 11.

²⁰ 1946. június 16.

²¹ 1945. szeptember 30.

²² 1945. szeptember 23.

²³ 1948. április 26.

értelméhez. [...] Az Isten jól tudja, miért táplál szent tűzével, a szenvedéssel. Gyökérig ható, egész lételemet megrázó szenvedés nélkül túlságosan a földhöz ragadtam volna; fölötte érzékeny voltam a földi izgalmak iránt, megrészesítettek, markukban tartottak, – csonka ütem maradtam volna. Most nyertem belső távlatot, s megtanultam élni vele: magasabb szférába törekedni, szárnyalni. A szenvedés szabadított fel a korszellem látható és láthatatlan béklyóitól.”²⁴

A „belső távlat” *szigetelés* az 1945–ben kezdődő áradás ellen. „Egyelőre Európa jelentős részén az ún. vallásos élet felszámolása folyik.”²⁵ „Az emberi sors fenekestől való felforgatásának, a világtörténelmi rigolózásnak korszakát éljük, és ezen semmiféle emberi erő sem változtathat, a korszakos bomlás kinszenvedését el nem kerülhetjük, a menekvés egyedül abban rejlik – s ez tisztán rajtam és rajtat múlik –, hogy a maralkékaivá válunk-e, vagy pedig megmentjük a lelkünket.”²⁶

„Úgy vélem, immár késő a reformálás, a tatarozás – a menekvés útja: vissza a vallásos élet gyökérzetéhez.” „Protestálok, de katolikus vagyok! Nem új formáért, új felekezetért, hanem az új emberi lélek szabadságáért, a lélek tiszta uralmának a megvalósulásáért, az Egyházáért, amely az egész élet, és az egész életért, hogy Egyházba tisztuljon, hogy az egyetlen rendeltetésére ismerjen. Katolikus vagyok, tehát egyetemes, mindannak viselésére és vállalására elszánt, amit az Isten az embernek, a mi szféránknak megadott, éppen ezért nem vagyok hajlandó dogmákkal korlátozni, vagy »helyesbíteni« az Isten rendelését.”²⁷

A *Hitel* folyóiratban 2020. november–decemberben, illetve 2021 januárjában három részletben megjelent *Szélcsend a Viharsarokban. Fėja Géza kriminalizálásának kísérlete 1945–1949* című tanulmányomban részletesen feldolgoztam a békéscsabai száműzetés első négy évét. Érdemes egymásra vetíteni az életrajzi események, a Supka Magdolnának írt levelek és a „naplóbejegyzések” dátumait. Fėja kriminalizálási kísérletének időkerete szinte napra azonos az *Egy hívő naplója* első (1945. szeptember 3.) és utolsó (1949. június 25.) bejegyzésével.

1945. augusztus utolsó napjaiban a békés megyei politikai rendőrség helyettes vezetője „utastársként” Budapestre kíséri Féját. Az álcázott előállítás és kihallgatás során az Andrassy út 60.-ban „*találkozik*” Péter Gáborral, aki felszólítja, hogy írja meg „életvallomását” a második világháború előtti és alatti tevékenységéről. Békéscsabára visszatérve születik az *Egy hívő naplója* már idézett első mondata 1945. szeptember 3-án: „Tömény szenvedés esztendőiből szakad fel ez a könyvem.” Ezután még egy bejegyzést ír a naplóba, dolgozik ötven oldalnyi életvallomásán, amit szeptember 12-én elküld Péter Gábornak. Úgy tűnik, az „ügye” ezzel le is zárult. Megkönnyebbül, október 9-ig tizenhét terjedelmes részt ír (szeptember 23-án kezd el az itt közölt *Márk, a szemtanú* fejezetet, 1946. március 27-én fejezi be), majd ritkúlnak a bejegyzések. Október 17. és 1946. március 25. között *szünetel*

²⁴ 1945. szeptember 3.

²⁵ 1945. szeptember 20.

²⁶ 1948. május 4.

²⁷ Mindkét idézet 1948. április 26.

a napló. Az oka eleinte Féja „életre lobbanása”: bekapcsolódik a helyi közéletbe, előadásokat tart a MADISZ-ban, cikkei jelennek meg a *Viharsarok* című lapban, népfőiskolát szervez. Mindezt sokallja az új hatalom. Fájának magyarázkodnia kell egy Révai Józsefnek írt feljegyzésben 1945. december végén. Kiderül, hogy „ügye” mégsem zárult le: 1946 január elején népbírósi eljárás indul ellene népellenes büntett gyanújával. Őt magát 1946. március 23-án hallgatja ki a békéscsabai Politikai Rendészeti Osztály. A napló ezt követően március 25-én, öt hónapnyi szünet után folytatódik. A kriminalizálási kísérlet egészen 1949. február 9-ig tart, ekkor hoz végzést a Budapesti Népbíróóság a bűnvádi eljárás beszüntetéséről. Nem sokkal később – 1949. június 25-én – a napló lezárul.

A párhuzamok jól érzékeltetik, hogy Féja számára írói katarzis, lélekmosdatás a vallásbölcseleti mű. („Ha nem írom ezt a naplót, nem élek.”²⁸). „A legnagyobb szégyenségben, éhezve és fázva, órló bizonytalanságban boldog és betelt lettem, mert ha nem is hű, de hűségesebb lettem a lelkemhez.”²⁹

Beszédes a hosszú hallgatás utáni első bejegyzés: „Belső ártatlanságunkat az életben általában elveszítjük; az ember legfőbb etikai feladata, hogy visszaszerezze. E nélkül elképzelhetetlen az inkarnáció fölfelé – e nélkül tovább uralkodik rajtad a földi végzet, új szenvedések martaléka leszel. Vissza kell szerezned ártatlanságodat: az eredeti ember hajlamainak tisztaságát, különben továbbra is a földi börtön foglya maradsz.”³⁰

A nagy lázongó nem lázad, „sorsként” viseli új élethelyzetét. Menedéke „a belső élet fölényes vigasza”³¹ „Ami engem illet: én már aligha tudok beilleszkedni olyan földi életbe, aminőt a múltban éltem. [...] Új világkorszak küszöbén vagyunk, s a szellem emberének a pap, a filozófus, a költő és az egyszerű elemi ember hivatásából kell új magatartást edzenie, – átfogóbb szellemi szintézis kell minden eddiginél, hogy a lelkek tragikus háborgásának vége legyen. [...] Hát én ilyen irányba bandukolok, csend és béke kell nékem, magány és meditáció, hogy hallhassam néha az örök vizek zúgását, és elmondhassak egy s mást arról, amit hallottam.”³²

„Mi volt nehéz? Mi volt valóban feladat? Nos, az életem vállalása, az, hogy meg nem szöktem előle öngyilkossággal vagy akart mártíriummal. Az, hogy vállaltam feladatomban, szemtanú voltam, és az emberi menekvés útjára találtam, midőn úgy tetszett: nincsen menekvés. A többi? Játék volt emellett. De ez a menekvés! Félelmetesen szép, hátborzongatóan gyönyörű. Talán az imént megtalált ősi, igazi emberi életforma csírája.”³³

²⁸ 1948. április 16.

²⁹ 1948. március 5.

³⁰ 1946. március 25.

³¹ Féja levele Supka Magdolnának. Békéscsaba, 1945. december 21. *Lélekben társak*. i. m. 197. old.

³² Féja Géza levele Supka Magdolnának Békéscsaba, 1945. szeptember 1. *Lélekben társak*, i. m. 158-159. old.

³³ 1948. május 1.

FÉJA GÉZA
Egy hívő naplója

(Részlet)

A HEGYI BESZÉD KÖNYVE

1946. március 28.

Az egyház sorrendben Máté könyvét tette Márk elé bizonyosságul, hogy a hagyományból saját történelmi céljaira készült irodalmi művet lényegesebbnek tartja a tiszta jézusi örökségnél. Máté könyve rögtön az elején elárulja, hogy irodalmi műről van szó: hosszadalmas származási táblát közöl, Jézus származásának történelmi súlyt és fényt kíván adni. Utána azonnal Jézus származásának a legendája következik. Máté a legenda forrását is megemlíti: Ézsaiás könyvét. Márk minderről még mit sem szól. Utána röpké bepillantást nyerünk az ó-kultúrába, mely még tágas kozmikus kapcsolatok összefüggésébe helyezte az emberi történéseket; az ember még nem volt a teremtés kiszakított és öncélúvá silányított része. Napkeleti bölcsek látják Jézus csillagát, és természetes ösztönnel nyomába szegődnek, tudják, hogy új holdhónap kezdődik, meg kell fordulnia az emberiség sorsának.

Féja Géza

Máté más utakon jár, mint Márk: felszívja Jézus gyermekkori történeti hagyományát. Látszik művén, hogy már bizonyos idő telt el Jézus halála óta, éppen annyi, hogy az „ember fia” a történelem középpontjává emelkedhessék. Máténál már Jézus körül fordul a történelem, Heródes egész uralkodását a jézusi sors távlatába helyezi: Heródes a hiába kísérlet, az alvilági ellenzés, a sátáni próba, hogy az Isten és az ember teremtő együttműködését megakassza, Jézust bölcsőjében elpusztítsa. Mária és József a kisdeddal Egyiptomba menekülnek, az őskultúra egyik legszentebb helyére. Ez az adalék is fölötte fontos: Jézus már kisdedkorában kapcsolatba kerül azzal a tájjal, ahol mérhetetlen idők kultúrájának emlékényaga lappang. Ne feledjük, hogy a betlehemi jászolhoz napkeleti bölcsek jöttek, s a názáreti ácsműhelybe Egyiptomból érkezett Mária és József a kisdeddal. Máté Jézust – nagyszerű megérzéssel – mindenáron az őskultúra horizontjába helyezi: érezteti, hogy Jézus szellemi genezise túlnő az Ószövetség határmezsgyéjén.

Máté különben helyenként követi Márkot, nyilvánvaló, hogy egyetlen őshagyomány az Újszövetség alapja, de Márk szigorúbban ragaszkodik a hagyományhoz, lenyűgözik a szemtanú élményei. Máté azonban már „író”: szabadabban bánik a hagyománnyal, érezhetően „művé” kerekíti, „feldolgozza”.

Máté az V. részben nő meg, a VI–VII. részben tovább szárnyal, roppant emberi kísérlet történik benne: össze próbálja fogni a hagyomány egészét, a jézusi tanítás eszenciáját akarja nyújtani. Máté három fő forrásból táplálkozik: az Ószövetség jövendöléseiből, az eredeti jézusi hagyományból és az apostolok, Jézus örökösének a tanításából, melyekben az öröklött hagyomány és az apostoli ihlet immár bonthatatlanul összeforrott.

A hegyi beszéd világában vagyunk: Jézus a bűnbeesés előtti embert hirdeti; az emberi menekvést a visszaszerzett, az öntudatos ártatlanságban látja. Ez a gondolat már Márknál is fölcillan, itt azonban felszökik, mint a megnőtt forrás, mely végre megváltó résre nyer. Az ártatlanság egyszerűsége a legtisztább fény, Jézus ebbe a fénybe akarja öltöztetni hívőit: tudatos ártatlanságba, mely az egyetlen alkalmas lelkiállapot arra, hogy a „törvényt”, tehát Isten tervét befogadjuk, hogy Istennel – ha kell – minden és mindenki ellen együttműködjünk. De Jézus az emberekhez beszél, akik konkrétumokban gondolkoznak, akiknek még a példabeszéd is bizonytalan általánosság, ezért oldhatta tanítását ételszabály-szerű kinyilatkoztatássá, ételszabályokká. Jézus végezte a feloldást, avagy követői? Erre immár nehéz választ adnunk. Márk hangja folytonosan megcsendül Máté sorai közepette, de Máté mindenképpen a jézusi ige feloldásának tetszik. Ezért elsősorban Máté közvetítésének a sűrűsödési pontjaira figyelünk, ezekben érezzük a jézusi tanítás eredeti súlyát.

Máténál nyer igazán jézusi távlatot a felebaráti szeretet parancsa: „Én pedig ezt mondom néktek: Szeressétek ellenségeiteket [...], hogy legyetek a ti mennyei Atyátoknak fiai, ki az ő napját feltámasztja mind a gonoszokra, mind a jókra, és esőt ad mind az igazaknak, mind a hamisaknak. Mert ha azokat szeretitek, akik titeket szeretnek, micsoda jutalmát veszitek annak? Nemde a fukarok is nem azont mívelik-é? [...] Legyetek azért ti tökéletesek, mint a ti mennyei Atyátok tökéletes.” Jézus követése mérhetetlenül nehéznek tetszik egy pillanatra, de éppen ez a nehézség érezteti a jézusi világkép arányait. Az Isten a jót és a rosszat beleszámította kozmikus programjába, ellentétek küzdelmére építette az életet – ezt az egész isteni művet szeretnünk kell, az egész isteni mű megértésére kell törekednünk, különben a tökéletesedés árnyéka sem vetül reánk. Aki kiszakad a létezés, az élnivalók egyeteméből, s létdarabkákból formál morált, bástyát és elveket magának, nyilván félreérti Isten szándékait. Fogadd el az egészet, és őrizd meg, vagy vívd vissza lelked ártatlanságát, segíts az isteni terv elé meredő természetes akadályok legyőzésében, de ne a legyőzendő erők módszereivel harcolj, hanem Isten ártatlanságával, Isten tökéletes eszközeivel. Igazold Isten jóságát és tökéletességét, valósíts meg hússal és vérral a tökéletes isteni szándékot, hozz önmagaddal áldozatot, hogy a hús, a vér, a földi végzet börtönéből szabadulhass. Milyen messzire esik mindez a menny–pokol, az örök kárhozat és más efféle emberi kitalálások, egyházpolitikai tálcolmányok tanításaitól. Jézus lehelete fű, és romba dőlnek kétezer esztendő tévedései.

március 29.

Máténál a jézusi tanítás másik sarkpontja: Isten állandó készenléte az emberrel szemben. Jézus különösen hangsúlyozza, hogy az Atya „reád néz titkon”. Ezért szük-

séges az Isten és az ember viszonyának az újjárendezése: „Te pedig mikor imádkozol, menj bé a te titkos házádba, és ajtód bezárolva imádjad a te Atyádat.” A jézusi ige félreérthetetlen: az embernek túl kell emelkednie a templomon, az egyházon, a közös szertartásokon, a vallási élet minden külsőségein, a vallásos gyakorlatnak a „titkos” házában, lelkünkben kell végbemennie. A „titkos ház” ajtaját be kell zárni, más szóval: el kell szakadni a külső világ korlátjaitól; meg kell teremteni a személyiség misztikus kapcsolatát Istennel, és ez az örök vallás, az új szövetség értelme.

A harmadik sarkpont: a szent könnyelműség hirdetése; könnyelműség e világ javaival szemben, egyszerűség, igénytelenség, hogy lelkünk és életérzésünk az örök dolgokat befogadhassa. „Senki sem szolgálhat két úrnak [...] Nem szolgálhattok az Istennek és a világ gazdagságának.” Jézus most sem az egyoldalú meditációt – a szerzetesi életformát – hirdette, most sem szakította ki az embert az élet eleven folyamatából, – mint mindig, ezúttal is a helyes mértéket ajánlotta: „Keressétek először az Istennek országát és annak igazságát, és mindazok [ti. a szükséges világi javak] megadatnak néktek. Ne legyetek azért szorgalmatosak a holnapi napról, mert a holnapi nap gondot visel az ő dolgairól. Elég a napnak az ő mindennapi szorgalmatossága.” A tülekedő, az anyagiasságba süllyedő élet ellen szólt, az emberi tudatot féltette a mulandó dolgok túlterhelésétől, az emberi lelket, hogy kiszakad az örök összefüggésből, s mulandó dolgok, javak rabszolgájává süllyed – féltette mindattól, ami a második jézusi évezred végén tényleg bekövetkezett.

„Tekintsetek az égi madarakra: mert azok nem vetnek, sem csűrbe nem takarnak, mindazonáltal a ti mennyei Atyátok eltartja azokat; nemde nem drágábbak vagytok-e ti azoknál? [...] Vegyétek eszetekbe a mezei liliumokat, mi módon nevelkednek; nem munkálkodnak és nem fonnak. Mindazonáltal mondom néktek, hogy Salamon is minden királyi dicsőségben nem öltözött úgy, mint ezek közül egy.” Soha senki sem szólt ilyen tökéletes egyszerűséggel az élet kozmikus biztonságáról, a szűzi elemi életérzésről, melyet teljességgel elveszített az európai ember, a szent könnyelműségről, mely nélkül rabigába süllyed a lelkünk, az anyagi javak hiábavalóságáról, az élet anyagi céljainak értelmetlenségéről.

„Ne ítéljetek, hogy ti is ne ítéltessetek; mert aminő ítélettel ítélték, olyannal ítéltettek; és aminő mértékkel mértek, olyannal mérnek néktek [...] Valamit akartok azért, hogy cselekedjenek az emberek ti veletek, azont cselekedjete ti is azokkal, mert ez a Törvény és a Próféták.” A hegyi beszéd, Jézus tanításának mátéi összefoglalása itt ér csúcspontjára. A jézusi ihlet a legmagasabbra szárnyal, a gondolat villáma, a kinyilatkoztatás fénye az emberi sors méhébe hasít. Aki ezt végigéli, látva kell látnia, vagy pedig végtelenül szenvednie, hogy életmateriája a végső igazságok izlelésére alkalmassá váljék. Az emberi bűnhődés az ember jövőjében rejlik, embertársaidal szemben tanúsított magatartásod determinálja jövődet: ez a megfellebbezhetetlen törvény, Isten igazságot osztó döntése. Mindenért felelős vagy, minden lépésed saját jövődet formálja, míg meg nem csendül benned az Angelus, míg rá nem ébredsz az anyagi magatartás magasrendűségére, az egyetlen magatartásra, mely méltóvá tesz Isten kegyelmére. Minden reinkarnáció az előző életünk természetes folyamánya, életet

s halált átfúvó végzet, de kegyelem is, lehetőség: az Istennel való együttműködésre, az anyagi magatartás vállalására, – a megváltásra.

A predestináció a tegnapi formájában kezdeti tapogatózás; nem Isten predestinál, Isten szabadságot adott, hogy formáld holnapodat. Te hívod ki a végzetet, te dobod magad karjaiba, te szolgáltatod ki jövődet, te adod el következő életformádat egy tál lencséért, mígnem határtalan szenvedések és bolyongások közepette meg nem nemsedsz, alkalmassá nem válsz az anyagi magatartásra, az isteni kegyelem befogadására. Jézus azért jött, hogy ezt a kegyelmet hirdesse, a nagy lehetőséget, a 'jó hírt', az új szövetség mindenki előtt kitért kapuját.

Máté evangéliumának mindenképpen a „hegyi beszéd” a gyémántja, a hegyi beszéd, amelyről Jézus arcvonásai ragyognak a folyton változó és vajúdo idő felé. Ám a hegyi beszéd megrogzítása jóval Jézus halála után ment végbe, teljes hűséget aligha tulajdoníthatunk neki; nemcsak Jézus igaz szavait közvetítik, hanem azt a belső anyagot is, melyet Jézus igéi a követők lelkében fölverték. Az isteni elem itt is elegendik az emberivel, a kristálytisza jézusi szándék a tanítványok kicsinyes emberi spekulációjával. A keverékből kiválasztottuk a tiszta jézusi elemet, ugyanakkor nem hallgathatjuk el, hogy ez az elem mennyire ellenkezik Máté spekulációival. Az V. részben Jézus állítólag a törvény és a próféták, tehát az Ószövetség szentsége és sérthetlensége mellett szól, többek között: „Mert bizony mondom néktek, hogy míg az ég s a föld elmúlik, egy kis jóta vagy egy pontocska el nem múlik a törvényben, mígnem abban mindenek beteljesíttetnek.” (Lukács is tud erről a kijelentésről, Márk és János annál kevésbé.) Majd: „Valaki azért a legkisebb parancsolatok közül egyet megrontand, és akképpen tanítandja az embereket, a mennyeknek országában legkisebb lészen: valaki pedig a törvényt cselekszi, és úgy tanít, a mennyeknek országában nagy lészen.” Mintha „írástudó és farizeus” beszélne, a Jézusnak tulajdonított szavak mereven ellentmondanak a Mesternek, akit Márkból megismertünk, de annak a léleknek is, aki a hegyi beszéd legnagyobb igéiből sugárzik. A következő versben már így szól Jézus: „Mert mondom néktek, hogy ha a ti igazságotok feljebb nem bővölködéndik az írástudók és a farizeusok igazságoknál: semmiképpen sem mehettek bé a mennyeknek országába.” Tehát Jézus maga tör pálcat a néki tulajdonított szavak fölött, ugyanis a farizeusok voltak az Ószövetség hű sáfárai, ők vigyáztak arra, hogy az ó törvényből „egy pontocska” se múljék el. Miként kerülnek a hegyi beszédbe ilyen ellentmondások? A rejtélyt csakis lélektani úton fejthetjük meg: a tanítványok, a követők belevegyítették a szentírásba saját lelkük hullámzását, „magyarázták” és kiegészítették Jézust, hogy fedezzék mindazt, amit tanításában „megbotránkoztatónak”, tehát az Ószövetséggel ellenkező szelleműnek vélték. Ám tiszta lelkek voltak, minden gyarlóságuk ellenére az idő legjobbjai, tehát a makulátlan jézusi ige sokkal jobban lenyűgözte őket, semhogy utat ne engedtek volna néki, egyszer önfeledten visszhangozták a jézusi kinyilatkoztatást, másszor riadtan „formálták”, „kiegészítették”, ószövetségi leplekbe burkolták – így kerülnek ellentmondó kijelentések egymás szomszédságába. Résen kell lennünk, s ahol ószövetségi ízelet érezzük, joggal kételkedhetünk. Azt se feledjük, hogy Jézus, ha törvényről beszélt, a teremtés örök törvényeire gondolt, ám a tanítványok még az ószövetségi törvény nyűgét hordozták.

Máté hegyi beszéde Jézus tanításának summája, utána a csodák summája következik, majd egy jelenet, melyről Márk nem tud. Jézus Máté házában publikánusokkal és „bűnösökkel” ül egy asztalhoz, és a megbotránkozókknak kijelenti: „Irgalmasságot akarok és nem áldozatot” – tehát nem barbár messianizmust, hanem isteni megértést és angyali szelídséget, az angyali korszakot, mely az emberi sorskérdést gyökerében megoldja: senkinek sincsen joga ítélni, csak az Istennek, és jaj annak, aki az isteni műbe gonoszul belekotárkodik. Tűrés, türelem, irgalom, megértés, bocsánat, tehát önként vállalt szenvedés, de mindez belső derűvel, az isteni terv bizonyosságának a tudatával. Íme: egyszerre ragyogni kezd valahol a látóhatáron a világtörténelem legfőbb célja: angyali korszak teremtése a földi téreken.

Jézus megjelöli apostolait, és hatalmat ad nekik „a tisztátalan lelkek ellen, hogy azokat kiűznék”. Jézus nem adott másfajta hatalmat, csak ezt, a legfőbbet: a küzdelem jussát és hivatását a démonok ellen. Az egyház azután a lelki hatalom minden kellékével felruhazza papjait, csak éppen a Jézus által reájuk ruházott hivatásról feledkezett meg: a földi „tisztítóút” misztériumáról.

Midőn apostolait útjukra bocsátja, lelkükre köti: „Sőt tisztartók és királyok eleibe vitettek én érettem, hogy legyen az nekik, zsidóknak és pogányoknak biznyságul. De mikor eleibe vitettek, ne legyetek szorgalmatosak, mi módon és mit szóljatok: mert azon órában megtanítottok arra, mit szóljatok. Mert nem ti vagytok, akik szólani fognak, hanem a ti mennyei Atyátoknak lelke az, aki szólani fog tiálatatok.” Ismét a tudatalatti beavatkozásról beszél Jézus, Isten tevékeny beáradásáról az emberi lélekbe. Erről a jézusi magaslatról láthatjuk az egész európai tragédiát, egy tűnő kultúra utolsó fejezetének szomorú vonaglását, menthetetlenségét. Az európai ember a közelmúltban végezni akart a „tudatalattival”, az ősforrással, a belső vizek tápláló szülővidékével – kimeríteni ugyan nem tudta, hát más módszerhez folyamodott: a lelket immúnissá igyekezett tenni a tudatalattival szemben, miután a tudatfölöttivel már előbb minden kapcsolatot megszüntetett. A lélek megszűnt két világ elemi küzdelmének és öllekezésének csatateré lenni, megszűnt az emberi tudat nagyszerű drámája, mely lépten-nyomon fellobbantotta a katarzis tűzét. Tudatunk zárt világ lett: a ráció múzeuma és raktára, tűnő kultúra emléktára, nem pedig a teremtő fejlődés színpada. A kereszténység? Merve képet faragott a tudatfölöttiről; dogmát csinált belőle, de ugyanakkor elvesztett véle minden elemi kapcsolatot. Az egyháznak része és szerepe van az európai kultúra pusztulásában, a bomlás többi tényezőjével együtt rohan a lejtőn.

Isten reánk tekint – hirdeti Jézus –, megérezed-e tekintetét? Befogadod-e nagyszerű vonzását és vonzalmát? Kezébe merészeled-e helyezni sorsodat? Az isteni kapcsolatot minden más kapcsolat fölé bírod-e helyezni? Növekszik-e hajlam benned egy magasabb életformára? Ez dönt el mindent, e nélkül tovább vergődsz majd e földi sors keserű levében.

„Ne gondoljátok, hogy azért jöttem volna, hogy békességet bocsássak e földre: nem azért jöttem, hogy békességet bocsássak, hanem fegyvert.” Jézus tiltakozik a tunya jólét vegetációja ellen, végig akar fúni az egész életen, szét akarja szakítani a földi végzet hálót, a földi szövevények lelket kötöző hínárját. A szenvedés etikájával, belső harcokkal

és fájdalommal oltja az embert: nemesebb lénné, érzékenyebb palántává akarja nemesíteni. Az apostolok azonban – örök emberi gyarlósággal – elsősorban arra törekszenek, hogy a jézusi ígéből tekintélyt és védelmet kovácsoljanak maguknak; ez a későbbi egyházalapítás csírája, ez a „történelmi elem”, a réz, melyet a jézusi színarannyal elegyítenek.

március 31.

„Mindenek nékem adattak az én Atyámtól, és senki sem esméri a Fiút, hanem csak az Atya; az Atyát is senki sem esméri, hanem a Fiú, és akinek a Fiú meg akarja jelentetni.” Jézus nyílt vallomása ez a maga egyetlenségéről – sem előtte, sem utána nem volt és nem lesz senki, akibe az Isten ennyire beleáradt volna, aki ennyit tudna Isten örök szándékaiból. Jézus minden vallások fölött áll, ő a középpont, aki felé a világ minden vallásos törekvésének mozdulnia kell, akiben minden vallásos törekvés legfőbb értelmét, a kinyilatkoztatás teljességét találhatja meg. De Jézust kell hirdetni a világ négy tája felé, s nem a történelmi kereszténységet; az utóbbi hódításra törekszik, pedig nagy a cél: minden hitek egymásba boruló békéje, egyessége Jézusban.

Jézus kevés dolgot mondott kétszer, ám ezt ismétli: „Ha tudnátok micsoda ez: Irgalmasságot kívánok és nem áldozatot.” Igen, Jézus tisztította meg az emberi vallást minden barbár elemtől: a pogányság tévedéseitől és vallási erőszakosságától. Jézus az Isten és az ember eredeti angyali kapcsolatának a helyreállítására törekedett. Nem áldozatot kívánt az emberi lélektől, hanem szent erőfeszítést a fölemelkedésre – kapaszkodást egy Isten felé vezérlő keskeny ösvényen.

„Ha pedig a Sátán a Sátánt űzi ki, ő magában meghasonlott, mi módon állhat meg tehát az ő országa?” Íme, Jézus világtörténelmi távlata. Nemcsak Isten született meg az emberben Jézus által, hanem a sátán is az emberben hasonlik meg – áldott barázda vagyunk és szörnyű csatatér. A sátán bennünk hasonlik meg: részekre szakadunk, a részek képeket és ellenképeket teremtenek, életre-halálra marcangolják egymást, hogy emberi megoldást teremtsenek az isteni terv kikapcsolásával – emberi apokalipszis: vérbe, sárba, gennybe fulladó világtörténelem, tombolás a romok fölött, állandó szövetség a halál angyalaival.

Jézus nélkül a világtörténelem már régen belefűlt volna a teljes reménytelenségbe. „Annak okáért mondom néktek, hogy minden bűn és káromlás megbocsáttatik az embernek: de a Szent Lélek ellen való káromlás nem bocsáttatik meg az embereknek. És valaki szólánd az embernek fija ellen, megbocsáttatik neki: de valaki szólánd a Szent Lélek ellen, nem bocsáttatik meg neki sem e világon, sem a másón.” Mennyire más megfogalmazása ez a bűnnek, mint az egyházié. Jézus csak egyetlen döntő bűnt ismer: a Szent Léleknek, Isten lelkének, az ihlető Istennek, a tudatfölötti jó hírnek a megtagadását és visszautasítását.

Máté egész könyvét belengi a hegyi beszéd, a nagy élmény. Jézus minden ígéje ennek a nagy áradásnak hullámverődése. A hegyi beszédet befogadták a tanítványok: hol a tökéletes megismerés egyszerű örömeivel, tisztaságával, hitvalló átérzésével – hol tétován, fél-megértéssel, töprenkedésekbe zökkenve; különösen Máté XII. részének végén és a XIII. részében érezhető ez. Az Újszövetséget semmiképpen sem

tekinthetjük végső érvényű kútfőnek, hanem a legmagasabb rendű emberi erőfeszítésnek Jézus megértésére. A tanítványok, – akár később az egyház –, mindenáron a földi igazságszolgáltatás szellemét és módszereit keverték az isteni igazságszolgáltatás Jézus tanította igéibe. Torzító emberi beavatkozás történt. „Irgalmasságot kívánok és nem áldozatot” – hirdette Jézus, és hozzátette: „Ha tudnátok micsoda ez?” Nem tudták. Azt is félreértették, amit Jézus a jó és a gonosz szétválasztásáról mondott: a gonoszban idegen elemet látott, mely erőszakkal betolakodik az emberbe, mely az isteni terv, az isteni erő, az élő és fejlődő Isten tevékenységének ellenálló ereje, melynek pusztulnia kell, hogy az anyagi korszak, Isten tökéletes beáradása az emberbe, Isten megnyugvása az emberben bekövetkezhessek. „Elejtették” az eredeti jézusi tant, nem bírták hordozni nagyszerűségét, roppant távlatát – ehelyett kieszelték a bűnös ember személyes bűnhődésének a beláthatatlan távlatát, a legnagyobb emberi reménytelenséget.

Máté XIV. részében bukkan fel az egyházalapítás: Jézus Péterre építi egyházát, és teljhatalmat ad néki. Ez a jelenet – legalábbis ebben a formájában – bizonyonnan későbbi betoldás, a formális egyház merőben ellenkezik Jézus tanításával, az átruházható hatalom még inkább. Jézus ebben az időben már sokat foglalkozott közeli halálával és a jövővel, szavai érthető rémületet, tanácstalanságot, szorongást és feszültséget keltettek a tanítványokban, akik megdöbbenek, hogy magukra maradnak; biztosítékok után kapkodtak, a jézusi tant bensőjükben már ekkor a maguk érdekei felé hajlították. Az egyházalapítás története két jézusi tétel között foglal helyet. Péter „Isten fiának” vallja Jézust, aki ekkor így szól Péterhez: „Boldog vagy Simon, Jónának fia: mert e test és a vér ezeket nem jelentette néked, hanem az én mennyei Atyám.” Nem sokkal utána Jézus a közelgő haláláról beszél, Péter pedig kérleli: „Kedvezz Uram magadnak, ne legyen ez tenéked!” A két jelenet tökéletes keresztmetszet a belső emberről, aki időnként befogadja a tudatfölötti áramot, Isten ihletét, fényjelét, megváltó beavatkozását, a „kegyelmet” – máskor pedig egész világát betölti a test és a vér zúgása. „Jézus pedig fordulván monda Péternek: „Távozz el tőlem Sátán, bántásomra vagy nékem: mert nem vagy bölcs az isteni dolgokban, hanem az emberi dolgokban.” A két jelenet csodálatos tömörséggel példázza az ember bizonytalanságát, befejezetlenségét, az embersors átmeneti jellegét – az egész embert. E két jelenet között Jézus „kősziklának” vallhatta-e Pétert, s teljhatalmat, lelki uralmat adhatott-e néki, nem is szólva arról, hogy a lelki uralom Jézus tanításától a legmesszebb áll. A „betoldás” nyilvánvaló. Jézus igéjének emberi kisajátítása szemet szűrő. A tökéletes szellemi műbe betolakszik az emberi érdek.

A színváltozás elbeszélésében így harsan az isteni szózat: „Ez az én szerelmes Fiam, kibem én megnyugodtam”. A szózat egyúttal az emberi történelem végső célját is ki nyilatkoztatja: az Isten meg akar nyugodni bennünk, az isteni tevékenység tökéleteset kíván alkotni bennünk. Jézusban már megnyugodott az Úr, Jézus tehát az üdvözülhetés záloga. Hallották ezt az isteni szót a tanítványok? Bizonyon, ha nem is abban a naiv formában, miként leírják. Miért így írták le? Azért mert ezt a formát vélték emberileg elfogadhatónak, s nem voltak eléggé erősek a belső élmény mérhetetlen

erejének és szépségének ábrázolására. Az evangéliumban – sohase feledjük – emberek tudósítanak Istenről és az isteniről.

Utána Jézus határozottan a reinkarnációról vall: „De mondom néktek, hogy Illyés immár eljött, kit nem esmérének, hanem azt művelék vele, amit akarának; egyképen következik, hogy az embernek Fia is szenvedjen őtőlök. Akkor megérték az tanítványok, hogy Keresztelő János felől mondotta ezeket nékik.” Keresztelő János tehát Illyés reinkarnációja. Értették az apostolok? Ha értették is, nem tulajdonítottak különösebb jelentőséget az Igének, nekik már más járt az eszükben: saját sorsuk és helyzetük fordulása akkor, ha már nem lesz közöttük Jézus. Láttá-e, tudta-e gyarlóságukat Jézus? Bizony! – Nyavalyatörőset hoznak elébe, hogy gyógyítsa meg, s Jézus felsóhajt: „Óh hitetlen és elfordult nemzetiség! Vajon meddig lésezek veletek? Vajon meddig szenvedlek titeket? [...] Mert bizony mondom néktek, hogyha annyi hitetek volna, mint a mustármag, ezt mondanátok ímez hegynek: menj el innét amoda, elmenne, és semmi lehetetlen nem volna néktek.” Jézus belső fölemelkedést, belső „csodát” követelt, és látta, hogy legszorosabb hívei is gyakorlati erőt (magasabb fokon történelmi tényezőt) kívánnak csinálni tanításából. Hiába hangsúlyozta, hogy ő nem ruházhat senkire sem hatalmat – kinek-kinek saját fölszánásából kell kapcsolatát az isteni erővel megteremtenie; a tanítványok a szó földi értelmében „örökölni” akartak tőle.

Máté könyvének ezen a táján egyre inkább belevegyül Jézus tanításába testi föltámadásának az ígérete, ez is az apostolok későbbi tanakodásának – a tanakodás eredményének – a visszavetítése. Jézus azt tanította, hogy nincsen halál, csak örök élet, ám a nagyszerűen egyszerű tanítást a tanítványok nem találták eléggé hatásosnak, így született s dagadt egyre inkább Jézus testi föltámadásának a legendája; ez a legenda azután tömény tévedéshez, az ember testi föltámadásának a tételéhez vezetett. Idézzük még egyszer Jézus tanítását (Márk XII. 25.) a végső föltámadásról, a megtisztult ember révbe érkezéséről. Azt kérdik Jézustól, hogy miként alakulnak a föltámadott földi kapcsolatai? Jézus így válaszol: „mert mikor a halálból föltámadnak, feleséget nem vesznek, házasságra sem adatnak, hanem olyanok léznek, mint az angyalok, kik mennyben vagynak.” Az egyház azt tanítja az angyalokról, hogy lelkek, de akkor mire alapozza az ember testi föltámadását? Az ellentmondás nyilvánvaló, a testi föltámadást azért hirdette, hogy a végső testi büntetés fenyegetésével élhessen. Jézus a személyiség fölé inkarnálódó, egyre tisztuló, angyallá nemesedő öröklétet tanította.

A jézusi kinyilatkoztatás ezután a kisdedekről szólt, az ártatlanságról, – ártatlanság nélkül nincs üdvözülés. A kisdedek „angyali mennyországban mindenkor látják az én mennyei Atyámnak orcáját.” Mindenkinek van angyala, közvetítője, transcendens kapcsolata Isten felé, magasabb életformába tért gondviselője; a földi kapcsolatokon túl örökebb kapcsolatok, frigyek is vannak, de midőn „angyalokról” szólunk, transcendens módon eszmélkedjünk, s ne repülő szárnyas csodákra gondoljunk. Jézus egy pillanatra valóban megnyitotta az eget, ám az emberi szem káprázott, az emberi tudatot most is a földi sors alakulása izgatta.

Azután a megbocsátásról beszélt Jézus, Máté itten éppen olyan hűséges sáfár, mint Márk; megbocsátás nélkül sincs üdvözülés, és a megbocsátásnak határtalannak kell lennie. Aki nem tud megbocsátani, az Istent utasítja el, az isteni magatartást sérti meg, életpályáját elhajlítja az Isten felé vezető útról, ellenáll Isten vonzásának. E résznél látható: most értették és átéreztek a tanítványok Jézus szavát, Isten igéjét – ilyenkor vissza is bírták adni, meg tudták örökíteni a jézusi ihlet gazdag ömlését. Ha azonban nem értik, vagy megbotránkoztatónak tartják, elsiklanak, esetleg a maguk módján „enyhítik”, magyarázzák.

Megint sor kerül az ítéletre, s Jézus nyíltan „amaz újonnan való születésről” szól, tehát nem az életforma, hanem a létforma változásáról – bizonylyan a reinkarnációról, midőn előbbi életed vagy életeid summája dönti el sorsodat (a reinkarnáció az életforma váltása, de van egy másik inkarnáció is: fölfelé, egy magasabb létformába): „Sok első pedig lesznek utolsó, és sok utolsó első.” Szó sincsen pokolról, örök kárhozatról, örök tűzről. Máté könyve ennek ellenére sokat szól az utolsó ítéletről, az emberiség kettéválasztásáról és az örök tűzről. Ezekbe a részekbe feltűnően sok anyag nyomul be az Ószövetségből. Jézus minden szava bizonyosság volt, hogy az Ószövetség lezárult, nyíltan az Ószövetség dogmává merevedett tanítása ellen fordult, – ha a Törvényre utalt, mindig érezte, hogy az Isten és az ember eredeti viszonyáról van szó, olyan törvényről, mely messze túlnő az Ószövetségen, ezért lehetetlen, hogy az emberi sors végső elrendeződését ószövetségi korlátoltsággal és kérelhetetlenséggel hirdesse. Jézus egész lénye, egész eddigi tanítása ellentmond ennek. Jézus az eredeti, a tiszta Logosz. A disszonáns hangok, az ideiglenes értékű mondatok nem lehetnek az övéi; nem én állítom ezt, hanem maga a jézusi Logosz. Nem Jézus kanyarodott vissza az Ószövetséghez, hanem tanítványaiban volt fölötte sok maradék az Ószövetségből, s ezt a maradékot elegyítették a jézusi tanítás színaranyával.

Az Ószövetségnek természetesen be kellett tolnia az Újszövetségbe – az Ószövetség tele volt messianizmussal, ez a messianizmus konkrét formát keresett magának, ilyen formának kínálkozott Jézus és az Újszövetség. Ám Jézus más volt, több, különb és örökkévalóbb, mint amit az Ószövetség messianizmusa sejtett, várt és ígért. Jézus messze túlnőtt az Ószövetség messianizmusán, és tanítványait inkább kötötte ez a messianizmus, tehát elmaradottabb szellemi-lelki fokról szemlélték Jézust, aki messze megelőzte őket; ezt különben lépten–nyomon érezhette Jézus. Az Evangélium a tanítványok műve, a Jézus mögött bandukoló tanítványoké; az Újszövetség könyvei az isteni lélek, a legmagasabb rendű ihlet lecsapódása a Jézustól el-elmaradó tanítványok tétova lelkében. Tudnunk kell ezt, s ilyen tudattal kell mérnünk.

április 1.

Az emberi beavatkozáson átüt az eredeti jézusi világkép. Jézus utolsó napjaiban a felelősségről beszél: „Bizony mondom néktek, mit cselekedtetek eggyel az én kicsiny atyámfiái közül, én magammal cselekedtetek.” A szeretet szolidaritására kötelez. Jézus végképpen szakít az Ószövetség kegyetlen, bosszút sóvárgó moráljával, lehetetlenség tehát, hogy éppen az örök életre ennek a morálnak a diadalát ígerte. Ám mennél

inkább közeledünk Máté könyvének a végéhez, annál észrevehetőbbek az emberi beavatkozás idegen jegyei, annál inkább beáramlik az Újszövetségbe az Ószövetség apokaliptikus rémülete.

Jézus vergődése az Olajfák hegyén hitelesen emberi és isteni: könyörög az Úrhoz, hogy múltjék el tőle a pohár, s ugyanakkor szelíd, tiszta alázattal vállalja – emberi természete és isteni magatartása egyaránt megszólal, fölzeng. Vallomást tesz, hogy földi és égi karmánk egyként valóság, hogy a legtökéletesebb lény e föld sarát taposók közül ugyancsak mindkét karmát hordozta: éppen annyira az Ember fia volt, mint az Isten fia, ezért követelte és követelhetette, hogy magunkévá tegyük, és bévül viseljük, példáját megtestesítsük. A tanítványok és nyomukban az egyház egyre inkább elmosták az Ember fiának a nyomait, mesterkéltén és önkényesen isteni személyné alakították Jézust.

Jézus a bírái előtt hallgat, nem áll ellent, nem száll szembe velük, nem védi magát, – mondanivalóit elmondotta már. A mű tragikus befejezés felé közeledik, roppant katarzis felé tart, az emberiség belső megtisztulásának szívérványa dereng az égen. Jézus, az Ember fia, nem zavarja meg az isteni mű fenségét, emberfölötti szépségét; hiábavaló viták helyett az isteni magatartás minden szónál zengőbb némaságába öltözik. A keresztfán még egyszer fölszakad az Ember fiának a hangja: „Eli, Eli, Lama Sabaktani!” Azaz: „Én Istenem, én Istenem, miért hagytál el engem?” Azután ismét kiált, ezt a kiáltást már nem értették, ez már túlhaladta az emberi tudat határait, Istenhez szólt, ebben a pillanatban szabadult fel Jézus a földi karma édes-rettenetes igájából.

Ami ezután következik Máténál: az ijedt tanítványok kapkodása. Már katonák őrzik a sírt, hogy a testi feltámadás legendája hitelesebb legyen. Védekeznek a gyanú ellen, hogy ők lopták el a Mester holttestét: Jézus – Máténál – két ízben jelenik meg holta után: az első megjelenését homályosan mondja el, mendemonda-szerűen; másodízben Galileában tűnik fel a hegyen, nyilván a hegyi beszéd ügyetlenül alkalmazott reminiscenciájával állunk szemben. Ez alkalommal a maga teljhatalmáról vall, amit életében sohasem mondott, mert mindig az Atya engedelmes fiának vallotta magát, s hatalmat ad tanítványainak. Világos a dolog: az apostolok saját érdekeik védelmére és önmaga ellen jelentetik meg Jézust, az emberi szándék eltorzítja az isteni hagyományt. A hegyi beszéd foszlányai a tanítványok „kamrácskáiban” belevesznek a túlságosan emberi tervek merész zsongásába.

SZARKA JÁNOS

A pálos rend keleti keresztény gyökerei

(I. rész)

A PÁLOS REMETÉK ELŐZMÉNYEI MAGYARORSZÁGON

Hazánk területén a honfoglalás előtti maradandóan eredményes keresztény térítés elsősorban Cirillhez és Metódhoz, illetve tanítványainak munkásságához köthető.¹ A testvérpárról tudjuk, hogy maguk is megízlelték a remete életet. A görög ménológion november 4-i napi szentjéről ez olvasható: „Nagy Joannik Atyánk ott remetéskedett az Olimposz hegyén, ahol Cirill és Metód is tartózkodott egy ideig.”

A honfoglaló törzsek közül a kabar-magyarok legalább egy része már keleti keresztényként érkezett hazánkba.² Okkal feltételezhető, hogy lelki ellátásuk érdekében őket is kísérhették szerzetes papok, vagy vándor remeték. 953 körül az erdélyi Gyula által Konstantinápolyból hozott Hierotheosz püspök is szerzetes volt. A történészek szerint az ő munkáját ugyancsak támogathatták bolgár szerzetesek. Erről vall nyelvünk szláv eredetű keresztény szókinccse.³ Ezek között a korai térítők között is jelen lehettek a remete életet kedvelő szerzetesek.

Érdemes Magyarország első két érseki székhelyének görög rítusú kapcsolataira is vetni egy pillantást, hiszen ezek közvetlen környezetében jött létre a legtöbb korai pálos közösség. Ezekről a korai egyházi központokról, Veszprémről és Esztergomról írott források és régészeti relikviák is tanúságot tesznek. Esztergom városának egyik görög rítusú relikviája az Árpád-korból „a Szent István protomártyr templom bontásánál előkerült főpapi sír, görög rítusúnak mondott Tau alakú pástortorbotja.”⁴ Egy 1397-es egyházlátogatási jegyzőkönyv⁵ írja, hogy Géza fejedelem építette a várhegy északi ré-

¹ Zalavár ura, Kocel egyszerre 50 tanítványt adott Cirill és Metód mellé az ószláv nyelvű liturgia tanulására. Szarka 2010, 39.

² Moravcsik Gyula „A honfoglalás előtti magyarság és kereszténység” In Szent István Emlékkönyv. Reprint. Gyűjteményes kötet. Budapest. 1988. (Rövidítve: SZIE 1988,) 71-77. o. + Török József is Moravcsik állítását erősíti „A magyar egyház évezrede” Bp, 2000, 15-16. o-án.: „... az első keresztény–magyar találkozás... történhetett... a kazárok fővárosának keresztény negyedében.” „...a kazárok, onogurok, alánok között működő, térítő püspökségek révén ismerték a kereszténységet”. „...honalapítás küszöbéhez érkezett magyarság és a hozzá csatlakozott rokon népfajok (NB: kabarok) között voltak keresztény hitűek, vagy legalábbis megkereszteltek szép számban, a sírokból előkerült kereszték, és a nagyszentmiklósi kincs keresztény jegei alapján” (Vö.: Dr. Szarka János „A rotunda öröksége-2” Miskolc, 2010, (Rövidítve: Szarka 2010) 44-52. o.)

³ Ennek bizonyítékai a magyar nyelv egyházi jellegű korai szláv jövevényszavai: a kereszt, keresztelés, keresztény, pap, barát, apáca, oltár, zsolozsma, malaszt, szent, karácsony, bérmál, zarándokol stb. Korzenszky Richárd, „A magyar kultúra keresztény gyökerei” In Magyar sorskérdések, 13. o.

⁴ Nagy Árpád „A kalocsai XI. századi érseksír leletét” In Művészettörténeti Értesítő, 1968. 17. évf. 112 és 120. o.

⁵ Gutheil Jenő „Az Árpád-kori Veszprém” Veszprém, 1977-1979. (Rövidítve: Gutheil 1979,) 55. o.

szén a palotáját és mellé a kisméretű Szent István protomártyr templomot 973 után. Dr. Szilágyi András szerint ez a templom kezdetben körtemplom is lehetett és csak később bővítették hosszaházassá.⁶ A török hódoltság idején rommá lett. A romokat 1821-ben elbontották, de Mathes János, régész jelen volt és felmérte, lerajzolta a feltárást. Az alapok alatt több jeles egyházi személy sírját találták meg.⁷ A feltáró régész szerint a Szent István protomártyr templom elődje egy IX-X. századi szentély lehetett.⁸ Korhatározó lelet nem került elő.⁹ A Mathesz által megtalált tau alakú pásztorbot viszont, a Veszprémből Esztergomba átköltözött és itt eltemetett Domonkos érseké lehetett.¹⁰ Domonkost missziós püspököknek gondolták, mert a forrásokban csak általánosan, mint a „magyarok püspöke” szerepel, aki legtöbbször Veszprémben szokott megszállni.¹¹ Persze, ahol az ember meg szokott szállni ott van az otthona. Szerintem Domonkos nem is püspök, hanem Veszprémben székelő görög rítusú érsek volt. Ekkor már állott az a „márványszerű kristályos mészkőből készült” díszes Szent Mihály titulusú templom, amely méltó volt egy érseki székesegyházhoz. Hierotheosz püspök érkezése után 40 évvel kiépülhetett a magyar érseki egyháztartomány. Perdöntő indokaként említhetjük a veszprémvölgyi görög apácakolostor alapítólevelét. Gutheil szerint a veszprémvölgyi apácázárdát 990–995 között, de mindenképpen 995 előtt alapította Géza és Sarolta, és „érseki kolostornak” mondja a hitelesnek tartott alapítólevelét. Tehát Veszprémben ekkor már görög rítusú érseknek kellett lennie, mivel Esztergom ekkor még nem volt érsekség, nem hozható vele kapcsolatba az „érseki” titulus. Amikor a királyi székhely Esztergomba tevődött át, az ország érseki központja is Esztergom lett. A történészek egybehangzó véleménye szerint Domonkos az első esztergomi érsekként halt meg. A Domonkos névolvasat viszont, akár a Demetrios „tollhibás”, vagy téves olvasata is lehet!¹² A megtalált tau alakú pásztorbot azt igazolja, hogy görög rítusú érsek volt. Kor-

⁶ Dr. Szilágyi András „A Kárpát-medence Árpád-kori rotundái és centrális templomai” Budapest, 2008. (Rövidítve: Szilágyi 2008.) 159. o. – 995 körül pedig elkészül Géza új palotája a várhegy déli kiszögélésén, és mellette található a Szent Vid rotunda. Ezek az építkezések Esztergom görög múltjának jelentős emlékei.

⁷ Szilágyi 159. o. – Gutheil Jenő írja, hogy Máthes János a „Veteris arcis Strigoniensis...descripcio” című 1827-ben megjelent művében tette közzé a bontási leleteket. E szerint „a romok eltakarításakor kockakövekből épült falmaradványokra és a templom szentélye alatt egy kősírra bukkantak, amelyben üszök és széndarabok közt égett csontokat, egy 12-12 cm magas, öblös ezüst sírkelyhet és két jelképes írású aranypántba foglalt kristálygömböt találtak, melyeket Máthes tau alakú pásztorbot fejének határozott meg. Ezekből a leletekből Máthes arra következtet, hogy a Szent István vértanú egyházának helyén már a IX-X. században egy ősi szentély állott, s így Géza fejedelem annak romjaira építette Szent István vértanú egyházát.” (Mon. Strig. I. 31. In Gutheil 1979, 55-56.)

⁸ Mon. Strig. I. 31. In Gutheil 1979, 261. o. 38. l. ábr. l. ábr. l. ábr.

⁹ Kozák Károly „Közép-Európa centrális templomai (IX-XI. század) In „A Veszprém Megyei Múzeum közleményei” 17. Veszprém. 1985. (Rövidítve: Kozák 1985.) 130. o.

¹⁰ Szarka 2010, 124-125. o.

¹¹ Bozsóky Pál Gerő „Magyarok útja a pogányságból a kereszténységig” Szeged, 2000. 233. o. és Gutheil 1979, 43-58. o.

¹² A magyarok = „türkök” egyik első főpapjának megtalálták a pecsétjét: az első oldalán az „Istenanya” = Szűz Mária képe látható, a másik oldalán „Védj meg engem, Demetrioszt a türkök papját” felirat olvasható, (Révész Éva „Türkia keleti keresztény főpapjai az első ezredforduló magyar történelmében” In Belvedere Meridionale 1. Szeged 2014. 18.) de nem tudják ezt a pecsétet magyar főpapi székhellyel azonosítani. Szerintem Esztergom első főpapja, a tévesen Domonkosnak olvasott Demetrios is lehetett. Ebben az esetben a pecsét másik oldalán ábrázolt székhelypatronus, Istenanya=Szűz Mária is stimmel Esztergom esetén a 10-11. század fordulóján. Dongó

mányzása idején Esztergom patrónusa még egyedül az „Istenanya” = Boldogságos Szűz Mária lehetett. Csak a második érsek, Radla-Sebestyén kormányzása idején bővíthetett Esztergom az Adalbert,¹³ vértanú püspök patrónusságával.¹⁴ – Az sem lehet véletlen, hogy e két első érseki székhely Veszprém és Esztergom¹⁵ közelében jött létre a legtöbb pálos remeteközösség a 13. században. Az orosz krónikák egyik állítása is a fentiek irányába mutat: „Valának pedig a magyarok előbb igazhitűek, akik a keresztséget a görögöktől vették fel, de ezek nem értek rá saját nyelvökre áttenni az Írást, a rómaiak ellenben közel lévén, megnyerték őket saját tévtanuk követőitül...”¹⁶

A XI. század elején a magyar egyházszervezés első évtizedeiben már több adatunk van remetékről. Tekintsük át vázlatosan a rítusokhoz, illetve a szerzetesrendekhez való viszonyukat. Az Itáliából hazánkba érkező szerzetesek, akik a szentistváni egyházszervezet első püspökei lettek a görög rítus befolyása alatt állottak, hiszen előzőleg Rómában éltek egy ideig a kettős titulussal – Szent Nilus által alapított – aventinusi görög kolostorban, amely bazilita és bencés szerzetesek közös otthona volt, az 1054-es egyházszakadás előtt.¹⁷ Másrészt megfordultak a bizánci hagyományú Ravenna melletti pereumi remeték között.¹⁸ Közéjük tartozott Gellért püspök is. Gellért Itáliából, a kalábriai

---

Gyárfás Gézától több ilyen téves olvasatot is ismerek az Árpád-korból. Pl.: Mezőzombor régi neve „Zombori mező” volt. Akkor még a „mező”-t „mazza”-ként írták. A szakemberek, azonban három féleképpen próbálták olvasni és értelmezni a rövidítés jellel írt helynevet: „mező”, vagy „Mátza”, vagy „Macra” stb. (Szarka 2010, 152-153.)

¹³ Érszegi Géza írja (Canapariusra és Querfurti Brúnóra hivatkozva), hogy Adalbertet kétszer is megkeresztelték: egyszer Prágában egy térítő (gondolom, hogy ósláv) püspök a Vojtech névre, másodszor magdeburgi tanulmányai idején az ottani érsek saját nevére, Adalbertre keresztelte. Érszegi Géza „A magyar állam létrejötte, a keresztyénység felvétele és megszilárdulása” In Csefalvay Pál – Maria Antonietta De Angelis „A magyar kereszténység ezer éve Hungariae Christianae Millennium” Gyűjteményes kötet. MKPK, Bp. 2001. (Rövidítve: **HC Millennium**) 29. o. – Ezek szerint Adalbert birtusú keresztény lehetett!

¹⁴ Természetesen az egyházszakadás előtt vagyunk, amikor a rítus még nem perdöntő, hiszen az első évezredben 14 bazilita szerzetesből lett római pápa. (Szarka 2010, 125. o.)

¹⁵ 1270-ig Laszkarisz Mária, bizánci hercegnő, hazánk királynéja és Veszprém úrnője. A 10-13. században nagyon erős a bizánci és magyar dinasztikus kapcsolódás: a 3 görög koronánk. (Vö.: Szarka János „Görög rítusú egri püspökség az Árpád-korban” In „150 éve született Papp Antal c. küizkei érsek” /Egyháztörténeti konferencia előadásai/ Miskolc, 2017. 70-71.o. 148. l. + Vö.: Szarka János „Az esztergomi várhegy Árpád-kori templomai” In Miskolci keresztény Szemle /KÉSZ folyóirat/ Miskolc 2016/3. szám, 76-83. o.) – Továbbá az interneten, a „szirbes.hu” honlapon, a „cikkek” fülnél frissített változatban is megtalálható.

¹⁶ *Hodinka Antal* „Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai” Bp. 1916. 475. és 53.55. o. – A magyarok korai kereszténységéről vallanak a rotundák (kb.: 170 db) és a sírmellékletként talált görög mellkereszték (kb.: 130) is, stb.!

¹⁷ Szent Adalbert életében is megjelenik ez a kettős hatás. Egyrészt, ahogy a 12. l. ábrán látható, a pannonthalmi-, (Szarka 2010, 25.) és a pécsváradi kolostor, de a zaborhegyi-, és a bakonybéli kolostor is követhette az aventinusi hagyományokat, vagyis mindkét rítus közös kolostoraként működött. Az erre utaló görög jegyek írásban, vagy pedig relikviákban megtalálhatók eme kolostoroknál, a korábban Cirill és Metód, illetve tanítványaik által misszionált területen. – Egyébként érdemes lenne a nyugati vegyesen lakott kolostorokban is keresni a magyar Halottai Beszéd könyörgését, hiszen görög rítusú szerzetesek temetésén ilyesmit használhattak a többségben lévő latin rítusú társaik, ott is (Gorse, Lütlich, Trier, Toul, Köln, Burtscheid. stb. - Koszta László: Remeték a 11. századi Magyarországon” In *Aetas*, 2008. (Rövidítve: **Koszta 2008**), 23. évf. 44. o.) – Timkó Imre „Keleti kereszténység. Keleti Egyházak” Bp. 1971. (Rövidítve: **Timkó 1971**), 396. o.

¹⁸ Itália a keleti kereszténység remetehagyományainak nyugat felé való közvetítésében kiemelkedő szerepet játszott. (Például német területen a Gorzéból kiinduló lotharingiai szerzetesi megújulásra erős hatást gyakorolt a dél-itáliai bazilita szerzetesek szigorú aszketikus élete. A gorzei monostor megújításával 833-ban megbízott Vandieres-i János

görög egyházi kultúra központjából Rossanoból származott.¹⁹ Ott került kapcsolatba Szent Nilussal (Neilosz), aki az itáliai görög remeteszerezetesség képviselője volt és, akit Szent Adalbert is felkeresett. Mindez Gellértnek nem csak a görög nyelvtudását, hanem görög rítusát is valószínűsíti. Gellért mielőtt magyar földön a Csanádi Egyházmegye püspöke lett hét évig remeteskedett a Bakony erdeiben, ahol később a bakonybéli apátság létesült.²⁰ Gellért még csanádi püspökként²¹ is időnként visszavonult a püspöki székvárosa közelében kialakított remetéségbe.²²

A keleti egyház bazilita²³ szerzeteseinek hatására az aventinuszi hagyományok szerint élő közös rítusú magyarországi kolostorokban is meghonosodott a **remete élet eszménye: a böjtölésre, éjszakai virrasztásra, imára és kétkezi munkára épülő aszkézis**. A szerzetesi közösségben élők remeteként is kipróbálták magukat életük egy szakaszán.²⁴

A 10-11. századból névszerin ismert legkorábbi hazai remeté a **Zobor-hegyi Zoerard-András és Benedek**. Életüket Mór pécsi püspök örökítette meg. Még pannonhalmi szerzetesként halott róluk Benedek és Fülöp apátok elbeszéléseiből. András

---

egy ideig maga is élt a Nápoly közeli görög remeté között, akiknek a szigorú életideálját vezette be Gorzében, majd görög szerzeteseket is befogadott a közösségükbe.) A Ravenna melletti pereumi monostor 11. század eleji reformjának vezér alakja Romuald volt. Ő is a keleti remeté aszketikus életvitelének adaptálásával kívánta megreformálni a bencés rendet. A pereumi monostor mellé remete telepet létesített. A szerzetesek egy ideig együtt éltek a monostorban, majd kiköltöztek a monostor közelében fekvő különálló celláikba. Megmaradtak az időnkinti közös liturgikus gyakorlatok, a közös szolozsmázás és a közös ünnepi étkezések. Egy ideig e közösség tagja volt Querfurti Brúnó és Beneventói Benedek (későbbi pécsi püspök) is. (Uo.: Koszta 2008, 47-48.)

¹⁹ Kézai Simon krónikájának tollhibája miatt többen az Aquilea melletti Rosazzora gondoltak, Rossano helyett! - Török József-Legeza László: A magyar egyház évezrede Bp. 2000. 33. o.

²⁰ Tudjuk, hogy a remeteskédő Szent Gellértnek volt egy Mór nevű társa, aki végül Marosvárra is elkísérte őt, és szerepet vállalt az új püspökség megszervezésben, majd Gellért mártírhalála (1046) után ő lett az egyházmegye vezetője. (A kis Gellért-legendából: *Scriptores rerum Hungaricarum* II. 472. – A nagyobb Gellért-legendából: *Scriptores rerum Hungaricarum* II. 495., 503.)

²¹ A Csanádi Egyházmegye görög rítusa mellett szól a Gellért által építtetett új székesegyház védőszentje: Szent György. Továbbá görög szertartású hagyományra vall: „A székesegyházba Gellért külön oltárt emeltetett (a nagyobb legenda szerint: „ad honorem Dei genitricis”) az **Istenszülő** (a kisebb legenda szerint: „ad honorem matris nostris Salvatoris”) vagyis „a mi Üdvözítőnk anyja” tiszteletére, amely előtt a püspök szombatonként és Mária mennybevittele ünnepén végezte ájtatosságait. Az oltár előtt ezüst füstölő állt, melyben állandóan égett a tömjén.” (Dávid Katalin „Az Árpád-kori Csanád vármegye művészeti topográfiája.” In *Művészettörténeti füzetek* 7. Budapest. 1974. 20. o.) „A másik Gellért által épített jelentős alkotás, a saját temetkezési helyéül kiválasztott Boldogságos Szűz monostor volt. (Uo. 21. o.) „... első apátja a Gellérttel együtt érkező pannonhalmi Fülöp volt. (Nb.: szövegében használt szerzetesi neve alapján valószínű bazilita szerzetes lehetett.) „A Szent Üdvözítő társaskáptalan alatti kriptában találtak egy... görög barátok által Gellért számára készített kőszarkofagot... a 11. századra datálható... A szarkofág... közepén kis halomra állított kereszt. A bizánci motívum... helyi műhely munkájára utal.” (uo. 22. o.)

²² Koszta László „A zabori bencés apátság kezdetei: morva kontinuitás, vagy passauai térítés” In *Historia Ecclesiastica; Historia Ecclesiastica 2013/1*Štúdie - Tanulmányok: /Internetről/ (Rövidítve: Koszta: 2013.) 158. o. – Koszta véleménye: „A tihanyi bencés apátság közvetlen szomszédságában bazilita remeteközösség élt. A Dunakanyarban, Zebevényben is kimutatható egy bazilita remetetelep. A XI. század elején pedig Szent Romuald Pereumból térítő remetéket küldött Magyarországra. A magyar krisztianizációt több irányból, a lotharingiai reform, az itáliai bencés reform (Nb.: mindkettőt bizánci tradíció ösztönözte!) és a bizánci kereszténység felől is érték remetehatások. A XI. század első felében bizonyosan jelen volt Magyarországon a remete életforma.” (Koszta 2013, 158.o.)

²³ A keleti egyház szerzeteseti többféleképpen nevezzük: „keleti szerzeteseknek”, „bizánci rítusú szerzeteseknek”, vagy görögkatolikus szóhasználatnál a rendalapítóról „bazilita szerzeteseknek” is.

²⁴ Ezt a világtól való elvonulást a mai szerzetesek (egy hetes, 40 napos) „hivatásbiztató lelkigyakorlatnak” hívják.

eredeti neve: Zoerard volt (magyarosan: Szórád). Rövid pannonhalmi tartózkodás után került a nyitrai vár melletti Zobor-hegyen lévő Szent Hippolit (Ipoly) kolostorba.²⁵ Itt engedélyezték számára a remeteéletet, és itt kapta az András nevet Fülöp apától. András Zozimasz regulája szerint élte az életét. *„Mikor pedig a nagybőjti időszak következett, annak a szerzetesi életnek a példájára, amelyben Zozimász apát élt, amikor valaki negyvenöt datolyával töltötte el a nagybőjtöt, ő Fülöp atyától, akitől a szerzetesi ruhát elfogadta, negyven diót kapott, és azon élve, ennyi táplálékkal meglegedve, örömmel várta a szent húsvét napját.”*²⁶

Előbb a Vág folyó partján remetéskedett. Később a Trencsénhez közeli Szalkába költözött egy barlangba. A nagy ünnepekre visszajárt a kolostorba, és a közösség tagjai is látogatták őt, különösen barátja és tanítványa, Benedek volt gyakori vendége. András ételben, italban, alvásban egyaránt szigorú mértéket tartott. Barlangjában halt meg 1010 körül. Holttestét Nyitrán helyezték örök nyugalomra a Szent Emmerám székesegyházban. András halála után tanítványa, Benedek vonult el a szalkai barlangba. Mesterét mindössze három évvel élte túl. Rablók támadtak rá, kincseket keresve rejtekében. Agyonverték, holttestét a Vág folyóba vetették.

András bőjti gyakorlatát a bizantinológus A. Avenarius nem morva hatással magyarázza, hanem „Zozimas VI. századi palesztin szerzetes bőjti gyakorlatával rokonítja. A palesztin szerzetesek szigorú aszkéziséhez igazodott Zoerard élete.”²⁷ Más példát is említhetünk arra nézve, hogy ebben az időben élő lehetett a palesztin-magyar szellemi kapcsolat. Magyar Zoltán írja le tanulmányában Szent Imre Bizáncban hallott csodáját. „A caesarei egyház egy istenfélő kanonokja, akit a görög császárhoz küldtek elbeszélte, hogy ő azt olvasta Szent Euszebiosz élettörténetében, hogy ugyanabban az órában, amelyikben Szent Imre meghalt, Szent Euszebiosz, a palesztinai Caesarea érseke, amikor a papsággal és a néppel együtt körmenetben vonult, angyalok kellemes hangját hallotta a magasban... Szent Imrének a lelkét látta felfelé vitetni... ugyanez a látomás és kellemes dallam egy esperesnek is megmutatkozott.”²⁸ E történet szerint a Palesztina felől érkező keleti hatás nem közvetlenül, hanem Konstantinápoly közvetítésével érkezett hozzánk. – Persze Konstantinápoly közvetlen hatása is jelen volt már Cirill és Metód idejétől morva területen, így Nyitra környékén is. Erről vallanak a korai templomtitulusok, illetve a rotunda templomforma. A nyitrai vártemplommal egybeépített kórkápolna (ma a székesegyház oldalkápolnája) is kettős titulusúnak tartandó, mert az első titulusa nem lehetett Szent Emmerám, ugyanis ez a védőszent hazánkban nem régebbi a II. századnál, márpedig a körtemplom valószínűleg a morva időkig.²⁹ Metódig, vagy legalábbis Mihály herceg idejéig nyúlik vissza. Az akkori titlust viszont nem ismerjük. A másik védőszentről, a zabori kolostor Szent Hippolitus

²⁵ Pannonhalmi később is kapcsolatot tartott a Zoborhoz tartozó remetékkel. (Kosztá 2013, id. mű 158.o.)

²⁶ Szentpétery, E. /szerk./ 1938, *Scriptores rerum Hungaricarum I–II.* /SRH/ Budapest, I, 358.

²⁷ Avenarius 2000: 130–131. In *Historia Ecclesiastica; Historia Ecclesiastica 2013/1*Štúdie - Tanulmányok: Kosztá

László „A zabori bencés apátság kezdetei: morva kontinuitás, vagy passauai térítés” /Internetről/ 151. o.

²⁸ Magyar Zoltán „Adalékok szent királyaink titkos ortodoxizmusának hagyományához” In „Démonok, látók, szentek” 2008. 331.-332. o. + Érszegi G. „Árpád-kori legendák és intelmek” 1983, 65-66. o.

²⁹ Szarka 2010,126-129.o

patrocíniumáról is legkorábban 1070 körül van adatunk.³⁰ Arra a kérdésre, hogy a korábbi itteni templomok kapcsolatba lehetnek-e remetékkel nem tudunk válaszolni, de kizárni sem lehet. – Továbbá a zabori Fülöp apát neve, – akitől a szerzetesi nevét kapta András – is görög kötődésre utal. Dávid Katalin írja, hogy csak görögök használták egymagában patrocíniumként a Fülöp nevet. A latinoknál kizárólag ifjabb Jakabbal együtt volt használatos.³¹ Úgy gondolom, hogy a szőlóban használt Fülöp, szerzetesi név használata is inkább a görög szertartásúakra volt jellemző.

A Duna északi oldalán, Dömös átellenében, **a zebegényi Szent Mihály hegyi barlangokban is megtalálható egy bazilita remetetelep.** A barlangkolostor tíz helyiségből (korábban Csemegi kilencet említett) állt, közülük hat lakóbarlang volt. A barlangok két szinten, egymás fölött helyezkedtek el a Dunára néző sziklafalban. Az alsó szinten egy háromhajos sziklába vájt terem lehetett a telep temploma. A remetetelep elhelyezkedése és tájba illesztése feltűnő hasonlóságot mutat a tihanyi remeteközösség kialakításával.³² Márianosztra és Vác is közel fekszik Zebegényhez. Vác városának környékén a II. században élt egy Vác nevű remete. Thuróczy János jegyezte fel krónikájában hogy, „... róla nevezte el aztán Géza herceg az itt alapított várost.” A remetét számon tartja a pálos hagyomány, bár Koszta csak Vác város névadásának alátámasztására költött legendának tartja alakját.³³

A 13. században a Balaton-felvidéken, a **Tihanyi apátság** vonzáskörzetében létesült a legtöbb pálos remetetelep.³⁴ Köztudott, hogy a II. század közepétől a tihanyi templom közvetlen szomszédságában élt bazilita remeteközösség. Az apátságot I. András király 1055-ben alapította saját és családja üdvösségére, akárcsak a pannonhalmit Géza fejedelem. Egész történetére nézve bencés kolostorként tartják számon. Az alapítólevél „Szűz (Sancta) Mária és Szent Ányos püspök Balaton fölötti, Tichon nevű helyen lévő egyházáról.”³⁵ beszél. (A kettős titulus mindkét-rítusú szerzetesek jelenlétére utalhat.)

³⁰ „A két szent kultuszának Nyitra környéki jelenlétére csak XI. századi adatok vannak. Mindkettőt első alkalommal az 1070 táján keletkezett Zoerard-András és Benedek-legenda említi. IX. és X. századi forrásunk nincs ezekről a templom-védőszentekről a Kárpát-medencében.” (Koszta 2013, 160.o.) – „Kizárható, hogy a XI. században Zaborban feltűnő Hippolitus patrocínium kezdeteit a IX. században keressük.” (Koszta Uo. 164.o.) – NB.: Feltűnő, hogy Koszta a szentistváni alapítólevelekben szereplő „apátság alapítást” mindig bencés apátságként mondja, holott a latin szövegben nincs benne a „bencés” renchez kötés. Ez bizony csúsztatás, mellyel későbbi állapotokat korábbi időkre vetít vissza!

³¹ Dávid Katalin „Az Árpád-kori Csanád vármegye művészeti topográfiája.” In Művészettörténeti füzetek 7. Budapest. 1974, 38. o.

³² Koszta László szerint a remeteközösség tagjainak száma nem lehetett nagy, valószínűleg hat szerzetes élhetett ott. Koszta 2008, (23. évf.) 50. o. 55. láb.; Csemegi József „A tihanyi barlanglakások”, 400-401.; Pest megye régészeti topográfiája IX. 225-228.; H. Tóth Imre: Sázava - Visegrád - Kijev. In: Magyarok és szlávok. Szerk. Fejér Ádám-H. Tóth Imre. Szeged, 1993. 3-7.)

³³ Koszta 2008, id. mű.

³⁴ A királyi alapítású monostorok mellett már itt említjük meg azt a Balaton-felvidéki nemzeti monostort, melyet 1117-ben az Atyusz nemzetség alapított. Ez a hajdani „almádi monostor” (Monostorapáti határában), melyről egy 1121 évi oklevél beszél, amelynek 15 km-es körzetében feküdt 6 korai pálos remetetelep. (Szentpétery Imre: „Az almádi monostor alapítólevele II. István korából” 1927, Magyar Nyelv XXIII. (Rövidítve: Szentpétery 1927.) 361 és 368-369. (Szentpétery Imre 1927, 361 és 368-369. In Németh Zsolt 2019, 143.o.)

³⁵ I. András király tihanyi alapítólevele, 1055, In „Paradisum plantavit”, Bencés monostorok a középkori Magyarországon. Szerkesztette: Takács Imre. (Gyűjteményes kötet.) Pannonhalma, 2001 (Rövidítve: Pp. 2001.) 550. o.

Az alapítólevélben a monostor szó egyáltalán nem fordul elő, de sok az *ecclesia*, egy-két *domus Dei*, és egy *coenobium* megnevezés tűnik fel, a szerzetesközösség is csak egyszer szerepel: „szerzetesek seregét gyűjtöttük oda”.³⁶ Valószínű, hogy Endre csak sírhelyül alapította az apátsági templomot. Az „*ecclesia*”-hoz tartozó szerzetesek a templomtól 1,7 km-re északra, az Óvár hegyen bazalttufába vágott remetecellákban laktak. A „Paradisum plantavit” összefoglalása szerint: „Feltételezhető, hogy a cellák első lakói görög rítusú remeték, vagy szerzetesek voltak. 1211-ben, mint Szent Miklós oroszkei egyházát említik. 1267-ben, a pápa oklevelében *cella monachorum, que Vruzku vulgariter nominatur* (népiesen oroszkeinek nevezett szerzetesi cella) is az apátsághoz tartozik. 1270-ben Salamon az oroszkei szerzetesház perjele, 1322-ben pedig Miklós. A négy cellacsoportból álló barlangkolostor, melynek valószínűleg kápolnája is volt, a 14. század közepén sziklaomlás következtében elnéptelenedett.”³⁷

Mivel a bencés múltat megemlítő első forrás csak a 13. század második feléből való, valószínű, hogy az alapításkor csak azok a vazulrendi (bazilita) remete szerzetesek laktak Tihanyt, akik a királyi párral érkeztek Magyarországra. Nem volt számukra idegen ez az ország, hiszen Kijevben kortársaikként ismerhették az oroszok által szentként tisztelt három magyar testvért, vagy hírből már hallottak róluk, akik közül kettő szintén vazulrendi szerzetes volt. {Magyar Szent Mózes (+1041) szerzetes, és Torzsoki Szent Efrém (+1053) szerzetes, Magyar Szent György (+1015) pedig Borisz herceg vértanú apródja volt.³⁸}

A görög szertartás jelenlétét, a kezdetektől máig meglévő helynevek „oroszkó”, „Tichon”, (= csendes hely, vagy csendes víz) valamint I. András király és Anasztázia királyné orosz kötődése és András idetemetkezése is tanúsítja. Lélektanilag és a kor szokása szerint is elképzelhetetlen, hogy a királyi vendégként érkező baziliták hátrányosabb elbírálásban részesültek volna, mint a bencések, ha azok kezdetben egyáltalán éltek itt? (Hol is laktak volna, hiszen az alapító levélben monostorról egyszer sem történik említés?)³⁹ Azt hiszem ífj. Csemegi József sorai tükrözik híven András király szertartási kötődését, és alapítási szándékát: „Így került Endrének, ennek a lélekben mindig keleti keresztény uralkodónak teteme a bencés rend tihanyi apátságának kriptájába, de királyi szelleme mégis ott, az Óvár sziklái felett lebeg, ahol egykor kedves vazulrendi szerzetes remetéinek ma elhagyott, gondozatlan, de páratlan történelmi jelentőségüknél fogva jobb sorsra érdemes barlanglakásai... küzdenek az elmúlás és az emberi nemtörődömség ellen.”⁴⁰

A 13. századi Balaton-felvidéki pálás remete telepek Zala megyei végén a **zalavári apátság** állt. Ennek patrónusa Szent Adorján akár görög, akár latin titulus is lehetett. Ugyanis „Szent Adorján nikomédiai mártírt, akivel a magyar apátság védszentje pe-

36 Pp. 2001, 259. o. 3. láb.

37 Pp. 2001, 522. o. – Romhányi szerint „az oroszkei kolostor egy szabályos lavra. Ilyen lehetett a zebegényi Szent Mihály hegyen is.”

38 Imrényi Tibor „Magyarország és ortodoxia ezer esztendő”, Szeged. 2000. 28. o.

39 Bővebben lásd: Szarka 2010, 27-30. o.

40 ífj. Csemegi József „Archeológiai Értesítő” 1946 - 48. 396. o.

csétkép alapján azonosítható a keleti egyházban is tisztelték.”⁴¹ „Elképzelhető, hogy a 11. századi apátság a 9. századi Mária templom helyén létesült.”⁴² A csanádi püspökség alapításakor Szent István Zalavárról két szerzetest rendelt Gellérthez segítőársul. Mindez arról tanúskodhat, hogy 1019-től ténylegesen létezett a (hamis alapítólevelű) zalavári apátság és valószínű, hogy ez is kétrítusú monostor volt.⁴³ A zalavári bizánci oltártörredék is árulkodhat a görög rítus itteni jelenlétéről.⁴⁴

A Balaton-felvidéki pálos remete telepeket északról körbe kerítették a bakonybéli és a pannonhalmi kolostorok. A **bakonybéli apátság** közelében működhetett egy remeteközösség, amelyet Szent Gellért itt tartózkodása is bizonyít. A monostor középkori maradványai a barokk épület alatt még feltáratlanok, de előkerültek griffes indás, és egyenlőszárú-, ún. görög-keresztes padlótéglák. Ezekkel kapcsolatban „a kutatók egybehangzóan antik és bizánci tradíciókat és Észak-Itáliai közvetítést (Ravenna) jelölnek meg.”⁴⁵

A **pannonhalmi apátság** ugyancsak az aventinusi hagyományokat őrző kétrítusú kolostor lehetett. Erről tanúskodik első apátjának, Anasztáznak a neve; az apátság tulajdonában lévő görög nyelvű zsolnároskönyv; az esztergomi kincstárban látható pannonhalmi „staurotheka” (=ereklyetartó, korai bizánci ajándéktárgy); vagy Cerbánus szerzetes 1135-ben Dávid pannonhalmi apáthoz címzett levele, melyben az apátot „archimandrita”, vagyis görög títulussal illeti. Az apátsági templomnak a temető felőli, északi falán 1990-ben felfedezett, de javarészt támfallal takart 2 sornyi vakolatba vésett görög betűs szövege ugyancsak árulkodó. Alatta 8 sor latin betűs felirat következik. Egyesek szerint e feliratok az elhunyt apátok nevei?! A görög betűsek görög-, a latinul írottak pedig latin rítusúak lehettek. Stb.⁴⁶ A görög rítus pannonhalmi jelenlétére uralhat az a körülmény is, hogy Zoerard-András rövid pannonhalmi tartózkodás után került a Nyitra melletti Zobor-hegyi kolostorba és az ottani remete életet Zozimasz regulája szerint élte. A keleti reguláról akár a pannonhalmi görög atyáktól is hallhatott.

Az 1263-ban a Pál püspök oklevelében szereplő 7 pálos remetetelepen kívül már biztosan létezett a **patacsi** (Pécs, Ürög-hegy) remete közösség is. Pécs körzetéhez tartozik Pécsvárad. A korai **pécsvárad kolostor** is kettős titulusú volt. Szűz Mária és Szt. Benedek oltalma alatt állott.⁴⁷ Ez a monostor is követhette az aventinusi hagyományokat, mindkét rítus közös kolostoraként. Első apátjai Anasztáz, majd Benedek (Brúnó), illetve a harmadik szintén Anasztáz nevű voltak. Szent István alapította, valószínűleg 998-ban (a hamis alapítólevelé szerint 1015-ben). Az első templom altemp-

41 Tóth E. 1999, 12 és Tóth Sándor A 11-12. századi Magyarország benedek-rendi templomainak maradványai In Pp. 2001, 259. 16. láb.

42 Tóth Sándor A 11-12. századi Magyarország benedek-rendi templomainak maradványai In. Pp. 2001, 231. o.

43 Török József-Legeza László: A magyar egyház évezrede Bp. 2000. 33. o.

44 Timkó 1971, 398. oldalon Bogyai Tamásra hivatkozik, illetve a 7. lábjegyzetben az 520. o.

45 Pp. 2001, 124. és 127-128. o.

46 Bővebben lásd: Szarka 2010, 24-26. o.

47 Török József-Legeza László: A magyar egyház évezrede Bp. 2000. 33. o. – A remeték kezdeti anyakolostora ez a pécsvárad kolostor is lehetett.

lomában fennmaradt egy árulkodó freskótöredék, melyen egy bizánci angyalábrázolás látható!⁴⁸ További, 1263-ban már biztosan létező remetetelep a **révfülöpi** (1221),⁴⁹ a Sárospatak szomszédságában fekvő toronyai, későbbi nevén az újhelyi (1221),⁵⁰ és a Borsod megyei **tardonai** (1240)⁵¹.

A 13. században Esztergom környékén, a Pilis hegységben létesült pálos remeteszékhelyek közelében (Kesztölc, Pilisszentlélek, Pilisszentkereszt stb.) korábban szintén éltek görög rítusú szerzetesek. Nem csak a Duna-kanyar zebegényi oldalán lévő remetéről van tudomásunk. A Duna déli oldalán **Dömös attemploma és a visegrádi monostor** is görög rítusú múlt tanúja. Dömösön az Álmos herceg (a Vazul-fiak leszármazottja) által alapított – dömösi prépostság attemplomát helyreállították. Megtalálták az eredeti pillérfőt. Ennek alapján a bizánciakra jellemző oktagonális pillérek tartják az attemplomot! A monostor prépostja pedig 1138-ban egy kabarokra jellemző zsidó nevű Saul, 1156-ban pedig a görög nevű Makariosz volt.⁵² A másik itteni szerzetesi központ a visegrádi monostor. Az I. Andrással Kijevből hazánkba érkező orosz szerzetesek egyik otthona lett. Ez a monostor fogadta be a Magyarországra menekült százavai bazilita szerzeteseket is, 1055-től 1061-ig. Bő kétszáz éven keresztül baziliták éltek benne és az ő körzetükben a Duna déli oldalán, a Pilis hegységben is létesültek remeteközösségek, miként Áthosz hegyén ma is egymás közelségében élnek szerzetesek és a remeték.

Fentiek után összegezzük Koszta László „Remeték a 11. századi Magyarországon” című tanulmányának meglátásait. Ezek azáltal, hogy egybeesnek az előbb állítottakkal, erősítik egymást: A magyarországi remeteség három különböző, egymástól földrajzilag is távol eső területről kapott ösztönzést, de az e vidékekről érkező inspirációk nagyon hasonlóan tűnnek, és így könnyen összekapcsolódhattak. A német birodalmi egyház „gorzei reformját” és az itáliai Ravenna melletti „pereumi reformot” is a kalábriai bazilita szerzetesség felől érte a meghatározó remetemotiváció. Ez a három különböző irány így nagyon közel állt egymáshoz, hasonló ösztönzéseket adott, illetve segítette a különböző

⁴⁸ Az attemplom freskómaradványa megtekinthető: „Pécsvári bencés kolostor – Wikipedia” – „... az épület kezdeti állapotának még a bencés eredete is kétséges.” (Tóth S. A 11-12. századi Magyarország benedek-rendi templomainak maradványai In. Pp. 231. o. és 506-508. o.) – A jelentős részben már keresztényként hazánkba érkező kabarok közül **Ete** kabar vezér és népe Baranya megyében telepedett meg. **Vojta** pedig a szomszédban, Tolna megye déli részén, és a Tisza – Duna – Temes zugában. (Kovács Béla „Kabarok és palócok” In Egri Múzeum Évkönyve 1969, 161-162.)

⁴⁹ Solymosi 2005,

⁵⁰ Az 1221-ben való alapításukat egyedül Szirmay Antal mára már elveszett oklevelére alapozzák. (Szirmai Szirmay Antal „Notitia Historica Comitatus Zempleniensis” - Buda, 1804, §. 243. In Adalékok Zemplén vármegye történetéhez” (Szerkesztette: Dongó Gyárfás Géza) Sátoralja-Újhely (1895 – 1927. évfolyam) (**Rövidítve: Akk.**) 1927. 5-6) – Ezen kívül a pálosok 1258-as Toronyáról Újhelybe való áttepedéséről sem került elő máig hiteles érdemlő dokumentum. Ez a kolostor lenne az, melyet IV. Béla 1257-ben Patak és Olaszi között fekvő négy telekkel megajándékozott? Az okmányban azonban még nem pálosokról van szó. A barátok neve „fratribus Ordinii Sancti Augustini de Turul.” Fejér CD IV. 2. 424. In Akk, 1927. 6. és Szarka 2010, 228-237. – Az itteni remeték szerzetesi-anyakolostora egyébként akár Toronya-Újhelyen, akár Sárospatakon, stb. lehetséges volt! Vö.: Szarka 2010, 228-239. o

⁵¹ F. Romhányi Beatrix: „Heremiteae - monachi – fratres. Szempontok a pálos rend történetének újragondolásához” In Sarbak Gábor (szerk.) Pálosaink és Pécs I., (Szent István Társulat,) Budapest, 2016, (**Rövidítve: F. Romhányi 2016**) 14. o.

⁵² Koszta László A kalocsai érseki tartomány kialakulása” Pécs 2013. 108-109. o. 453. lábuj.

területről érkező remeték kapcsolatteremtését hazánkban.⁵³ A 10–11. században Magyarországon igen jelentős volt a bizánci kereszténység hatása. Sok bizánci rítusú bazilita női és férfi monostor jött létre, amelyek a 13. század elejéig háborítatlanul működtek országunkban. Írásos forrásunk ugyan nincs a keleti rítusú remeték megtelepedéséről, de régészeti kutatások bizonyítják, hogy a 11. században a görög monostorokon kívül bizánci remetetelep is létezett Magyarországon. Két keleti remeteközösség maradványait ismerjük régészeti leletek alapján. Az egyik barlangkolostor a Balaton mellett, a Tihanyi-félszigeten, a Füred öböl felé eső részén (Oroszkő) jött létre.⁵⁴ A tihanyi barlangkolostortól alig néhány száz méterre volt a tihanyi bencés apátság. A másik pedig a Dunakanyarban, Zebegényben a Szent Mihály-hegyen. Mindkét remetetelep alapítója I. András király volt a 11. század közepén.⁵⁵ András király (1046–1060) Kijevben nevelkedett, a keleti rítus szerint keresztelték meg, felesége is Kijevből érkezett. Így bizonyos, hogy az általa alapított remeteközösségek is erről a területről kerültek országunkba. A 11. századi magyar remeteségeknek további jellemzője, hogy nagyon szorosan kapcsolódtak egy-egy monasztikus közösséghez. A Nyitra és a Vág folyók vidékén élő Zoerard-András és Benedek a zobori bencés monostor tagjai voltak, és legendájuk szerint Zoboron kívül a pannonhalmi monostorral is kapcsolatban álltak.⁵⁶ Gellért remetesége is egy monasztikus közösség, a bakonybéli kolostor mellett jött létre.⁵⁷ A zebegényi remetetelep a Duna túlsó partján álló visegrádi Szent András bazilita monostorhoz tartozott. A két Vág folyó mentén élő remete legendája azt is sejteti, hogy a remeteközösségek élelmézését, különösen télen, a vele kapcsolatot tartó monostorból biztosították.⁵⁸ Tehát a 11. századi ismert eremita és a monasztikus életforma szorosan összefonódott. 11–12. század fordulóján az egyházi reformhoz kapcsolódva jelentős zsinatokat tartottak, így 1092-ben Szabolcsban, vagy a 12. század első évtizedében Esztergomban. Az új zsinati határozatok azonban hallgatnak a remetékről. Ezek a döntések a monasztikus életformát támogatták. Az I. esztergomi zsinat 37. cikkelye előírta, hogy a bencés regulát kövesse minden szerzetes. A 41. cikkely pedig azt hangoztatta: ha valakinek szerzetesi ruhája van, vagy lépjen monostorba, vagy veszítse el ruházatát, és tartson vezeklést.⁵⁹ Ezek a határozatok nyilvánvalóvá teszik, hogy a Kálmán királyhoz és környezetéhez tartozó főpapokhoz

⁵³ Koszta 2008, id. mű 50–54. o.

⁵⁴ Dornay Béla: Ásatás a tihanyi Barátlakások közt 1942-ben. *Baltoni Szemle*, 1. (1942) 212–220.; Csemegi József: A tihanyi barlanglakások. *Archaeologiai Értesítő*, 7–9. (1946–1948) 396–407.; Uzsoki András: A tihanyi Árpád-kori remetetelep régészeti kutatása. In: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 2. (1990) 35–41.

⁵⁵ Csemegi: A tihanyi barlanglakások, 401.; Pest megye régészeti topográfiája. A szobi és a váci járás. *Magyar Régészeti Topográfia IX.* Szerk. Torma István. Budapest, 1993. 225–228.

⁵⁶ *Scriptores rerum Hungaricarum I.* 357–359.

⁵⁷ Pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története VIII. 20–23. – Petrus Damiani szerint Pereumból Romuald vezetésével missziós remete csoport indult Magyarországra. Romuald betegsége miatt nem jutott el hozzánk, de Gombos szerint társai közül tizenheten igen. (Gombos: *Catalogus fontium historiae Hungaricae III.* 2573. In Koszta 2008. 49. o. 45. lábj.) – Ők Bakonybélben telepedhettek meg. Ezt megerősítik az itt talált griffes-indás és egyenlőszárú ún. görög-keresztes padlótegla, melyet a kutatók „egybehangzóan antik és bizánci tradíciókra és Észak-Itáliai közvetítésre (Ravenna) vezetnek vissza.” Pp. 2001, 124. és 127–128. o

⁵⁸ *Scriptores rerum Hungaricarum II.* 358.

⁵⁹ Závodszky: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények, 202.

köthető reform, nem preferálta a remete életformát. Nem telepedtek meg továbbá a 12. században frissen létrejött nyugati remeterendek sem. Nem véletlen, hogy nem tudunk a karthauziak magyarországi megtelepedési kísérletéről sem ebben az időben. A két bazilita remetetelep a régészeti megfigyelések szerint ugyanakkor tovább működött.⁶⁰ – Sokatmondó azonban, hogy csupán egyetlen írásos forrásunk van a 12. századi Magyarországon a remetéskedésről. (Annak ellenére feltűnő ez a forráshiány, hogy a remeték kivonultak a társadalomból, és így az írásbeliség hatókörébe sem igen kerültek.) II. Béla király az 1130-as években jóváhagyja András remetének, a volt veszprémi prépostnak a pannonhalmi monostor számára tett adományát.⁶¹ András remetésege nyilvánvalóan kapcsolatban lehetett Pannonhalmával. A remetésegek így önállósággal sem rendelkeztek. Az utóbbi körülmény is szerepet játszott abban, hogy a birtokjogi jellegű okleveles anyagban hiába keressük őket. Összességében elmondható, hogy a magyar szerzetesség szinte kizárólag – néhány premontrei prépostságot leszámítva – monasztikus jellegű volt a 12. század végéig. A remeték aszketikus életvitele marginálisan lehetett csak jelen a 12. századi magyar vallásosságban. Remeteségekről a 13. század első feléből van újra tudásunk, elsősorban a Mecsek, a Pilis és a Zempléni-hegységekben, illetve a Balatontól északra fekvő hegyekben. A 13. század elején létrejött remetetelepek már a monasztikus egyházaktól függetlenül szerveződtek meg, amint a Pécs melletti Ürög-hegyen és a Pilisben élő remeték példája mutat. A remete életforma előtérbe kerülését a 13. század negyvenes éveiben jelzi a karthausiak betelepítési kísérlete Ercsiben,⁶² a vilhelmita rend megjelenése,⁶³ különösen pedig a magyar alapítású pálos remeterend létrejötte. Mindez jól jelzi a magyar vallásosságban bekövetkező átalakulásokat.⁶⁴

Koszta gondolataihoz van néhány kritikai észrevételem:

- **ELSŐ ÁLLÍTÁSA:** „Sokatmondó azonban, hogy csupán egyetlen írásos forrásunk van a 12. századi **Magyarországon a remetéskedésről... feltűnő ez a forráshiány...**” – Mi lehetett ennek az oka? A magyarázat valószínűleg az, hogy az 1215-ös latinizáló lateráni zsinat után másolatban készített-, vagy interpolált birtokjogot átíró okiratokba már nem szívesen foglalták bele a korábbi birtokosokat, a görög rítusú szerzeteseket és a remetéket. Persze ez nem csak 1215 után történt meg, hanem jóval korábban is! Szentpétery Imre kiváló oklevél szakértőnk szerint az Árpád-kor írott forrásai korrekcióra szorulnak. Pl. Szent István király okleveleiről így vélekedett: „A Szent István király nevével ránk maradt tíz oklevélszöveg közül tehát hat bizonyult kétségtelen hamisítványnak: (6 monostor alapítvány) a nyitrai oklevél, a ravennai monostor alapítványa, valamint a pécsváradi /1015/, a bakonybéli /1037/ és a két zalavári /1019, 1024/ oklevél.⁶⁵ Ez utóbbi négy a pan-

⁶⁰ „A tihanyi barlangmonostort valamikor a 12. század folyamán vagy a 13. század elején a baziliták feladták, és ezután a telep a tihanyi bencés monostor perjelségeként működött tovább.” (!) Uzsoki: A tihanyi Árpád-kori remetetelep, 36.; Zebegény működésére: Pest megye régészeti topográfiája IX.227.

⁶¹ Pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története I. 595.

⁶² Vetera monumenta historica Hungáriam sacra in illustrantia I. Ed. Theiner, Augustinus. Romae, 1859.164.; Entz Géza: Az ercsi bencés monostor. Művészettörténeti Értesítő, 14. (1965) 241.

⁶³ Koszta László: Vilhelmiták. In Korai magyar történeti lexikon, 730.

⁶⁴ Koszta 2008, id. mű 50-55. o

⁶⁵ DAH 86-92 (14. sz.) és 98-102. (17. sz.) Szovák Kornél A bencés szerzetesség korai századai Magyarországon. In Pp. 38.

nonhalmi oklevél felhasználásával készült hamisítvány... Megdöbbenőnek látszó arány, különösen, ha hozzátesszük azt, hogy a többi négy oklevél ügye sem... vitán felüli... még a mai nap sem.” „... a többi négy közül egynek szövege változatlanul, (a veszprémvölgyi görög apácáké) kettő többé-kevésbé megváltoztatva maradt fenn későbbi átírásban, (a veszprémi-, és a pécsi püspökségé) egynek interpolált szövegét (a pannonthalmi apátságét) pedig XIII. század-eleji (1209–1212) utánzó másolat tartotta fenn számunkra.” Ezek mellett „... azt a feltűnő tényt kell kiemelnünk, hogy 1009-en túl, Szent István király uralkodásának későbbi idejéből egyáltalán nem maradt olyan oklevél, amely csak félig-meddig is megbízható... a később kiadott oklevelek, ha voltak ilyenek, nyomtalanul eltűntek.”⁶⁶ – Dávid Katalin is utal erre az elhallgatásra a Csanádi Egyházmegye görög kolostorai kapcsán: „Ajtony szállásterületén Csanád és Aracs mellett... a későbbi időből 13 olyan nemzetségi monostorról tudunk, melyek szerzetesrendje ismeretlen. Elnevezésükben kivétel nélkül pogány, régi magyar eredetű nevet tartottak fenn. Feltételezhetjük, hogy ezek szerzetesrendje azért ismeretlen, mert bazilita irányítás alatt állottak. Bár alapításuk Ajtony utáni időkből történt az Árpád-korban, a bazilita rend magyarországi elterjedésének köszönhetik létüket.”⁶⁷

- **MÁSODIK ÁLLÍTÁSA:** „Az I. esztergomi zsinat 37. cikkelye előírta, hogy a bencés regulát kövesse minden szerzetes.”⁶⁸ – Ez a határozat azonban nem teljesült, mert még a 13. század elején is túlsúlyban voltak hazánkban a bazilita kolostorok. Ezt igazolja III. Ince pápa 1204. szeptember 14-én Imre királyhoz írt válaszlevelének vádló figyelmeztetése: „Nem új és nem visszás dolog, hogy országodban különböző nemzetek fiai, mint szerzetesek szolgálnak az egy Úrnak, habár csak egy kolostora van ott a latinoknak, míg a görögöknek sok.”⁶⁹ E levél megírásakor még nem értesülhetett a pápa Konstantinápoly keresztetek általi elfoglalásáról! Csak azt kifogásolta, hogy a görögöknek több kolostora van, mint a latinoknak. Úgy tűnik, mintha az egyensúlyi állapotot, vagyis az egyenlő számú latin- és görög kolostor létét még elfogadhatónak tartotta volna! Leveléből az is nyilvánvaló, hogy a hazai szerzetesek döntő többsége még 1204-ben sem a bencés regulát követte. Persze azt sem zárhatjuk ki, hogy 37. cikkely pusztán későbbi interpolált betoldás a zsinat határozatai közötté.
- **KOSZTA HARMADIK ÁLLÍTÁSA:** A 12. században több kolostort pusztán „bencés kolostornak” nevez. – Holott pl. Pannonthalma kolostorát a 13. század előtt helytelen egy rítushoz kötni, mert ekkor még valószínűleg közös rítusú kolostor volt.⁷⁰ Úgy gondolom, hogy a szerzetesi és remete életre is érvényes Dávid Katalin má-

⁶⁶ Szentpétery Imre „Szent István király oklevelei” In SZIE, 143. 200. 202. o. = (335. 392. 394. o.) - In Szarka 2010, 17.

⁶⁷ Dávid Katalin „Az Árpád-kori Csanád vármegye művészeti topográfája.” In Művészettörténeti füzetek 7. Budapest. 1974, 17. o.

⁶⁸ Závodszy: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények, 202.

⁶⁹ „a különböző nemzetek fiai” mögött a görögök és latinok között elsősorban a görög, magyar és a szláv: bolgár, cseh, orosz; illetve a „latinus”-ok között az olasz- és francia nemzetiségűekre is lehet gondolni.

⁷⁰ Szarka 2010, 23-26. o.

sik, a Csanádi Egyházmegyével kapcsolatos megállapítása: „a Gellérttel induló és a szabolcsi zsinattal, így a II. század végéve záruló korszak művelődéstörténeti hatását a 12. századra is vonatkoztathatjuk. A 12. századot úgy tekinthetjük, mint az előző idő kulturális minőségének továbbélését, minden jelentősebb új vonás nélkül.”⁷¹ Szerintem a II. századi kolostorok és remeték, illetve remeteközösségek ún. „vallási minősége” is „minden jelentősebb új vonás nélkül” tovább élhetett a 12. században. Egyébként Koszta maga is állítja, hogy „... két bazilita remetetelep (Nb.: Tihanyban és Zebegényben) a régészeti megfigyelések szerint ugyanakkor tovább működött. Feltehetőleg a 13. század elejéig.”

- **NEGYEDIK ÁLLÍTÁSA:** „13. század elején létrejött remetetelepek már a monasztikus egyházaktól függetlenül szerveződtek meg, amint a Pécs melletti Ürög-hegyen és a Pilisben élő remeték példája mutat.” – Ennek az okát már említettük. A baziliták reguláját ekkor már nem nézte jó szemmel az uniformizálásra törekvő Róma. Így az 1204-től „romlásnak indult”, és 1215 után már csak – „annyira amennyire az Úrban lehetséges” – „megtúrt” bazilita rend fokozatos megszűnése miatt magukra maradtak a korábban bazilita monostorra támaszkodó remeték. Ekkortól kezdve lett sürgető számukra a „monasztikus kolostoroktól független” saját jogú „modus vivendi” keresése és megtalálása.
- **ÖTÖDIK ÁLLÍTÁSA:** „A remete életforma előtérbe kerülését a 13. század negyvenes éveiben jelzi a karthausiak betelepítési kísérlete Ercsiben, és a vilhelmita rend megjelenése...” – A karthausi és vilhelmita rend hazánkba telepedése azonban nem befolyásolta a pálos remeték létrejöttét. Több „pálos remete közösségről” ugyanis már az említett rendek betelepítése előtti időből van tudásunk. Ilyenek a 1221-ben felszínre került révfülöpi- („Insula Pilup”), és újhelyi- („de Turul”), illetve az 1225-től ismert patacsi remeték, stb. Arról viszont nincs tudomásunk, hogy ezek a közösségek valaha is keresték volna az említett két renchez való csatlakozás lehetőségét. Sőt, inkább a saját életformájuk megtartásáért folytatott kitartó küzdelem jellemezte törekvéseiket.

Igazából egyetlen okra vezethető vissza a pálos remeték évszázados küzdelme az elismerésükért. Ez pedig Róma uniformizáló szándéka. Ez vontta meg a bazilitáktól a működési engedélyt. Ez vette el a remetéktől az anyakolostorokat és a bazilita szabályzatra épülő szigorú életrendjüket. Persze a 13. századra a latin presszió mellett a törökök előretörésével (stb.) a görög birodalom és egyház is meggyengült. Nem volt képes támogatni a hazai görög rítusú kolostorokat. Így azok a változó körülmények folytán fokozatosan latinizálódtak, illetve megszűntek, és nem lehettek tovább a bazilita remeték támaszai.

(Az írás második részét következő számunkban közöljük.)

⁷¹ Dávid Katalin „Az Árpád-kori Csanád vármegye művészeti topográfiája” In Művészettörténeti füzetek 7. Budapest. 1974, 27. o.

DOBOS MARIANNE

„az életszentség hírében”

Miskolcon még megvettem a négyes és hatos számot ábrázoló gyertyát, valamint a tűzijátékot a tortára. Azután Debrecenben megtudakoltam, melyik a város legjobb cukrászdája. A Nagyerdőben a Mandulát ajánlották. Megrendeltem, feldíszítettem, és vittem az Urológiai Klinikára. Megkértem a nővéreket, menjünk együtt Bogdan Adamczyk atya szobájába, köszöntük születésnapján. Sikerült nagyon meglepnünk, és nagy örömet szerezünk neki. Párásodó szemüvegét törölgette, mikor már ketten maradtunk, és remegő kézzel átrendezte a 46-ot, 64-re. Szót sem szólt. Tekintete, mosolya tette fel kérdését: Vajon leszek 64 is? Még aznap este ismét 39 volt a láza. Visszarohantam. Nevetett. Sírva kértem, ne nevs! „Ez a sorsom – mondta –, egyébként is jogom van hozzá, nekem van a születésnapom.” 2011. július 13.-át írt a naptár. 2021. július 13.-át, már az 56.-at sem élte meg. 2021. április 9-én hazaszóltotta a Teremtő. Közéleg ebben az évben is július 13. Emlékezzünk rá, a mi tudós, jó pásztorunkra! Nemcsak akiknek megadatott, hogy személyesen ismertük. Azok is, akik csak műveit olvasták, így ismerik mindkét hazájában a lengyel-magyar kettős állampolgárnak.

Dobos Marianne

Érezte, sőt inkább tudta, hogy minden percet jól kell kihasználnia. Komoly küldetést kapott, mellyel a pályát végig kell futnia.

2014. május 12-én megszerezte a PPKE-n a PhD fokozatot. Érkezése Isten Szolgája P. Kelemen Didák élete és tiszteletének kibontakozása címmel még abban az évben megjelent: Madách Egyesület, Pozsony. 2014.

Íme az: *Ajánló*

Isten Szolgája Kelemen Didák életműve szerves része az Egri Főegyházmegye török kor utáni lelki és szellemi megújulásának. Ez a komplex feladat együtt jelentkezett a rekatolizációs törekvésekkel, amelyekben a Minorita Rend szintén oroszlánrészt vállalt. Didák atyának kiemelkedő szerepe volt a miskolci minorita templom és rendház felépítésében. Annak ellenére, hogy többször is volt tartományfőnök és a magyar minoriták atyjának tekintették, hosszú éveken át a kor elvárásaihoz képest is rendkívül szerény körülmények között élt Miskolcon. Erdődy Gábor egri püspök viszont nagy bizalommal és ragaszkodással viseltetett személye iránt. Az ő kifejezett kérésének engedelmességgel vállalta, hogy minden nehézség ellenére a miskolci közösségben maradt egészen haláláig. Nem véletlen tehát, hogy már 1775-ben megindult a boldoggá avatási eljárás egyházmegyei szakasza Eszterházy Károly egri püspök jóváhagyásával. Az Egri Főegyházmegye azóta is töretlenül sajátjának tekinti ezt a nemes ügyet és készséggel támogatja.

Bogdan Adamczyk atya, e kötet szerzője maga is hosszú éveken át élt abban a miskolci minorita közösségben, amelyet egykor Kelemen Didák atya alapított, amelynek többször tartományfőnöke, majd lelki vezetője volt. Ezen évek során megismerkedett a szentéletű szerzetes életművével és annak korunkig mutató hatásával. Sokat tett azért, hogy egyre szélesebb körben megismerjék Isten Szolgájának alakját. Konferenciákat, lelkigyakorlatokat szervezett, majd pedig tudományos kutatásokat folytatott nemcsak Miskolcon és Egerben, hanem Rómában, a Rend központi levéltárában is.

Bogdan atya e kötet közreadásával jelentősen hozzájárul ahhoz, hogy a korunkban is aktuális keresztény megújulást munkálja.

Kelemen Didák példája ma is képes arra, hogy lelkesítsen és cselekvésre sarkalljon az Evangélium hirdetésével. Bárcsak e kötet nyomán is sarjadjának új kezdeményezések fiataljaink körében, kiket lelkesít Jézus Krisztus követése, amelyért Isten Szolgája kész volt minden áldozatra!

Eger, 2014. augusztus 28.

Dr. Ternyák Csaba
egri érsek

Majd megjelent 2019-ben a Szülőföld Könyvkiadó gondozásában, magyar és lengyel nyelven:

**Adalberto
(Wojciech)
TOPOLINSKI**
élete és műve levelek tükrében

2020 áprilisára, a 135., illetve 80., évfordulóra reménykedtünk egy emléktábla elhelyezésében a Papowo Biscupie Szent Miklós püspök Plébánián, ahol 1885. április 26-án ke-

resztelték, valamint Sztumban, ahol a börtönben 1940. április 19-én mártírhalált halt, amikor a náci fürdőkádban vízbe fojtották Wojciech atyát.

A váratlanul kitört járvány mindezt megakadályozta.

Távolabbi terveiben szerepelt Bogdan atyának, hogy a Didák atyáról írott könyvét lengyelre is lefordítja majd.

Népek Krisztusa Lengyelország, és Népek Krisztusa Magyarország, a két ezredévesnél is idősebb szakrális nemzetállam hadd ismerje meg ennek a két égi közbenjárójának életszentségét, vértanúságát, és imádkozzunk oltára emelésükért.

Sokat gondolkoztam azon, melyik részletét kellene megjelentetni könyvének a folyóirat nyári számában. Végül a Függelék közlése mellett döntöttem. Az itt közölt dokumentumokat Bogdan atya római kutatása során gyűjtötte.

1. Supplica sul culto al P. Diego Kelemen (1936. december 23 és 1937. május 25).

Főtisztelendő Generális Atya!

Az idősebb hívek, akik a miskolci minorita templomba járnak, a minorita templomról beszélve még emlékeznek P. Kelemen Didákra, a szent életű szerzetesre, és a templom alapítójára. Még emlékeznek, hogy sírjához, mely az általa alapított templomban található, gyermekkorukban számos körmenetet tartottak, és zárandoklatok jöttek távoli részekről hálát leróni, közbenjárását kérni.

Ezt kezdetben a hivatalos egyházi hivatal tolerálta, de később meg lett tiltva, mert hiányzott tiszteletre méltó Kelemen Didák atya boldoggá avatása.

Egy könyv nem lenne elegendő, hogy mindent magába foglaljon, ami a boldoggá avatási perhez szolgál. Csak leírjuk a munkánk utolsó tíz évének eredményeit, és alázatos kérésünket tesszük a mi városunk, Miskolc híveinek nevében az ön Tisztelendőségének.

A minorita templomban, az ebédlőben, a házfőnök kis cellájában képek találhatóak, melyek sokat mondanak Kelemen Didák nagyságáról. A legértékesebb képek közé tartozik a házfőnök cellájában egy kép, hiszen még olvasható a festő aláírása: „*Fr. Hyacinthus Muzsik /+ 1789/ minore conventuale pinxit ..... fuit flexibilis!*” azaz Kelemen Didák teste/1772. december 7./P. Kelemen Didák 1744. április 28-án halt meg/.

P. Csák Alajos Cirjék /+ 1934/, a Magyar Konventuális Minorita Rendtartomány ex-provinciálisja sokat dolgozott Kelemen Didák életművén. Az egri érseki archívumban sok dolog található, melyek később Kelemen Didák életrajzában megírásában segítettek. A könyv címe „Kelemen Didák csodás élete és működése”. A könyv az egri érsek engedélyével jelent meg 1927-ben és már elkelt. A könyv nagy öröm volt a híveknek, azoknak, akik visszaemlékeztek ezekre a körmentekre és zárandoklatokra, és eljöttek a mi szeretet Kelemen Didák atyánk sírjához. A konventuális atyák harmadrendje közvetlen módon készülve a templom és a rendház alapításának 200. jubileumára, ezer meg ezer szentképet nyomtatott Kelemen Didák rövid életrajzával. Ugyanakkor újságokban és folyóiratokban gazdag anyagot tettek közzé, nem csak Miskolcon, hanem nagy budapesti újságoknál és folyóiratoknál is.

Valami új lendület kezdődött a boldoggá avatás útjának előkészítésében. Az erdélyi püspök, rendtárs Szent Ferenc rendjében, és a harmadrend tagja, excellenciás G. Mailáth

Károly gróf 1929. augusztus 20-án a miskolci harmadrendnek a következő módon válaszolt: Emlékszem a Kelemen Didákról kapott portréra, úgyszintén a képeslapra, de ez csak az első lépés a boldoggá avatás elindításában, melynek éppen a Rend részéről kell jönnie. Közbenjáró segítségre van szükségünk a Minorita Rend részéről. A boldoggá avatás ügyének előre haladását mindig kész vagyok támogatni. Az én áldásom a harmadrendre. Gróf Károly erdélyi püspök. Mons. Gróf Mailáth levelében készségesen engedélyezi a boldoggá avatáshoz szükséges információk keresését a püspöki archívumban. Öexcellenciája érdeklődést mutat a per iránt és imádkozik az ügy sikeréért. Ezek Öexcellenciája erdélyi püspök szavai.

P. Kelemen Didák emlékezete a szülőházájában /Erdélyben/ még ma is él és nagy tiszteletnek örvend.

1936-ban új lendülettel kezdődött az előkészítő munka /kutatás, kiadványok stb./ és az imádság a boldoggá avatásáért. Ugyanebből a célból a szent halálának évfordulóján triduumot tartottak az oltárnál, amely alatt el van temetve. A hivatalos imádságot a boldoggá avatás kegyelmének elnyeréséért mons. egri érsek engedélyezte. Ennek az imádságnak a terjesztését Serédi Jusztinián esztergomi érsek, magyar prímás is engedélyezte. Ehhez az egyházmegyéhez tartozik a főváros, Budapest.

Ezt az imádságot már terjesztették a magyarok között Kanadában, az Egyesült Államokban, Brazíliában, Kubában, Argentínában, Kínában, Mandzsúriában és Japánban is.

1939-ben 200 éve lesz, hogy az imádság legyőzte a pestist Magyarországon, Miskolc és Eger érintetlen marad a pusztítástól. Ennek emlékezetére Miskolcon, ahol élt, meghalt és nyugszik, épül P. Kelemen Didák emlékműve.

Az eljáráshoz ezért a következők szükségesek:

1. Kelemen Didák atyáról legyen kihirdetve „*Servo di Dio*”. Ennek nincs nagy akadálya, mert az érseki archívumban megtalálhatók az egyház hivatalos vizsgálati dokumentumai Kelemen Didák szent életéről. 1774-ben Sztanya Sándor atya az egri rendházból megbízást kapott az ügyben a tartományfőnöktől ebben az időben, kérvényt készített latin nyelven az egri püspöknek Kelemen Didák atya boldoggá avatását kérve. A püspöki konzisztórium /ebben az időben Eger még püspöki székhely volt/ tudtára adta Sztanya Sándor atyának, hogy Dobronyay Miklós egri oldalkanonok lett posztulátornak kinevezve. 1774. augusztus 9-én Ambrozowszky Mihály oldalkanonok vezetése alatt megkezdődött a tanúk kihallgatása. A tanúságok kedvezőek voltak.
2. Kelemen Didák atya sírját az egyházi hatóság jelenlétében kellene felnyitni, hogy meggyőződjének a test romlatlanságáról, ahogy leírták a történészek, és hiszik a hívők. A templom körül utat építették, és ezért a nedvesség kárt tehet a testben.
3. Az ügy további előmenetelében szükséges, hogy legyen egy atya ebből a rendből, aki ismeri a per helyzetét egész végig, és ismerete van egy új eljárás menetéről. Ehhez a hivatalhoz a miskolci hívek óhaja Monay Ferenc atya, aki mindent ismer.

Kelemen Didák atya boldoggá avatása nem csak a rend, hanem hazájának és a mai társadalom tagjainak is érdeke.

A Magyar katolikusok nevében

1937. Húsvét

2. Lublóváry Gaszton (Miskolci III. Rend) levele Topoliński Adalbert generális posztulátorhoz (1938. január 8 és február 5).

KELEMEN DIDÁK

az életpéldád vezéreljen az Úr Jézushoz
és a Magyarok Segítő Nagyasszonyához!

Miskolc /Węgry/ 8. január 1938.

Szent Ferenc-utca 1 szám.

Tisztelendő Posztulátor Atya!

Még fülemben cseng Posztulátor atya üdvözlése, „Viszontlátásra!”. És az idő szörnyen gyorsan megy, mivel ez az év nagy jelentőségű Páter Kelemen Didák ügyében. Mióta a Miskolci Assisi Szent Ferenc Harmadrendjének Külügyekkel foglalkozó Delegációja nevében jelentkeztem Posztulátor atyánál, Isten segítségével nagyon sok minden történt. Nemcsak a kisebb, hanem a legnevesebb katolikus folyóiratok is leadtak hosszabb cikkeket Kelemen Didákról, és ezután politikai napilapok is, melyek nem voltak katolikusak. Csatolom egy napilap oldalait, mely karácsonyi számában az első oldalon adott le Kelemen Didákról egy hosszú cikket. Ez a politikai napilap nem katolikus, nagy számban jelenik meg, és főként kisebb jövedelműek lapja. Persze eltúlozza az ügyet a hosszú cikk címe, ami így hangzik: „XI. Pius pápa egy miskolci minorita szerzetest, Páter Kelemen Didákot szenteli a szentek szikrázó csarnokában.”

A cikk további címe: „Szent élet...” arról is beszél, hogyan mentette meg Kelemen Didák atya imáival Miskolc és Eger városát a pestistől. A „Csoda, csoda...” arról szól, hogy halála után a testét teljes sértetlenségben találták. Ebben a részben a következő is olvasható: „... Augusztus végén Miskolcon tett hivatali látogatást Dr. Beda Hess atya, a minorita rend generálisa. A generális előtt Dr. Péchy Alán, a magyar minorita tartomány provinciálisa említette P. Kelemen Didák szentté avatását. A generális támogatást ígért. Néhány héttel később (itt most vastag betűvel) Miskolcra jött Dr. Pater Adalbert Topoliski posztulátor generális, aki nem más, mint a rend jogásza, szentté avatási ügyekben, hogy felvegye a szükséges adatokat. És újra kisbetűkkel: A posztulátor meghallgatta a jelentést. Megnézte a szerzetes sírját, majd elutazott Egerbe, hogy megnézzze az 1774-ben felvett jegyzőkönyveket, melyekből sokat jegyzetelt. Azután kiadta a parancsot a szent életű szerzetes életének megírására.”

Az utolsó szakasz címe: Márciusra várható a szentté avatás.

Ez a lap Budapesten jelenik meg, és főként ott és az egész országban elterjedt. Tehát teljesen lehetetlen, hogy az ügyet ne vigyék tovább gyorsan, mivel nagy károkat okozna az eset komolyságának és szentségének. Ezekon túl egy 1905. december 15-én született és 1933. május 13-án elhunyt apáca, Mária Margaréta Bogner ügye, aki a hírek szerint szentként élt, már ugyanott tart a szentté avatásban, mint Kelemen Didák már közel 200 éve! Könyvet adtak ki az életéről. „Egy sír a Duna felett”. Rövid idő alatt már kétszer kiadták. Az ő sírjához nagyon sokan mennek el. Nagyon sokan mondják az imát a szentté avatásáért. Az egyházi hatóság elérkezettnek látta az időt,

és kinevezte elnöknek Dr. Potyondy Imre Prelátus kanonok urat. Most már pénzre van szükség a szentté avatás kiadásaira.

Nagy öröm, hogy Magyarországnak egy új szentje lesz, az viszont nagyon szomorú, hogy Kelemen Didák nagy alakját még az egyház részéről sem kezelik eléggé energikusan. Ahol egy róla szóló cikk az elején így szól: a cikk Szent István királlyal kezdődik, róla beszél, és így megy tovább:

„De, mint ahogy a jámbor lelkek hiszik és ahogyan a tények is kétség nélkül igazolják, olyan, mintha nagy szent királyunk egy harmadik személyt (a második Magyarország Pátrónája) vezetne Magyarország szent évében.

Egy végtelenül alázatos, szent életet élő, de végtelenül tevékeny szerzetes, nemcsak annak dokumentálására, hogy honnan származik, mert ez a szerzetes a nagy évekkel másképp is összefügg. Nem egy csodája ismert, melyeket akkor tett, amikor a legszenőbb szentség a kezében volt.

De mintha szeretné szemünk elé tárni ezen kívül szociális, kulturális munkáját is, mellyel megelőzte korát. Mintha szeretné a szemünk elé tárni azt az embert, aki Istenhívóként nem veszítheti el a bátorságát a nagy sorscsapásokban sem: a szerzetes nagy országrészeket gyógyított meg testi és lelki sebeiből, szenvedésükből, az elmúlt borzalmas időkben, Isten akaratából.

És mintha a szemünk elé akarná tárni, hogy a pokol támadását, a lelkében a bolsevizmust munkájával, Isten akara szerint nemcsak megszelídíteni lehet, hanem lehetlenné is tenni.

Ez a szentéletű szerzetes nem írt magas honoráriumért könyveket, melyek a lelket elszomorították, a nép szenvedéséről, hanem ment, sokat ment véresre kínozott lábával előkelő uraktól a kétségbeeséstől összeomlott nyomorultakig. A vagyonos előkelőségeknek Isten nevében a lelkére beszélt, a szegényeknek elvitte Isten kinyilatkoztatását, emellett pedig nem feledkezett meg a kenyérről, templomról és az iskoláról.

A jégcsapok, melyek az előkelő gazdagok szívéen nemtörődömséggént voltak jelen, beszédei hatására frissítő, életadó vízzé olvadtak. A szegények könnyes szemmel néztek fel az égre.

Nem nézte, melyik valláshoz tartozott a szegény, ezért csak így ismerték őt: „a mi jó Kelemen Didák Atyánk”.

De mekkora kitüntetés az, amikor a szív legnagyobb rangját a szeretet adja!

Gondoljunk vissza 1919-re, hogyan hitték ezt az ájtatos lelkek. Gondoljunk arra, ahogyan 1739-ben megszabadította Miskolcot és Ebert a pestistől, úgy ment át Miskolc abban az évben száraz lábbal a bolsevizmus Vörös-tengerén!...”

Így írnak róla tovább. Külföldön is megtaláltuk a nevét és a képét, a „De dienaar Gods, P. Didacus Kelemen” című cikk mellett. Lengyel testvéreink írják, hogy a „Pochodnia Seraficka” című havilapban meg fog jelenni egy cikk Kelemen Didákról, és imádkoznak érte Lengyelországban. De a tenger sem akadály.

Mivel a szent évben májusban előre láthatólag idegenek is fel szeretnék keresni, Dr. Péchy Alanus provinciális atya meghallgatta a III. rend kérését és rajta van, hogy felhozzák a tetet a kriptából és a templom egyik kápolnájában üvegkoporsóba helyezék. Ezért kérjük alázatosan tisztelendő Posztulátor Atyát, milyen kiadásokkal jár ez,

és hogyan kell véghezvinni? Küldjünk erről egy kérelmet Posztulátor Atyának? És fog Rómából Posztulátor Atya egy urat kérni az egri érseki udvartól? Mivel ez nagyrészt pénz kérdés, kérjük, a mellékelt borítékban szíveskedjen a választ elküldeni, hogy mindent időben kivitelezhessünk. Talán már márciusban?

Imádkozunk Kelemen Didákért, és ő meghallgatja nagyon sok imánkat. Ha nem sikerül ezt az évet kihasználnunk arra, hogy nagy személyiségét nemzetközileg is megismertessük, minden újra el fog aludni. Ezért kérjük tisztelendő Posztulátor Atyát, ahogyan eddig is, ezután is támogasson minket jó szívvel ebben az ügyben. Nagy köszönettel Pax et Bonum!

* levél első oldal alján – *Kelemen Didák csodás élete és működése, dr. Csák Alajos Cirjék minorita r. érd. tartományi főnöktől, 115 oldalon, képekkel, 1 pengő 20 fillér. Kelemen Didák képeslapok, darabja 6 fillér. Kelemen Didák levélpapír, csontpapír vagy írógépbe való, csak-is Szent Ferenc III. rendjénél, Miskolc, Minoritarendház, kaphatók. Aki Kelemen Didák levélpapírt és levelezőlapot használ, az éhezőknek ad kenyeret és a misszióknak adományt. E levélpapír Csák Alajos Cirjék dr. aranymiséje (1930. január 6) alkalmával kerül először forgalomba.*

Adjutorium nostrum in nomine Domini!

A miskolci Szent Ferenc III-ik Rendje Külügyi bizottsága

Miskolc, Magyarország, 1938. február 5.
Szent Ferenc utca 1 szám

Tisztelendő Posztulátor Atya!

Nagy köszönettel és örömmel fogadtuk nagyra becsült sorait, melyeket 1938. január 27-én írt.

A küldött szabályzatot átadtuk a tisztelendő Provinciális Atyának, nagyon örült neki, mivel eddig nem kapta meg.

Provinciális Atya azt mondta, már elküldte a tisztelendő Posztulátor Atyának az egri érseki archívumban Kelemen Didákról található írások másolatát.

A Harmadrend vette a fáradságot és kutatott azok után a dátumok után, melyek szükségesek lehetnek egy megfelelő életrajzhoz.

Ezt több évnyi kutatás után, Isten segítségével, a Harmadrend végül Budapesten, Károlyi gróf archívumában találta meg. Itt Kelemen Didák 190 levele található, melyeket 1714 és 1743 között egyrészt Károlyi Sándor grófnak írt, másrészt az ő feleségének és gyerekeinek, Ferencnek és Klárának. Ezen kívül megtalálható itt Kelemen Didák életrajza is, melyet Károlyi grófnő írt, aki személyesen ismerte őt, sőt, még Kelemen Didák édesapjának is egy rövid életrajza.

Szeretnénk remélni, hogy most Provinciális Atya az erre vonatkozó munkát gyorsabban elvégzi.

De még nem kértük fel ezzel az ügygel kapcsolatban tisztelendő Posztulátor Atyát.

Isten segítségével fel akarjuk hozni Kelemen Didákot a kriptából, a templom egyik

mellékkápolnijában üvegkoporsóba helyezve. Nagyon fontos, hogy ez még május előtt megtörténjen! Ugyanis csak így tudunk a külföldieknek mutatni valamit.

Kértük és most is kérjük: az erre vonatkozó szabályozást, hogyan kell eljárunk?

Amikor tisztelendő Posztulátor Atya itt volt Miskolcon, azt mondta, ez egyszerű. Csak kell valakit küldeni az egri érsektől, aki egyértelműen meghatározza Kelemen Didák személyazonosságát, és a végén ott kell, hogy legyen tisztelendő Posztulátor Atya, aki mindent levezet.

Jelentettük ezt tisztelendő Provinciális Atyának, és kértük őt, teljesüljön végre kérésünk, melyet évek óta kérünk és ígérnek.

Tisztelendő Provinciális atya azonban azt mondta, ÍRÁSBAN kell megkapnia Rómából, hogyan kell ezt véghezvinni.

Ezt kérjük tehát alázatosan. Ha ezt a kérésünket ismét félretolják, nem tudjuk, ez Isten akarata-e, vagy az ördög nehézségei! Mindenesetre, ha az eukarisztikus év ebből a szempontból el lesz hanyagolva, nincs értelme, hogy tovább dolgozzunk és kérjünk, ha a Harmadrendet nem hallgatják meg. Ráhagyjuk ezt akkor teljesen az Első Rendre Istenben való felelősséggel. Amit tudtunk, megtettük 10 éven keresztül, de ha kérésünk nem talál meghallgatásra, parancsolni nem parancsolhatunk.

Megpróbálunk most utójára az utolsó pillanatban még egyszer kérni, vagy sikerül, vagy nem. Ahogyan Posztulátor Atya Miskolcon mondta, ebben nincs nehézség, csak jóakarát szükséges hozzá.

Előre is megköszönve Posztulátor atya fáradozását, alázatos kérésünk meghallgatását kérve

Teljes alázattal,

A miskolci Szent Ferenc III-ik Rendje Külügyi bizottsága

3. Rákos Rajmund levele (1973. november 21).

COLLEGIO DEI PENITENZIERI VATICANI

PALAZZO DEI TRIBUNALE

00120 CITTÀ DEL VATICANO,

21 novembre 1973.

(Tel. 698, int. 3704)

CURIA GENERALE OFM – CONV.

23. novembre 1973

Prot. N. 532

Főtisztelendő Generális atya,

hivatkozva a számunkra megnyugtató április 25-i beszélgetésre, alázatosan kérem, hogy atyai főtisztelendősége vegye figyelembe a jóindulatú megjegyzést, azaz felismerni Kelemen Didák OFMConv atya (1683-1744) történelmi aszketikus fényes alakját és folyamatos tiszteletét, a magyarországi Szent Erzsébet Tartomány dicsőségét, a dinamikus párbeszéd türelmes hőseit a magyar ellenreformáció legkeményebb időiben.

Kelemen Didák atya szent életének szemtanúi, munkatársai és a korabeliek élő vágya, hogy boldoggá avatása által nyilvánosan tiszteljék mint példaképet és mint mennyei közbenjárót az anyaszentegyházban, ami soha nem volt elfeledve vagy elhanyagolva; és ha a munkafolyamat, amely röviddel a híres minorita szerzetes halála

után kezdődött el, hiányos maradt, megjegyzést kell tenni a történelmi eseményekről, melyek Magyarországot érintették, a francia forradalom általános következményeiről, az 1848-49-es évek magyar újjászületésének tragikus időszakáról, a folyamatos nemzeti helyzetről, a két világháborúról, és végül a szerzetesi élet elnyomásáról Magyarországon és a szomszédos országokban.

A Magyar Tartomány 1774-ben kérte az Egri Egyházmegyét, hogy indítsa el az ügyet, 1794-ben szintén a gyulafehérvári püspök, Batthány Ignác elrendelte a saját egyházmegyéjében a konikus vizsgálatokat (Kelemen Didák atya ebben az egyházmegyében született 1683-ban.) Sajnos mindkét kezdeményezés elakadt az országban zajló kedvezőtlen történelmi körülmények miatt, bár megalapozott reményei voltak. A miskolci harmadrend Lublóváry Gaszton György testvér vezetésével 1944-ben, Kelemen Didák atya 200 éves halálának emlékére fontos előrelépést indított.

Kelemen Didák elnyerte a tiszteletet a miskolci lakosok, úgyszintén a szomszédos területek hívei között is, akik szüntelenül látogatták az ő sírját.

Főtisztelendő Generális Atya, azok közé, akik foglalkozhatnak az ügygel az én drága tartományomból, én is tartozok, mert gyermekorom óta megismertem a helyeket, tájakat, tiszteletre méltó mesterünk élettörténetének szakaszait.

Szülföldje a Keleti-Kárpátokban, Háromszék megyében van, Kézdivásárhely-Kanta városban (jelenleg, 1920-tól Románia).

Eperjes (Észak-Magyarország, 1920-tól Csehszlovákiában Presov néven), ahol P. Kelemen Didák belépett a rendbe, és 1710-ig maradt: 1918-tól ismerem ezt a várost, mert ott töltöttem a szabadságomat.

Nagybányán házfőnök volt (ez a város 1920-tól Romániához tartozik és a Baia Mare nevet viseli); jól ismerem, mert ott végeztem a teológia első évét a szemináriumban 1930-1931 között.

Nyirbátorban (Észak-kelet Magyarország) P. Kelemen Didák gyönyörű gótikus templomot építtetett rendházzal együtt; ott volt novíciátusom.

Pozsony városa (jelenleg Bratislava Szlovákiában) az Országgyűlés székhelye volt, és az utazásaim során ismertem meg; ott Didák atya kétszer tartott beszédet a főurak előtt a minorita alapítások érdekében.

Kolozsvár (ma Cluj), Szilágysomlyó (ma Simleul Silvaniei) és Arad (1920 óta tartozik Romániához), a tiszteletre méltó atya apostolkodásának híres színhelyei, 1941-től viszonylag jól ismerem őket.

Szegeden (Dél-Magyarország) a minorita templom és rendház az ő fáradhatatlan munkásságáról beszélnek; ebben a városban – szentelés után –, egy évet töltöttem ezen a plébánián. Majd szerencsém volt látni az egész környezetet, ahol az életét töltötte, csodálni példaértékű apostolkodásának nyomait. Különösképpen Miskolcon (Észak-Magyarország, az én szülővárosom), Magyarország második legnagyobb városában. Nem csak megőrizte a nagy mesterről összegyűlt adatokat, ott is halt meg szentség hírében 1744. április 28-án, hanem erényeinek gyümölcsseit is, melyektől Miskolcon megújult a katolicizmus a XVII. században. Az ő érdeme, hogy Miskolc a katolikus kultúra központja lett; az általa alapított iskolában hemzsegték a papi és a szerzetesi hivatások seregei, nagy számban a mi tartományunkban is.

Főtisztelendő generális atya lassan megérelelődött bennem a szerény gondolat, hogy összeszedjem és egybegyűjtsem Kelemen Didák atya életrajzi és bibliográfiai adatait, amelyek szétszórva vannak műveiben és írásaiban egyaránt, az ügy érdekében. Ezen a nyáron a birtokába jutottam Kelemen Didák nyomtatott műveinek másolatához (a budapesti Szécsényi Nemzeti Könyvtárból kaptam), és készülök a terjedelmes anyag rendbetételére, felhasználva dr. Csák Czirjék atya, dr. Monay Ferenc, Kőhalmi Mihály atya közlesztett publikációit, más rendi és különböző szerzőktől, akik megbecsülték a rendi és nemzeti történelemben.

Kérem önt, főtisztelendő generális atya, hogy méltóztassék megáldani ezt a munkát: ezt az összeállítást, vagyis a dokumentációs anyag egy kötetét Kelemen Didák atya vallásos életéről, heroikus tevékenységéről, összegyűjtve az egész anyagot, ami van, és ami az én rendelkezésemre áll, átnévezte azt, ami az ő tiszteletreméltó személyét közvetve és közvetlenül érinti a boldoggá avatási perben. Az életrajz nem lesz teljesen kritikus – hiszen nincsenek lehetőségek, hogy különös speciális vizsgálatokat végezzek ezen a téren, annak ellenére, hogy a munka jellege megkívánná – valójában az adatokat, melyek a birtokomban vannak, természetesen felerősítve a személyes kutatások eredményeivel, mindig az aktuális feltételek figyelembevételével, és a legnagyobb tisztelettel a Szentszék előírásainak betartása iránt.

A legújabb fejlemények között engedje meg, hogy figyelmébe ajánljam a következőket.

Egy ferences tudós (dr. Simon Benedek atya, exprovinciális OFM Erdély), akivel kapcsolatban vagyok, megerősítette hozzájárulását az ügyszó Kelemen Didák életrajzi adataival, melyeket közvetlenül szülőföldjén talált.

Ebben az évben sikerült személyesen öxellenciája Márton Áron gyulafehérvári püspökhöz fordulnom, kifejezve a mi Konventuális Rendünk vágyát a folyamat folytatását illetően.

Ebben a hónapban szívélyes segítségét kértem az anyag átnézésében dr. László Dávid levéltárosnak és püspöki titkárnak, aki részt vett a centenáriumi ünnepségen Rómában, a Germanicumban, és kedvesen megígérte együttműködését.

Az Egri Püspöki Könyvtár helyettes könyvtárosa úgyszintén elkötelezett ebben az ügyben.

Szendrey Bonaventura Zoltán, a Szent Erzsébet Magyar Tartomány volt definitora, a felosztatás előtt a miskolci rendház utolsó házfőnöke engedelmesen kifejezte a főtisztelendő generális atyának a rendtársak és a magyar hívek akarátát az ügy továbbvitelében.

Kelemen Didák szinte összes nyomtatott művét megszereztem és az új, részletes adatok a biográfiai és bibliográfiai részekhez folyamatosan érkeznek.

Kelemen Didák atya „párbeszédben” volt a katolikusokkal, megerősítve őket a hit teljességében; a nem katolikus keresztényeket tömegesen visszatérítette; az Istenben hívő, de nem keresztényeket: a zsidókat, tanította a katolikus hitre az üdvösség eszközei által. Elsősorban folyamatos párbeszédben volt Istennel a szüntelen imádság által, mely csodálatra méltóvá tették életének eseményeiben és szenvedéseiben, melyeket a lelkekért ajánlott az Isten dicsőségére.

Számára az Egyház ellenségei az „ellentmondó testvérek” („ellenkező atyafiak”); és ő szelíd megértéssel, jellegzetes alázatos hatékony módszerével megszerezte a lelkeket.

Figyelembe véve amit fentebb írtam, jött a gondolat az életrajz megírásához ezzel

a címmel: „Ugye, atyafiak? P. Kelemen Didák párbeszédei”. („Nonnevero, fratello? I dialoghi di P. Diego Kelemen”)

A címben rejlő kérdésnek két jelentése van: ugye, így van, testvérem? Vagy: Ugye testvérek vagyunk, és nem ellenségek? Mindkét esetben a cím az ő munkásságára utal, a végzett imádságokra, prédikációira, írásaira, templom és iskola alapításokra, a rászorulókat és a szenvedőket iránti nagylelkűségre.

P. Kelemen Didák az egyik legismertebb és legtisztelietreméltóbb a boldoggá avatás jelöltjei között Magyarországon. Ott az ő szent életének emlékét hűségesen őrzik és mély tisztelést övezi.

Főtisztelendő miniszter generális atya, mi, konventuális minorita testvérek és mindannyian, akik lelki kapcsolatban a szeráfi rendünkhöz tartozunk Magyarországon és Erdélyben (Románia), emeljük alázatos imádságainkat a Szentháromságos egy Istenhez, hogy Kelemen Didák erőit ismerje el az Egyház, hogy a vallási élet újraébredésének gyümölcseit hozza mindenhol, de különösen Magyarországon és Erdélyben.

Főtisztelendő miniszter generális atya, forró vággyal könyörgök, az én alázatos munkámra adja szeráfi áldását.

Rákos B. Rajmund atya,

a Szent Erzsébet Magyar Tartományból,
vatikáni gyóntató

Al Reverendissimo Padre
P.M.o Vitale Bommarco Ministro Generale
dei Frati Min. Conventuali
R O M A, SS. Dodici Apostoli

4. Vitale Bommarco generális atyának levele Mindszenty József érsek-prímáshoz (1974. március 21).

MINISTER GENERALIS
ORDINIS FRATRUM MINORUM CONVENTUALIUM
PIATA SS APOSTOLI 51. - TEL 074.178-080-710
00187 ROMA

SZAM. 87-74

1974. március 21.

Joseph Cardinal Mindszenty
Boltzmmangasse 14
A - 1090 Bécs, Ausztria

Legfőbb Tisztelendő
Eminencia

Olaszországba való visszatérésem óta csak most találtam meg a január 13-án keltezt levelét, amely Kelemen Didák atya boldoggá avatási ügyére vonatkozik.

Rendünk már fontolóra vette Didák atya esetleges boldoggá avatását még 1937-ben.

Az akkori postulátor, Topolinski atya több időt töltött Magyarországon kutatásokat végezve és felfedezte a „*de non culto*” folyamatot az egri egyházmegye archívumába. A folyamat ideje 1775-1776 között volt. Kérvényezett és kapott egy kézzel írt másolatot, amelyet mi a Generális Kúria archívumában őrzünk.

1941-ben rendünk jelenlegi postulátora, Anthony Riccard atya, Ladanyi atyát nevezte ki másod-postulátornak ebben az ügyben. A háború miatt minden próbálkozás abbamaradt. Ezekben az elmúlt években az ügy Rákos Rajmund atya szívügye lett, aki gyóntató a római Szent Péter templomban.

Engedje meg, hogy kifejezzem hálánkat Eminenciájának Magyarország e kiemelkedő személyisége iránt mutatott érdeklődéséért, a mi rendtársunkért, aki évszázadok után is ekkora hatást gyakorol a jó emberekre, akárcsak saját szellemiségünkre. Az ügy újrakezdésére vonatkozó levele egy nagyszerű bátorítás számunkra és bele lesz foglalva a többi „*Litterae Postulatoriae*”-val együtt a „*Positio*”-ba amely hivatalosan kezdeményezi az ügyet a Boldoggá és Szenté avatási ügyek Kongregációjánál.

Az Ön levele gondviselészerűen egybe esik azzal a határozattal, melyet idén januárban hozott az általános Definitoriumunk, hogy folytassuk Kelemen Didák atya ügyét. Bízunk benne, hogy méltóságod továbbra is kiterjeszti ismereteit és odaadását Isten szolgája tekintetében, akinek az ügyével, biztosíthatom róla, már elkezdtünk foglalkozni.

Kérem, fogadja mélységes tiszteletünket és hálánkat eddig végzett nagylelkű és hősi munkájáért a magyarországi Egyház érdekében. Biztosítjuk Önt, hogy imáinkban tartjuk, egy kis hálás köszönet mindazért, amit a Ferences közösségünkért tett.

Krisztusban tisztelettel,

Fr. Vitale Bommarco

* * *

Utószó helyett:

Remélem, jól döntöttem Bogdan atya hiánypótló könyve fenti részletének kiválasztásakor, de ha mégse, megnyugtat, hogy egy lengyel műfordító szeptemberre vállalta a könyv lefordítását.

Azt is reméljük, hogy Isten segítségével, talán még ebben az évben, a Függetlenség Napjára második kiadásban magyarul, illetve lengyelül is megjelenő könyveknek meg lesz a bemutatója is.

RITA SZENT FERENC KISNŐVÉR

Az Elfogadlak Alapítvány bemutatása

Az Elfogadlak Alapítvány Szent Ferenc Kisnővérei kezdeményezésére és vezetésével, fiatalok tevékeny részvételével jött létre Arlón. Célja helyi adottságokra, erőforrásokra építve halmozottan hátrányos helyzetű gyermekek, fiatalok, felnőttek esélyegyenlőségének elősegítése, és az ehhez kapcsolódó szocio-karitatív tevékenység, első lépésben a cigány származásúakkal szembeni előítéletek falainak lebontása.

Arló település Ózd szomszédságában található, lakosainak fele roma származású. Nagy a munkanélküliség, az alacsony a szakképzettek aránya, gyakori az írástudatlanság. A gyermekek nagy része halmozottan hátrányos helyzetű, tanulási problémákkal küzd. Az egész településen jellemző az aluliskolázottság.

A Kisnővérek 1994-ben érkeztek Arlóba, az akkori helyi plébános meghívására, hogy besegítsenek a pasztorális munkába. Az alapítvány 2003-ban alakult meg, az itt élő hátrányos helyzetű, elsősorban roma gyerekeknek nyújt a tanulást segítő és a szabadidő hasznos eltöltését megvalósító foglalkozásokat a Befogad-Lak és a Vár-Lak helyiségeiben. Nevéhez hűen fő céljai egyike a gyerekek, fiatalok és családjaik előítéletektől mentes teljes elfogadása és befogadása, mert a valódi szeretetben lehet növekedni. Körülbelül 70 családot látnak el.

A kisebb gyerekekkel – 130 beiratkozott és napi szinten 40–50 fővel – beosztások alapján “Tanulva játszunk, játszva tanulunk!” mottó alapján foglalkoznak, a kamaszokkal főként a sport, foci, edzés, kirándulások keretében vannak együtt, a középiskolában továbbtanulókat (jelenleg 15 fő) ösztöndíjjal, közösségi programokkal, lelki segítséssel ösztönzik; a felnőtteket 7 fő pedig a „lehetőségek iskolája” név alatt igyekeznek érettségéhez juttatni, de 3 felnőttet a 8 osztály befejezéséhez szeretnék hozzásegíteni. Ezen kívül tartanak lelki napokat, evangelizációs hétvégéket, önismereti és dropprevenciós alkalmakat, gyógypedagógiai fejlesztéseket.

Minden év csúcspontja a nyári tábor. Az egyik nagy tábor, amikor a gyerekek több napra utaznak el, messze a falutól, hogy megismerjenek más helyeket is. A másik jelentős helyben megvalósított tábor a „Nemzetközi Foci Tábor”, ami 5 éve indult el egy profi külföldi foci edző vezetésével, és több ország önkéntes segítői részvételével valójában meg 2 héten keresztül.

Mindezt a munkát jelenleg 3 szerzetes Kisnővér, 2 félállású irodai munkatárs valósítja meg, a gyerekekkel pedig 1 fő 8 órás, 1 fő 6 órás és 5 közfoglalkoztatott roma munkatárs dolgozik. A programokra szívesen fogadnak önkénteseket, együttműködnek a helyi önkormányzattal, a gyermekjóléti szolgálattal, általános iskolákkal, középiskolákkal, a Jézus Társaságával, a Katolikus Karitással, és tagjai az Egyházi Szociálpedagógiai Hálózatnak.

Az alapítvány finanszírozásához az Egri Főegyházmegyétől kapott támogatás mellett nagyban hozzájárulnak az adományozók, több külföldi segítség-szervezettel is kapcsolatban vannak, és több olyan plébániaközösséggel is együttműködnek, akik egy-egy konkrét feladatra tudnak anyagi vagy tárgyi forrásokat biztosítani.

Mindig nagy hálával fogadják a támogatásokat, mert hisznek a küldetésükben, hogy ha ezeknek a gyerekeknek kicsivel is meg tudják könnyíteni a mindennapjaikat, és esélyt kapnak egy jobb jövő megéléséhez, akkor már nem dolgoznak hiába.

https://mega.nz/folder/168ZkiSba#l5e98CpN3_QOXEZhfWWRMg

ELFOGADLAK ALAPÍTVÁNY

Cím: 3663 Arló, Ady Endre út 154.

Email: elfogadlakalapitvany2003@gmail.com

Web: <https://elfogadlakalapitvany.hu>

Adószám: 18442740-1-05

A protestáns női éthosz megalkotásának kísérlete a 17. századi Erdélyben¹

Változott-e a reformáció hatására a nőkről kialakult kép, változtak-e a nők lehetőségei? A papság jelentős része örült a cölibátus megszűntének, de vajon az apácáság megszűnése is egyértelműen pozitív változást hozott? A középkorban népszerű Mária-kultusz és a női szentek tisztelete, hozzájuk való imádkozás is eltűnt. Hová fordulhattak a kora újkor asszonyai, ha mintát kerestek az életükhöz? Részben az újra felfedezett Ószövetséghez, aminek deuterokanonikus könyveinek nőalakjai (Judith, Zsuzsanna) voltak a legnépszerűbbek, valamint a korszak „celebjeihez”, uralkodónők, nemesasszonyok életpéldájához. A 17. századi Erdélyben a fejedelemasszonyok váltak a korszak népszerű protestáns nőalakjaivá és későbbi protestáns lányregények főhőséivé. Hogyan alakult ki a róluk ismerhető kép és vajon mennyire egyezik meg a hús-vér személlyel, aki mintául szolgált hozzá?

A reformáció átalakuló nőképe

A reformáció számos változást hozott a korszak szemléletében, így a nőkkel kapcsolatosan is. A szerzetességgel radikálisan szembeforduló reformátorok a női karrierlehetőségek közül kiiktatták az egyedülálló nő Isten szerint helyes pályáját. A női szerepek Európában sok tekintetben éppen a reformáció közvetlen és közvetett hatásainak köszönhetően megváltoztak. (FAIRCHILD, 2007) Ennek okai között nemcsak a szerzetességgel kapcsolatos teológiai alapú ellenérzések voltak jelen, hanem a középkori keresztény női éthoszt nagyban meghatározó Mária-képpel kapcsolatos teológiai problémák is. Mivel Mária szerepe a középkori elképzelésekhez képest gyökeresen átalakult, így azok a szerepminták is szükségszerűen elvesztek, amelyek Mária alakja révén kerültek a középkor női szerepfelfogásába. Mária fontos jellemzője volt a szűziség, így a nem házasodás, az egyház keretei között legitim életpályamoddellé válhatott, sőt a középkor második felére egyértelműen megbecsültebb volt a házassággal szemben. (KATUS LÁSZLÓ: 2001/6) Ezt a képet erősítették a női szentek, hiszen elsöprő többségük az apácák közül került ki vagy éppen azzal tűnt ki a környezetéből, hogy tudatosan döntött a megházasodás és az ezzel járó földi örömeik ellen, mint Alexandriai Szent Katalin, Szent Borbála, Sienai Szent Katalin vagy akár a magyar Szent Margit. (ABBOTT 2009)

Mivel tehát a reformáció megszabadult a fent említett női szerepmintáktól, újakat kellett keresnie. Ezt a reformátorok által újra felfedezett Ószövetségben, a Példabeszédek könyvében (31, 10-31) találták meg. A derék asszony dicséreteként ismert ige-

¹ A tanulmány első megjelenése: Credo 2018/3-4. 87-96. http://epa.oszk.hu/02300/02357/00057/pdf/EPAA02357_credo_2018_3-4_087-096.pdf

szakasz sokféleképpen értelmezhető, a korszak a háziasszony, családanya, gazdasszony, feleség² szerepkört építette föl belőle.

„Derék asszonyt kicsoda találhat? Értéke sokkal drágább az igazgyöngynél. Ura szívből bízik benne, vagyona el nem fogy. Egész életén át javát munkálja urának, nem kárát. Szerez gyapjút és lent, és jókedvűen dolgozik kezével. Hasonló a kereskedők hajóihoz: távolból is hoz eledelt. Fölkel még éjjel, ételt ad háza népének, és rendelkezést szolgálóinak. Ha az a szándéka, mezőt vásárol, keze munkájával szőlőt telepít. Megkeményíti derekát, megfeszíti karjait. Értzi, milyen hasznos tevékenysége, éjjel sem alszik el mécsese. Ügyesen kezeli a guzsalyt, tenyerében tartja az orsót. Tenyere nyitva van a nyomorult előtt, kezét nyújtja a szegénynek. Nem félti háza népét a hőéséskor sem, mert egész háza népe meleg ruhába öltözött. Színes szőtteseket készít magának, lenvászon és bíbor az öltözete. Férfjét jól ismerik a városkapokban, ahol az ország véneivel ül együtt. Finom inget készít, és eladja, övet is ad el a kalmárnak. Erő és méltóság árad róla, és nevetve néz a holnap elé. Szája bölcsességre nyílik, és nyelve szeretetre tanít. Ügyel háza népe dolgaira, nem kenyerre a semmittevés. Fölkelnek előtte fiai, és boldognak mondják, ura pedig így dicséri: Sok nő végez derék munkát, de te felülmúlod mindegyiket! Csalóka a báj, mulandó a szépség, de az Urat féltő asszony dicséretre méltó. Hadd élvezze munkája gyümölcsét, dicsérijék tetteiért minden helyen!”

Luther és Kálvin korukhoz képest számos tekintetben formabontónak mutatkoztak a nőkhöz való viszony tekintetében. (FRIEDENTHAL 1977. 522–523)³ Luther és feleségének, Katharina von Borának a házassága az egymásnak adott nagyfokú szabadság és egymás iránti tisztelet példája volt,⁴ Luther végrendelete pedig, amelyben a javai felletti rendelkezés jogát a feleségére hagyta, egészen szokatlan volt a korszakban. Kálvin házassága ugyan alapvetően más volt, mint Lutheré, mert a beteges Kálvin elsősorban ápolónőt keresett maga mellé, ám a kapcsolatuk végül mégis két ember szövetségévé vált, és a felesége halála után úgy emlékezett az özvegy Kálvin, hogy Idelette de Bure a legtökéletesebb társa volt.⁵ Kálvinnak a Teremtés könyvéhez fűzött magyarázata pedig kétségtelenül átértelmezte a nő szerepét: „Elvesztette az egyik bordáját, ám helyébe jóval drágább jutalmat kapott: egész életére hű társat; ő, aki korábban tökéletlen volt, látta, felesége révén teljessé vált. [...] Mózes szándékosan használja a megépített szót, avégett, hogy megtanítsa nekünk, hogy az emberi nem az asszony személyében vált

² „valójában nem a protestantizmus volt az a szellemi irányzat, mely a házasság intézményének védelmében elsőként fellépett” írta Steven Ozment. In: Ozment Steven: *When Fathers Ruled. Family Life in Reformation Europe*. Cambridge, Harvard University Press, 1983, 6. Idézi: MAGYAR BALÁZS DÁVID: Luther és Kálvin felfogása a házasságról és a családi életéről. In: *Confessio*. 2017/4.

³ LUTHER MÁRTON: *Asztali beszélgetések* (szerk.: Csepregi Zoltán és mások). Bp., Luther Kiadó, 2014., 414.

⁴ Isten gondoskodott róla, mert olyan asszonyt adott neki”, akít „többre becsül a francia királyságnál és a velencei köztársaságnál, ugyanis (Katalin) ragaszkodik a hitéhez, tisztességesen viselkedik és gondját viseli a családi gazdaságnak”. In: Luther: *Asztali beszélgetések.*, 70., 92.

⁵ KINGDON, ROBERT–WITTE, JOHN: *Sex, Marriage, and Family in John Calvin's Geneva*. Grand Rapids, Eerdmans, 2005. BÉZA, THEODOR: Kálvin János élete. Bp., Kálvin Kiadó, 1998. 26.: „elvesztettem életemnek hű társát, aki engem soha el nem hagyott volna, sem számkivetésben, sem nyomorban, sem a halálban. Édes hű segédem volt ő nekem, ki értem minden áldozatra kész volt”.

végezetül teljessé, korábban csak megkezdődött az építése... ő, aki korábban tökéletlen volt, látta, felesége révén teljessé vált.” (ROBINSON, 2018. 20).

A középkori nőképhez képest látható kétségtelen elmozdulás ellenére a korszak gondolkodása még nagymértékben tükrözte a korábbi korok nőkhöz való viszonyát, sőt, mivel a reformáció megkérdőjelezte a szerzetesi életformát, valójában csökkentette a nők választási lehetőségeit. (MAGYAR 2014. 141–155.) A nő életének színtere a protestáns közösségekben a család maradt, ott viszont a tradicionális anya-feleséggazdasszony szerephármas várt rá (MAGYAR 2016. 375–386.). Emellett még századokon át tartották magukat az olyan nézetek, mint például „A nő természettől fogva gyengébb, jellemét tekintve esendőbb, mint a férfi. Hajlamosabb az erkölcstelen magatartásra, a túlzott kíváncsiságra, a szószátyárkodásra. Ugyanakkor – ha alárendelt szerepben is, de – nélkülözhetetlen segítője lehet férjének a hétköznapi és a hitéletben is.”

Bethlen Gábor a református fejedelem

A középkori szerepminták teológiai használhatatlansága miatt újra kellett építeni a protestáns női éthoszt. Korabeli szentek híján kellően erős mintára volt szükség. Ezt a mintát az ekkor még a szerveződés állapotában élő és csak ritkán államegyházi státuszban működő protestáns felekezetek önmaguktól nehezen tudták volna felépíteni. Erdélyben Bethlen Gábor fejedelem e tekintetben is tudatosan tervezett, és a valláspolitikájának elemei arra utalnak, hogy a sokszínű felekezeti háttérből érkező Bethlen uralma kezdetétől tudatosan használta a pfalzi példát, azzal a szándékkal, hogy egy református fejedelemséget építsen föl Erdélyben, (POKOLY 1904.) amelynek a révén legalább részben kiemelheti államát a geopolitikai meghatározottság béklyójából.⁶ Erre az aprólékosan felépített államegyház-kezdeményre várt az a feladat, hogy az új felekezet tagjai számára keresztyén életmintákat hozzanak létre. A női szerepek megjelenítéséhez nem választhattak hétköznapi embert. A svájci reformációt államvallássá tenni kívánó Bethlen Gábor az első feleségének, Károlyi Zsuzsannának a temetési ceremóniáját használta fel arra, hogy széles közönség számára tegye megismerhető példává a fejedelemasszony életét, mint a református nő prototípusát.

Károlyi Zsuzsanna a református mintanő

Bethlen Gábor első felesége a nagykárolyi Károlyi családból származott. Bethlen Gáborral 1605-ben kötöttek házasságot. A frigy létrejöttében Bocskai István fejedelem is szerepet játszhatott. A házaspár levelezése azt mutatja, hogy kölcsönös tisztelet és szeretet jellemezte kapcsolatukat. A gyermekeik felnőtt koruk előtt meghaltak, ezért Zsuzsanna elsődleges tevékenységévé a fejedelmi udvartartás irányítása és a férje po-

⁶ Ezért egyrészt a külföldre irányuló egyetemjárását szorgalmazta, másrészt hazai egyetem alapításán fáradozott. A példa Heidelberg volt, ahová saját költségén küldte Gyöngyösi András későbbi kolozsvári lelkészt, Váczy Pétert, aki később dési esperes lett, a nagy formátumú konzervatív teológust, Geleji Katona Istvánt, aki előbb gyulafehérvári lelkész, majd udvari prédikátor, később pedig püspök lett, Fehérvári János marosvásárhelyi és Szilvási Márton hunyadi lelkész, Bojti Veres Gáspárt, aki marosvásárhelyi tanár és udvari történetíró volt, valamint Balai Mihályt, Petri Ferencet és Sonkádi Jánost is.

litikájának aktív támogatása vált. Ez a két feladat külön-külön is jelentős terheket rótt rá, a fejedelemszony azonban kitartással és energikusan végezte mindkettőt. Bethlen Gábor török emigrációja idején folyamatos tárgyalásokat folytatott a férje nevében és érdekében (SZILÁGYI 1887. 337.). A leírtak alapján inkább aktívnak tűnő Károlyi Zsuzsanna a történeti emlékezetben azonban passzív, gyenge nőként jelenik meg. Ez a kép a levelezésből megismerhető asszony alakjához képest sematikusnak tűnik, egy olyan képnek, amely tökéletesen megfelel a református nőkkel szemben támasztott elvárásoknak.

Károlyi Zsuzsanna temetése, mint a református nőideál konstrukciója

A kora újkori uralkodói és főnemesi temetések a maguk sajátos liturgiájával és külsőségeivel meglehetősen hosszúak és díszesek voltak. Károlyi Zsuzsanna temetése azonban még ezek közül is kitűnt jól felépített színvonalával. Egyértelműen az volt a szándék, hogy a lehető legtöbb emberhez jusson el az esemény üzenete. A megemlékezést május 14-e és július 2-a és 3-a között több helyen is megtartották. A végletekig kidolgozott részletek, az országon „végighurcolt” koporsó mind azt szolgálták, hogy Károlyi Zsuzsanna alakjában létrejöhessen a kora újkori magyar református női éthosz. Ennek azonban az volt az ára, hogy egy erős, aktív nő helyébe egy erősen sematikus kép került, amely a protestáns szentség elemeit mutatta fel.

Károlyi Zsuzsanna temetése minden külsőségét tekintve királyi volt. A pompakedvelő Bethlen Gábor (OBORNI. 2004/8.) vágyai, akarata minden bizonnyal erőteljesen meghatározta az egészet. Az eseménynek szereplői voltak az erdélyi református teológia és tudományosság képviselői, élükön Keserői Dajka Jánossal és Geleji Katona Istvánnal, valamint Bojti Veres Gáspárral, aki ekkor már *historicus aulicus*a volt a fejedelemnek.

A tömegek számára a temetés eseményei akkor váltak láthatóvá, amikor május 24-én elindult a gyászmenet Gyulafehérvárra és közben Tordán és Enyeden is megállt. Ekkor kezdődhetett a fejedelemszony személyének mint a református nőideál megtestesítőjének az erdélyi néppel való megismertetése. Minden bizonnyal nem véletlen, hanem tudatos döntés eredménye, hogy Milotai Nyilas István, korábbi tiszántúli püspök, később fejedelmi udvari lelkipásztor által elmondott prédikáció textusa éppen a derék asszony dicsérete volt a Példabeszédek könyvéből. Az összes prédikáció, beszéd és versezet a fejedelemszonnal kapcsolatosan azt hangsúlyozta, hogy Károlyi Zsuzsanna legfontosabb jellemzője az Isten iránti szeretet és engedelmesség, valamint a házastársi szeretet, odaadás és engedelmesség volt. A harmadik helyen következne az anyai szerep, amely a reformáció idején egyértelműen felértékelődött. Ezt azonban Károlyi Zsuzsanna nem tudta betölteni, hiszen két kislánya, Mihály és Gábor még csecsemőkorukban meghaltak.⁷ Az anyaszerepet ugyanakkor mindenképpen szükséges volt kiemelni, ezért nagy hangsúlyt fektettek arra, hogy a haldokló asszony leghőbb vágya az volt, hogy férjével és két kisfiukkal kíván együtt lenni a mennyben. Másrészt és elsősorban a „nemzet any-

⁷ Valószínű, hogy két leány is született a házasságból, akiket azonban itt nem említenek meg a prédikációk.

ja”, a „Genetrix Patriae” képet rajzolták meg róla, számos patetikus jelzős szerkezettel: „Ki romlásra hanyatlott hazánknak oltalmazó édes Anna vala”, máshol: Nemzetének nem annyira Fejedelem Asszonya, mint Édes Anna volt”, Geleji Katona azt is mondja róla, hogy „minden jó embernek nem csupán úrnője, hanem jóságos édesanyja is volt” (MIKÓ. 183.). Emellett a középkor óta állandó elem is megjelent, a szegények és árvák, valamint az egyház bőkezű patrónájaként mutatták be, sőt kifejezetten a Praesidium afflictorum, a lesújtottak védelmezője szerepét adták neki át.

A Kolozsvárról Gyulaféhevár felé tartó gyászmenetben az ország nemesei, a városok képviselői mellett egyszerű emberek, mesterek és a gyulaféhevári kollégium diákjai, sőt gyerekek is voltak. Az alkalom tökéletesen alkalmas volt arra, hogy minden rendű és rangú ember számára felmutassák a református női mintát. A menetben ott voltak a fejedelem testőrségének a tagjai is, az egész pedig olyan mély hatást tehetett az emberekre, mint amelyet pár száz év múlva II. Rákóczi Ferenc újratemetése. Az egyszeri hatást elmélyítette az is, hogy a beszédek két könyvként meg is jelentek, egy latin és egy magyar nyelvű kötetben még 1624-ben, Bojti Veres Gáspár szerkesztésében.

A Tordán tartott gyászünnepeken Dési Pap István dévai lelkész prédikált, aki Károlyi Zsuzsanna szenvedéseiben tanúsított türelmét emelte ki. Enyeden Gyöngyösi András azt hangsúlyozta, hogy mélyen a prófétai tanítások szellemében élt, és nem dicsekedett a holnapi nappal, mint ahogyan egyáltalán nem dicsekedett, nem volt felfuvalkodott.

Gyulaféheváron Keserői Dajka János püspök beszéde dramaturgiailag is tökéletesen szolgálta a mintaadás célját. Szinte már a felütésben megállapította, hogy a halálban mindenki egyenlővé válik, és ezzel lehetővé tette, hogy a fejedelemasszony életpéldáját minden rendű és rangú asszonyok követhessék. Ezt a példát ő elsősorban a folyamatos imádkozásban, a rendszeres úrvacsoravételben, valamint a jótékony cselekedetekben, a diákok és az egyház támogatásában látta. Károlyi Zsuzsanna, mondta a prédikátor, inkább volt a nemzet anyja, mint fejedelemasszonya, s ezzel tökéletesen elhelyezte őt a klasszikus protestáns női szerepben. Noha megemlíttette állhatatosságát, mégis művészen utalta őt és minden követőjét is az anyaság szerepkörébe. Bojti Veres Gáspár az Istenhez hűséges, szemérmes, a családi tűzhelyt védelmező, szegényeket gyámolító asszonyként láttatta. Az ekkor tizenöt éves Mindszenti Gábor, későbbi dobokai főispán és tanácsúr, szónoklatában a fejedelemasszony két legfontosabb erényének a kegyességet és a szelidséget tartotta. Balai Mihály református lelkész, a gyulaféhevári kollégium tanára, Berthlen alumnausa arról beszélt, hogy Károlyi Zsuzsanna megvetette a világot és csak Istennek élt, aláhúzva ezzel azt a jellemvonást, amit később a történeti emlékezet olyan szívesen emlegetett a fejedelemasszonnyal kapcsolatban. Eszerint Károlyi Zsuzsanna csendes és visszahúzódo, passzív teremtés volt. Petri Ferenc gyulaféhevári rektor még tovább ment ezen az úton, amikor azt hangsúlyozta, hogy mennyire túrta a testi esendőségéből fakadó szenvedéseket, ezzel egyszersmind azt is sugallva, hogy az ideális protestáns nő egyik legfontosabb jellemzője a testi esendősége és ennek néma eltűrése.

A végső, ünnepélyes temetés a fejedelemasszony halála után több, mint egy hónappal, július 1-én volt. Ekkor újra prédikált Keserői Dajka János püspök, felelevenítve a fejedelemasszony utolsó óráit, újra hangsúlyozva mindazokat a toposzokat, amelyek addig elhangzottak vele kapcsolatosan. A férfi-női szerepek szakrális kiosztásának egyik legszebb példája Bojti Veres Gáspárnak ekkor elmondott latin nyelvű beszéde, amely hosszan méltatta és dicsőítette az özvegy fejedelmet, annak martialis, aktív férfias mivoltát. akinek a jellemzője a helyállás, a bátorság, a lehetőségek megragadása. Ehhez képest igazi kontraszt és még erőteljesebb a feleség lelki szelídségének, kegyességének, női passzivitásának, gyengeségének rajza, aki csak a halhatatlan kincseket kereste, míg a férj a látható világ babérjaival ékeskedett.

Martin Opitz, német humanista és Geleji Katona István, aki ekkor Károlyi Zsuzsanna udvari lelkésze volt, azt emelték ki, hogy úrnőjük a kegyességben még a lelkészeket is felülmúlta. Érdekes és szinte egyedi ugyanakkor Opitznak az a jellemzése, hogy a fejedelemasszony nagyon okos volt, és ha többet tanult volna, akkor bibliaismeretben mindenkit felülmúlt volna. A nők észbeli képességeinek ilyen dicsérete nem volt jellemző a korra, és bizonyonnyal nem véletlen, hogy nem egy magyar, hanem egy német humanista szájából hangzott el. Azt azonban maga Geleji, a fejedelemasszonnnyal legtöbb időt töltő prédikátor mondta ki, hogy Károlyi Zsuzsannában „harcias bátorság” volt. Ez az apró „elszólás” pontosan megmutatja azt az ellentmondást és feszültséget, amely az életét ismerve igencsak aktív, határozott, sőt talán kivételesen okos nő valódi arca és a gyászbeszédekben felmutatott kép között feszült. Olyan nagy volt az ellentmondás a valóság és a megfestett „ideál” között, hogy a hozzá közeli és rendkívül művelt prédikátoroknak már valóságos virtuozításra volt szükségük, ha a sémák mellett megpróbálták hűek maradni úrnőjük emlékéhez is.⁸

A protestáns női minta és a követők

A Károlyi Zsuzsannáról megalkotott nőkép volt az, ami eleve lehetetlenné tette, hogy Bethlen Gábor második feleségét, Brandenburgi Katalint rokonszenvvel fogadja a fejedelmi udvar, és ez a nőkép nehezedett rá Lorántffy Zsuzsannára, Báthory Zsófiára és Bornemissza Annára, I. Rákóczi György, II. Rákóczi György és Apafi Mihály fejedelmek feleségeire.

A történeti emlékezetben végül a négy asszony közül Lorántffy Zsuzsanna lett a „református fejedelemasszony”, nem pedig a sémák mögött végül szinte teljesen eltűnő elődje. I. Rákóczi György felesége előtt már készen volt az a nőkép, amelyet követnie kellett és egy ponton egészen biztosan felülmúlta a mintát, ő ugyanis minimum hat szüléséből fel tudott nevelni két fiút (PÉTER 2000.), azaz valóban anya volt. Gazdasszonyként Sárospatak uradalmát irányította, a hűséges feleség és

⁸ Mikó Gyula, Károlyi Zsuzsanna temetési prédikációinak elemzője rámutatott, hogy a fejedelemasszony kegyességének három pillérét Geleji Katona István, udvari papja fogalmazta meg, ezek a vallásos élet, a családban megélt kegyesség (feleség, anyai szerep), valamint a haza iránti hűség. A prédikátorok szónoki fordulatai és a női szerepekre vonatkozó elképzeléseinek forrása minden bizonnyal a heidelbergi egyetemen hallott előadások és disputák értékrendje volt, ahol szinte minden erdélyi diák megfordult.

férje szeretetteljes viszonyát a házaspár sűrű levelezése igazolja (SZILÁGYI 1872). A fejedelemszony ennek ellenére erősen kilógott a számára kijelölt keretből. Először is férje fejedelemsége alatt nem költözött véglegesen Gyulafehérvárra, hanem önállóan igazgatta Sárospatakat és környékét, ami nem igazán vall alárendelkező, engedelmes feleségre. Miután két fia a gyulafehérvári fejedelmi skólába került, gyermekeivel sem élt egy helyen, ezt a két szülő levelezéséből kiderül (SZILÁGYI 1875). 1646-ban, a szatmárnémeti református nemzeti zsinat után, amikor a férje támogatásával a puritán eszmék visszavonására kényszerítették azok követőit, az ezt megtagadó prédikátorokat Sárospatakon a szolgálatába fogadta. Ez a cselekedet ugyan ékesen beszél a puritanizmus iránti vonzalmáról, viszont határozott ellenlépésnek tűnik a zsinati határozatokkal szemben. Ez jól mutatja a fejedelemszony önállóságát és az engedelmes feleség szerepéhez fűződő igencsak ellentmondásos viszonyát (OBORNI 2016.). A fejedelem 1648-ban bekövetkezett halálát követően Lorántffy Zsuzsanna leköszönt ugyan a fejedelemszonyi címről a menyé, Báthory Zsófia javára, ám kisebbik fia, Rákóczi Zsigmond 1652-as haláláig a sárospataki udvara afféle második fejedelmi székhellyé vált. Itt aktívan politizált, levelezett, tárgyalt, döntéseket hozott, sőt fia 1657-es lengyel hadjárata idején is őt értesítették a történekről, nem pedig a feleséget, Báthory Zsófiát. Az erős, sokszor önálló, döntésképes fejedelemszony emellett két könyvet is összeállított bibliai igékből (FEHÉR 2000. 205-215.), amely teológiai jártasságát és kiváló bibliaismeretét bizonyítja.⁹ 1608-as kiadású hanau Bibliáját saját jegyzetekkel is ellátta (DIENES 2000, 181.). Messze túlnőtt azon a mintán, amelyet számára kijelölt a korszak protestáns gondolkodása, és kora legjelentősebb nőalakjai közé került (R. VÁRKONYI 1987). Ennek ellenére a róla készült megemlékezések azokat a jellemvonásait emelték ki, amelyek beleillettek a kor normáiba, így kegyességét, gazdasszonyi képességeit, házastársi hűségét, szeretetét és anyaságát. Láthattuk, hogy ezek ugyan valóban jellemezték, de korántsem olyan hangsúlyokkal, ahogyan azt róla is örzi az emlékezet.

A Károlyi Zsuzsanna és Lorántffy Zsuzsanna alakja köré szőtt kép generációkon át formálta a református nők ideálképét, ehhez I. Apafi Mihály felesége, Bornemissza Anna is megpróbált hűséges maradni. A kortárs történetírók és emlékiratszerzők (Cserei Mihály, Bethlen Miklós, Apor Péter) ugyanakkor róla is azt jegyezték fel, hogy nemcsak kivételesen erős akaratú gazdasszony volt, a fejedelmi udvartartás irányítója, nemcsak mélyen hívő református és áldozatos, tizennégy gyermeket megszüülő, ám csak egyet felnevelni tudó anya, hanem sokszor beleszólt az országos döntésekbe is. Bornemissza Anna hatalomba való gyakori beleszólása olyan erős normasértésnek számított, hogy kiváltotta a kortársak ellenérzését. A protestáns emlékezet az ellentmondásos megítélése ellenére róla is megalkotta az ismert sémakon alapuló képet.

⁹ Férje halála után a magyarországi birtokokon az egyházak feletti kegyuraságot is ő gyakorolta. DIENES DÉNES: Lorántffy Zsuzsanna. Töredékes ecsetvonások kegyességének portréján. In: Dienes Dénes – Füsti-Molnár Szilveszter (szerk.): *Sola Scriptura. Tanulmányok Dr. Nagy Antal Mibály tiszteletére 70. születésnapja alkalmából*. Sárospatak, 2000, 179-185.

Összegzés

Károlyi Zsuzsanna temetése kiváló alkalom volt ahhoz, hogy az egyre erősödő református egyház teológusai a személye kapcsán fogalmazzák meg a protestáns nő ideális képét. A sok helyszínen zajló temetés prédikációi, szónoklatai később egy latin és egy magyar nyelvű kötetben is megjelentek, így sok csatornán juthatott el mindez a kortársakhoz. A mintaadás annyira jól sikerült, hogy szinte teljesen elfedte a róla szóló szövegekhez képest aktívabb, önállóbb és okosabb asszony igazi képét. Ez a sematizálás a két későbbi fejedelemasszony, Lorántffy Zsuzsanna és Bornemissza Anna esetében már nem sikerült tökéletesen, de a tendencia még itt is tetten érhető. A Példabeszédeket alapul vevő, a hagyományokból építkező és a családot középpontba helyező nőkép megrajzolásának állomásai bontakoznak ki a szemünk előtt, amely mögött élettelibb, erősebb és izgalmasabb személyiségek képe bomlik ki a történész számára a források alapos tanulmányozása által.

IRODALOM

- ABBOTT, ELISABETH: A cölibátus története. Pécs. 2009.
- APOR PÉTER: *Metamorphosis Transylvaniae*. Bp. 1987.
- BALOGH JUDIT: A Praxis pietatis megjelenési formái Lorántffy Zsuzsanna levelezésében. In: Erdély és Patak fejedelemasszonya. 327-336.
- BALOGH JUDIT: Protestáns és katolikus fejedelemasszonyok és a vallásszabadság Erdélyben. In: Udvarhelyi Erzsébet, Nagy Károly (szerk.) *Fejedelemasszonyok és vallásszabadság Erdélyben*. Veszprém. 2016. 85-111.
- Bethlen Miklós élete leírása magától. Bp. 1980.
- Cseri Mihály históriája: 1661-1711 / eredeti kéziratok és kiadások után szerk. Kazinczy Gábor. Pest: Emich, 1852.
- DIENES DÉNES: Lorántffy Zsuzsanna. Töredékes ecsetvonások kegyességének portréján. In: DIENES DÉNES – FÜSTI-MOLNÁR SZILVESZTER (szerk.): *Sola Scriptura. Tanulmányok Dr. Nagy Antal Mihály tiszteletére 70. születésnapja alkalmából*. Sárospatak, 2000, 181.
- FAIRCHILD, CISSI. C. *Women in Early Modern Europe, 1500-1700.*, Pearson Education, New Jersey, 2007.
- FEHÉR ERZSÉBET: Az első magyar nőíró: Lorántffy Zsuzsanna In: Erdély és Patak fejedelemasszonya Lorántffy Zsuzsanna. Szerk. Tamás Edit. Sárospatak. 2000. 205-215.
- FRIEDENTHAL, RICHARD: Luther élete és kora. Bp., 1977.
- HEIDE WUNDER: "Er ist die Sonn, sie ist der Mond" Frauen in der frühen Neuzeit. München 1992. 58-87.
- KATUS LÁSZLÓ: Várúrnök és apácák. Nemesasszonyok a középkorban. In: *Rubicon*, 2001/6
- KINGDON, ROBERT-WHITE, JOHN: *Sex, Marriage, and Family in John Calvin's Geneva*. Grand Rapids, Eerdmans, 2005., Béza, Theodor: Kálvin János élete. Bp., Kálvin Kiadó, 1998.
- KOVÁCS ANDRÁS: Fejedelmi építkezések Erdélyben. In: *Korunk* 2013/3. 74-76.
- LUTHER MÁRTON: Asztali beszélgetések (szerk.: Csepregi Zoltán és mások). Bp., Luther Kiadó, 2014., 414.

- MAGYAR BALÁZS DÁVID: Házasság és válás a kora-újkori Genfben. Betekintés a Konzisztórium, mint házassági bíróság működésébe Antoine Calvin és Anne Le Fert válópere alapján. In: Theologiai Szemle (Új folyam LVII.) 2014. 3. sz. 141–155. (ISSN 0133–7599).
- MAGYAR BALÁZS DÁVID: Portraits of Genevan Family Life in John Calvin's Sermons on the Ephesians, in: Huijgen, Arnold–Selderhuis, Herman J. (eds.): Calvinus Pastor Ecclesiae. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2016. 375–386.
- MIKÓ GYULA: „Mivel én is csak ember voltam”. „Az Exequiae Principales és az Exequiarum Coeremonialium libri gyászbeszédei” PhD disszertáció. 2008.166.
- Nők a magyar történelemben. Szerkesztette: R. VÁRKONYI ÁGNES. Budapest, 1987.
- OBORNI TERÉZ: „Igaz szerelmesed, Gabriel” Bethlen Gábor és Károlyi Zsuzsanna története. In: Korunk.2016/12
- OBORNI TERÉZ: Erdély Bethlen Gábor uralma alatt. In: História.2004/8. Melléklet.
- OBORNI TERÉZ: Principissa. Fejedelmi feleségek Erdélyben. Rubicon 19. (2008) 4. 70–9.
- PÉTER KATALIN: *Az olvasó nő eszménye a 17. század elején* In: *A középkor szeretete. Történeti tanulmányok Sz. Jónás Ilona tiszteletére*. Szerkesztette: KLANICZAY Gábor – NAGY Balázs. Budapest, 1999. 323–332.
- PÉTER KATALIN: Lorántffy Zsuzsanna. In: Lorántffy Zsuzsanna album. Szerk. Tamás Edit. Sárospatak. 2000.
- PÉTER KATALIN: Milyenek voltak az erdélyi fejedelemasszonyok? In: Uő: Magánélet a régi Magyarországon. Bp., 2013. 35–49. (Magyar Történelmi Emlékek Értekezések) 39–40.
- PÉTER KATALIN: Milyenek voltak az erdélyi fejedelemasszonyok? In: Erdély és...7–24.
- POKOLY JÓZSEF: Az erdélyi református egyház története. II. kötet, 1605—1690. Az Erdélyi Ev. Ref. Egyházkerület Állandó Igazgatótanácsának megbízásából, Budapest 1904.
- ROBINSON, MARILYNNE: A gondolkodás szabadsága. Kálvinista tünődések. Ford. Pásztor Péter. Budapest 2018. Kálvin Kiadó.
- R. VÁRKONYI ÁGNES: „Feemeljük szemünket az nagy hegyekre...” (Amit megőrzött és amit továbbadott) In: Erdély...25–40.
- RICHARD VAN DÜLMEN: *Kultur und Alltag in der frühen Neuzeit*. I. Das Haus und seine Menschen. München 1999. 133–184.
- SZILÁGYI SÁNDOR (szerk): Erdélyi Országgyűlési Emlékek. VI. 1608–1614. MTA Könyvkiadó hivatala, Bp., 1887. 276. (Magyar Történelmi Emlékek Harmadik osztály Országgyűlési Emlékek/Monumenta Hungariae Historica Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae.)
- SZILÁGYI SÁNDOR: A két Rákóczy György fejedelem családi levelezése. Bp. 1875.
- SZILÁGYI SÁNDOR: Lorántffy Zsuzsanna. Pest 1872.
- VÁRKONYI GÁBOR: A katolikus menyasszony, Báthory Zsófia és II. Rákóczi György szerelméről In: Tanulmányok 2000. 79–91.

A mobilitás posztoszocialista sajátosságai középiskolás diákok és egyetemisták körében¹

ABSZTRAKT

Egy ország migrációjának alakulására hatással van többek között az ország korábbi (posztoszocialista) intézményi struktúra átalakulásának módja (Hárs, 2015). Magyarország esetében a posztoszocialista múlt (1989-ig tervutasításos gazdaságban működünk erős szovjet ráhatással) rányomta a bélyegét a mostani fiatal generációra is. Érdekesnek és érdemesnek tartottuk megvizsgálni azt a kérdést, hogy a tervutasításos rendszerben nevelkedett szülők mekkora hatással vannak a teljesen más – piacvezérelt – gazdasági környezetben élő és nevelkedő gyermekük mobilitására. A szülők generációjában ugyanis nagyon kis mértékben vagy egyáltalán nem volt jellemző a fiatalok mobilitása és külföldi tanulmánya. Kérdés, hogy ez visszatartó erővel bír-e a mostani fiatalok számára. Erős-e a negatív szülői hatás vagy éppen az ellenkező érzékelhető, hogy a szülő erősen támogatja a gyermekének a mobilitását, mivel a gyermek számára ez már elérhető és megteremthető cél? Úgy véljük, hogy a szocialista múlt és a rendszerváltás hatása a magyarok mobilitását még napjainkban is befolyásolja, szemben a többi, nem rendszerváltó európai országgal.

1. BEVEZETÉS – A SZOCIALISTA ÖRÖKSÉG NYOMAI

Kornai (2012) szerint a világtörténelem tanulmányozásából tudhatjuk, hogy különböző időpontokban a világ több régiójában sokszor zajlottak le különböző „nagy átalakulások”, átmenetek az egyik formációból a másikba. Az átalakulásnak hat karakterisztikuma van:

1. A változások a nyugati civilizáció fejlődésének *fő irányjaiban* mentek végbe.
2. A politikát elsődlegesen érintette és vele együtt a gazdaságot is.
3. *Totális* átalakulás folyt, *párhuzamosan minden szférában*.
4. Az átalakulás folyamata *békés* körülmények között zajlott le, nem előzte meg háború.
5. A változásokat nem idegen katonai erő kényszerítette ki.
6. Az átalakulás *elkészítő gyorsasággal*, egy-másfél évtized alatt megtörtént.

A hat jellemzőből három vagy négy felismerhető más átalakulási folyamatokban is. *Am mind a hat karakterisztikum együttes érvényesülése egyedülálló a világtörténelemben,*

¹ A tanulmány a MOVE „Mapping mobility – pathways, institutions and structural effects of youth mobility in Europe” HORIZON 2020 Under Grant Agreement No. 649263 projekt támogatásával készült.

A tanulmány elő megjelenési helye: Siskáné Szilasi B; Halász L (szerk) (2018): Boldogulni itthon vagy külföldön? Legújabb trendek a magyarországi kivándorlásban, ME Földrajz-Geoinformatika Intézet pp. 127-140.

ez játszódott le az 1980-as évek végén Kelet-Közép-Európában. Ezt nevezzük ma rendszer-váltásnak és az ilyen átmenetű országokat posztszocialistának.

Kihát-e a régi rendszer valamilyen módon a mai társadalmi-gazdasági intézmény-rendszerre az átmenet országaiiban? A válasz egyértelmű igen. Csaba (2007) az állami szerepvállalás mértéke szerint különít el négy csoportot. Az első csoportban található Csehország, Lengyelország, Magyarország és Szlovénia, ahol „a társadalmi elvárások és az erőviszonyok egyaránt erőteljesen újraelosztó államot hoztak létre.” (Csaba, 2007:761). A második csoportba tartoznak a balti államok és Szlovákia, ahol az állami szerepvállalás mértéke lényegesen kisebb. A délkelet-európai országokat (Bulgária, Románia és Horvátország) a szerző külön csoportba sorolja a jellemző jelentős mezőgazdasági túlsúly miatt. Végül a FÁK országai alkotja az utolsó csoportot. Megkülönböztető jellemzőjük az „állam vezérelte gazdasági modell tartóssá válása, ami a nyersanyagsektor kiemelt jelentőségével társul” (Csaba, 2007:762).

Egy másik szerző szerint alapvetően két csoportba sorolhatók a volt szocialista országok az alapján, hogy milyen fejlődési pálya mentén haladnak. Eszerint tiszta és a kevert kapitalista fejlődési pálya közt tehetünk különbséget, az eltérés az állam mai szerepvállalásában érhető tetten (Juhász, 2010). Azokban az országokban alacsony a szociális kiadások GDP-hez viszonyított aránya, ahol a lakosság életszínvonala az előző rendszerben meglehetősen alacsony volt. Ehhez hasonlóan, ott magasabb most a szociális kiadások aránya, ahol a lakosság relatíve jól élt a szocialista rendszerben. Az egyes országokra úgy érdemes tekinteni, mint amelyek közelebb vagy távolabb állnak egyik vagy másik fejlődési pályától. Eszerint a kevert kapitalista fejlődés csoportjába tartozik Szlovénia, Magyarország, Litvánia, Lettország, Csehország és Románia. Mindezek a tényezők jelentősen meghatározzák a fiatalok társadalmi fejlődését, viszonyát az államhoz, nemzethez, karrierhez és ezen keresztül a mobilitáshoz is. A valós vagy vélt munkaerőpiaci nehézségek nem csak a közvetlen tapasztaláson, de a szülőkön keresztül is hatnak a fiatalokra. Második generációs migrációs nyomás alatt azt értjük, hogy a szülők a következő generációt elvándorlásra bíztatják, miközben ők maguk tulajdonképp helyben maradnak (Dabasi-Hegyi, 2015).

A kelet-közép-európai országokban, így Magyarországon is a második világháború végétől az 1980-as évekig ismeretlen volt a nyílt munkanélküliség, igen magas volt a foglalkoztatási ráta, minden dolgozó biztosnak érezhette a munkahelyét. Inkább a fordított egyensúlytalanság érvényesült. A szocialista gazdaság krónikus hiányt szült, s ennek egyik megnyilvánulása volt – legalábbis az aránylag fejlettebb, iparosodott kelet-közép-európai országokban – a krónikus munkaerőhiány (Kornai, 2007). Bármilyen hatással volt is ez a hatékonyságra, a dolgozók élvezték a munkahely biztonságát, de ennek hirtelen vége lett. Jelentős mértékben csökkent a foglalkoztatási ráta és megjelent a nyílt munkanélküliség a rendszerváltást követően, 1989 után. A rendszerváltást követő tömeges munkanélküliségben az elbocsátott munkavállalóknak több lehetősége volt: vagy új munkahelyet kerestek, vagy véglegesen kiléptek a munkaerőpiacról (a korai nyugdíjazás segítségével), vagy kivándoroltak, vagy pedig munkanélküli segélyre szorultak és reményvesztett munkanélkülivé váltak.

A központilag irányított tervgazdaságból a szabad piacra áttérő ún. átmeneti gazdaságokban jellemzően több folyamat játszódott le a rendszerváltásokat követően: (1) végbement a gazdasági liberalizáció, (2) piaci viszonyok léptek elő az elsődleges szabályozó tényezővé. A kereskedelem előtt megszűntek a korlátok, privatizálták az állami tulajdonú vállalatokat, és a pénzügyi szektor lehetőséget kapott a magántőke kezelésére. (Hamberger, 2001)

Nemcsak a gazdaságban, de a társadalomban is jelentős változások indultak be. A rendszerváltás után szabaddá váltak a határok, megszűnt a kiutazás állami kontrollja, így a magyarok újra bekapcsolódtak a nemzetközi migrációba, és a rendszerváltás utáni 10 évben erőteljes kivándorlás indult el.

A rendszerváltással a határok újbóli szabad átjárhatósága a bevándorlás, az elvándorlás és a visszavándorlás terén is új lehetőséget teremtett a kelet-európai rendszerváltó országokban élők számára. A migráció többé nem volt egyszeri és egyirányú, a nyitott határok mellett természetessé vált a folyamatos mozgás, az el- és a visszavándorlás. (Hárs, 2015)

A szocialista múlt örökségéként a jövedelmi viszonyok elemzése nélkülözhetetlen. A rendszerváltás óta eltelt közel 30 év alatt a magyarországi jövedelmi viszonyok és a háztartások jövedelmi szintje jelentősen megváltozott. Kialakult egy szélesebb alsó réteg, aki nem engedheti meg a magasabb kiadásokat, ők egy nagyon egyszerű és szigorú költségvetés mellett vezetik a háztartást, de sokszor segélyekre, támogatásokra szorulnak. Az alsó osztálybeli gyerekek számára csak álom marad a külföldi tanulmányok folytatása, még ösztöndíjak igénylése mellett is. A középosztály szintén kiszélesedett (ezt csak tovább erősítette a 2008. évi gazdasági válság), és kialakult egy viszonylag szűk felsőosztály. A középosztály tagjai számára a gyerek külföldi taníttatása jelentősebb anyagi terheket jelent, ők ezt csak önerőből nem tudják megoldani, számukra segítség az ösztöndíj lehetősége. A felsőosztály tagjai számára pedig önerőből is finanszírozható akár az egyéves kint tartózkodás is. Az egyéves külföldi tanulmány általában 1 és 3 millió forint közötti költséget jelent a családoknak a célországától függően, amely magyarországi viszonylatban egy jelentősebb összeg.

2. ANYAG ÉS MÓDSZERTAN

A Horizont2020 az EU eddigi legnagyobb kutatási és innovációs programja, mely felismerte, hogy a fiatalok helyzetének megismerése, javítása a fenttartható fejlődés társadalmi lábának alapja. Ennek keretében fogalmazta meg azt a kutatási felhívást, mely a fiatal generáció mobilitási attitűdjének vizsgálatára irányult. A Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Karának kutató csoportja hat tagú konzorcium (Luxemburgi Egyetem, Hildesheimi Egyetem, madridi Spanyol Szociológiai Kamara, Bukaresti Közgazdaságtudományi Egyetem, Német Ifusági Kutatóközpont) részeként a MOVE kutatási projektjében minél több információt gyűjt össze a fiatalok mobilitási mintáiról, motivációjáról, az őket körülvevő intézményrendszer támogató és gátló hatásáról és a jó mobilitást elősegítő lehetséges európai politikához ajánlásokat dolgoznak ki. A projekt keretében primer adatgyűjtést végzünk interjúztatási és kérdőíves technikával.

Ezen tanulmányunkban az interjúk alapján készült esettanulmány egy kérdéskörére kapott eredményeit mutatjuk be.

A kvalitatív kutatásunk egyik alapvető forrása az interjúk, azaz valamilyen szóban elhangzó szöveg, melyet a kutatott társadalmi csoport jelen esetben a diákok több tagjával, a kutatott társadalmi jelenséget megtestesítő szereplőkkel készítettünk külön-külön. (Seidman 2002) A fiatalokat mint „válaszadót”, „adatközlőt” látjuk, azaz annak komplex személyiségétől, identitáskonstrukcióitól eltekintünk, és arra a véleményre, tudásra koncentráltunk, amelyet tőle reméltünk megismerni. A kutatási kérdéseink nem a szubjektumra, a társadalmi jelenségek individuális megélésére vonatkoztak, hanem általában pontosan lehatárolt részproblémákra. (Heltai-Tarjáni 2004) Ebben az értelemben a strukturált mélyinterjú elméleti háttere és módszertani célkitűzései nem különböztek lényegileg a statisztikai adatokkal, kérdőívek válaszíval dolgozó társadalomtudományos kutatásoktól. Az interjúkon alapuló kutatásunk - noha szubjektív válaszokból épült fel - nem a szubjektum társadalmi beágyazottságának feltárására irányult, hanem a „külső” társadalmiasultság közelebbi megismerésére. A strukturált mélyinterjú során meg akartunk tudni a fiataloktól mi motiválta őket a mobilitásban, milyen nehézségeik voltak, s nem az emberekről vártunk információt hanem az embertől. Élmények, vélekedések, tudásformák, értékeállítódások a kérdőíves vizsgálatokénál finomabb elemzése volt a cél. Az interjúkon alapuló kutatás egyik fontos kérdése a megkérdezettek körének meghatározása. A minta kialakításának szempontjai a következők voltak: célként legalább 15-15 db interjú elkészítését jelöltük ki. Az interjúalanyoknak be kellett tölteniük a 18. életévüket, de nem múlhattak el 29 évesek. Az EU definíciója szerint a fiatalok csoportjának maximum korhatára 29 év (Európai Bizottság 2011). A diák interjúalanyoktól legalább 3 hónap időtartamú csereprogram részvétele volt elvárva az Európai Unió valamely tagállamában. A cseretapasztalat nem lehetett későbbi, mint 5 év. A diákokkal készítendő interjúkon felül a kutatott téma szakértőivel is készítettünk interjúkat. A kérdezés magját az a mintegy 5 fontos szakértő alkotja, akikkel hasonló témában korábbi kutatásaink során interjú készült.

A megvalósult minta a középiskolás diákok körében: összesen 19 darab interjú készült, ebből 17 fő cserediákkal és 2 fő szakértővel. A diákok az interjúkészítés pillanatában 18-22 évesek voltak. A válaszadók neme 6-13 férfi-nő arányban oszlik meg. Állampolgárság tekintetében az interjúalanyok között 16 volt magyar (a szakértőket is beleértve), 2 spanyol és 1 olasz állampolgár. A diákok legalább 3, legfeljebb 12 hónapot töltöttek valamely külföldi középiskola intézményében. Az interjú lebonyolítása 17 esetben magyar, 2 esetben angol nyelven történt. A középiskolai tanulmányi mobilitások irányuk szerint, Magyarországon vonatkozásában, 15 kimenő, 2 bejövő irányú mobilitás.

A megvalósult minta az egyetemisták körében: összesen 25 interjú készült egyetemistákkal és 3 szakértővel. Az interjú készítésekor az egyetemisták 18-29 évesek voltak, nemi arányokat tekintve 10 férfi, 18 nő. 20 interjút a mobilitás utáni féléven belül készítettünk, 5 interjút a mobilitási időszak alatt. 19 egyetemista magyar állampolgár volt, 1 fő spanyol, 1 fő német, 1 fő kettős állampolgár, 3 fő szlovák állampolgár, 1 fő román és mindegyik szakértő magyar volt. 18 kimenő és 7 bejövő mobilitásban

részt vettek, valamint 20 kredit mobilitásban és 5 diploma mobilitásban részt vettek kérdeztünk meg.

3. EREDMÉNYEK ISMERTETÉSE

3.1. Jó anyagi lehetőségek vizsgálata a középiskolások körében

A magyarországi körülményeket ismerve feltételeztük, hogy a csereprogramot vállaló diákok szülei az átlagtól jobb anyagi körülményekkel rendelkeznek, és a diákok „elit gimnáziumokban” tanulnak. Az interjúk ezt megerősítették. Több diák is elmondta, hogy a szülei értelmiségi réteget alkotnak, általában mindketten diplomával rendelkeznek, és jó anyagi körülmények között élnek, ezért ők megengedhették maguknak, hogy a gyerek csereprogramját önerőből finanszírozzák. Az egyik diák említette, hogy Rotary tagként vett részt csereprogramban, Magyarországon általában a felsőosztály tagjai vesznek részt a Rotary Klubokban.

„Jó szociális körülmények között élünk.” (peHUy02²)

„A szüleim: anyukám orvos, apukám tanár. A szüleimtől kaptam támogatást anyagilag, mi fizettünk mindent. Minden önköltséges volt.” (peHUy03)

„A családi háttéremet szerencsésnek vallom, mert a születésem óta a családommal élek, apukámmal, anyukámmal, és van egy 17 éves testvérem, ő is cserediák ebben az évben, Ausztráliában. Szoros a családi kötelék közöttünk.” (peHUy04, l.37-39)

„A Rotary cserediákok mindig családoknál laknak, én az egy év alatt négy családnál is laktam. Mindegyik családnál nagyon jó volt, keretes házban laktunk kisebb finn városokban. De általában mindig jó körülmények között. A Rotary azt is precízen megválogatja, hogy hová kerülnek be a cserediákok, a családoknak is van jelentkezés és felméri, hogy milyen körülmények között élnek a családok, és a Rotarynál nagyon nem kerülhetsz be egy rossz családba.” (peHUy04, l.57-64)

„Egyke vagyok, a szüleimmel élek, közgazdászok mind a ketten és saját vállalkozásuk van...ők finanszírozták a kint tartózkodásomat.” (peHUy11)

„Voltunk külföldön korábban is, az iskolával is egy hetet és a szülőkkel is voltunk többször külföldön...az AFS-nél van ösztöndíj, de én nem igényeltem ösztöndíjat, úgy voltam vele, hogy legyen másnak.” (peHUy17)

3.2. Mobilitásra való ösztönzés a szűkebb anyagi lehetőségek ellenére

3.2.1. A középiskolások körében

A középosztály tagjainak gyerekei elmondták, hogy a szüleik önerőből nem tudták volna finanszírozni a csereprogramot, de az ösztöndíjak segítettek. Volt olyan diák, aki a szüleinek a munkahelyétől kapott ösztöndíjat 100%-ban. A korlátozott anyagi lehetőségek ellenére sem mondták a szülők a gyerekeknek, hogy ne vállalják a csere-

² Az interjú idézetek végén látható jelölés az egyes interjúk beazonosítását szolgálják, ahol a „pe” a középiskolásokra a „he” az egyetemistákra, a „HU” Magyarországra, az „e” a szakértőre, az „y” a fiatalra utal, az „l” az interjúszöveg leírásában a sorok számára.

programot, sőt, támogatták az ötletet. Azt figyeltük meg az interjúk alapján, hogy a szocializmusban nevelkedett és alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkező szülők azok, akik nem tudják önerőből megoldani a gyerekek külföldi taníttatását.

„Szóval egy teljesen átlagos családból jöttem. Van egy nővérem, és együtt vannak a szüleim. Anyukám tanár, apukám pedig bankban dolgozik. Szerencsére elég jól élünk, de inkább a normális szintbe raknám magunkat. És mindketten nagyon támogatták, hogy kimenjek. Apukám munkahelye hirdette meg ezt a pályázatot, ahol én kaptam az ösztöndíjat, hogy kimenjek egy évre Olaszországba.” (peHUy01, l.2-7)

„Tudtam, hogy az életben nem jutok ki cserediáknak a pénzügyek miatt. A családom nem engedhette meg azt, hogy kétmillió forintot kifizessünk egy programdíjra, és ezért én önkénteskedni kezdtem. Ott lebuztam másfél évet, és egy év után mondták azt, hogy mit szólnék hozzá, ha megpályáznék egy ösztöndíjas helyet.” (peHUy06, l.15-17)

„A szüleim külön élnek, édesapám rendőr, anyukám a CIB banknál dolgozik...100%-ban ösztöndíjból finanszíroztuk, ez az ösztöndíj a CIB Bank dolgozói középiskolás gyerekeinek szól, csak ők pályázhatnak rá, és aki megnyeri, az teljesen mindegy, hogy mennyibe kerül a program, a teljes programot kifizeti a bank.” (peHUy10)

„Nálunk (AFS) van lehetőség ösztöndíjra jelentkezni, ami a program ár egy részét jelenti. Aki elnyeri, az ösztöndíj formájában kevesebb programdíjat kell, hogy fizessen, tehát ott be kell adniuk egy elég részletes adatlapot a családoknak, tehát azért látjuk a háttérét. Most az elmúlt két év ösztöndíj jelentkezései alapján tudom mondani, hogy nem változott, a középszintűbeliek általában, akik az ösztöndíjra jelentkeznek. A többi kiutazóról sokszor tudjuk, hogy ők felső osztálybeliek és elvéve azért vannak olyan kiutazóink, akik nem annyira jómódúak és nekik ez nagyobb anyagi megterhelést jelent. Ők nagyobb számban jelentkeznek az ösztöndíjra, próbálnak előtte önkéntesként tevékenykedni, hogy segítséget kapjanak.” (peHUE01, l.82-90)

3.2.2. Az egyetemisták körében

A kimenő hallgatók körét szintén két csoportra lehet osztani az anyagi helyzettől függően. Az egyik csoport tagjai számára az Erasmus ösztöndíj jelentette az egyetlen lehetőséget a féléves mobilitásra, és a szülők csak korlátozottan vagy egyáltalán nem tudták őket támogatni, és korábban nem volt jellemző rájuk a külföldi nyaralás a családdal közösen. A másik csoport tagjai számára a féléves külföldi kint tartózkodás az Erasmus ösztöndíj nélkül is megvalósítható lett volna, stabil anyagi háttérrel rendelkeztek ezek a fiatalok, ők jellemzően többször is voltak már hosszabb-rövidebb ideig külföldön. Mind a szakértők, mind a mobilitásban részt vevő fiatalok elmondták, hogy a féléves vagy egy éves részképzést az Erasmus ösztöndíjból maximálisan meg lehet valósítani, ha nem a legdrágább országokat választják. A magyar hallgatók számára drága országnak a skandináv területek és Írország számít, ezeket általában elkerülik. A legtöbb magyarországi egyetem hallgatói önkormányzata plusz ösztöndíjat biztosít a rászoruló hallgatóknak az Erasmus ösztöndíj mellé, hogy még zökkenőmentesebb legyen a mobilitás megvalósítása.

„Az ERASMUS ad ösztöndíjat, ezen kívül van egy rendkívüli szociális ösztöndíj lehetőség az ERASMUS-ban, plusz a HÖK is biztosít némi hozzájárulást. Ezen kívül valósít

nüleg, hogy családi támogatás is kell, én itt látom esetlegesen azt az akadályozó tényezőt, hogy a család nem tudja anyagilag támogatni kellőképpen a kiutazást.” (heHUEo1)

„A Miskolci Egyetem egyre népszerűbb a bejövő Erasmus hallgatók körében, ez Magyarország szintjén is megfigyelhető, eddig az volt a jellemző, hogy több cserediák ment, mint amennyi érkezett, ez most megfordult. Mivel nincs eurónk és a forint most gyenge, így Magyarország olcsó országnak számít, ez most a vonzereje. Ami a kimenő hallgatókat illeti, elég rossz anyagi körülmények között él, vagy átlagos és átlagosnál gyengébb anyagi körülmények között. Nekik fontos az, hogy az az ösztöndíj, amit kapnak az a külföldi kiadásaik minél nagyobb részét fedezze, ezért aztán nagyon sok ország nem is jön náluk szoba, Skandináviába nem nagyon mennek. A drágább országokat jellemzően elkerülik.” (heHUEo2)

Azok a kiutazó hallgatók, akik szerényebb anyagi körülmények között élnek, jobban megfontolták a kiutazást, és a szülők foglalkozásából megítélhető, hogy a család szerényebb körülmények között él. Általában fizikai foglalkozásúak, alacsonyabb bérért dolgoznak. A hallgatók között volt olyan is, aki a mobilitás előtt dolgozott külföldön, hogy pénzt tudjon félretenni a féléves részképzésre.

„Egy kis városban lakok, szüleim átlagemberek. Apukám buszvezető, anyukám bolti eladó, testvérem irodai munkát végez.... Volt egy olyan (középiskolai) osztálytársam, aki kiment külföldre középiskolás korában, de igazából ez nem egy nonprofit szervezet volt, amivel ment, elég sokba került, és nem engedhettem volna meg magamnak illetve a család nem engedhette volna meg.” (heHUYo4)

„Felhasználtam az ösztöndíjat, de annyi saját pénzt, mint amit akkor elköltök, amikor itthon vagyok Magyarországon, annyival többet nem költöttem pluszban. Én az a típus vagyok, aki figyel arra, hogy mennyit költ.” (heHUYo8)

3.3. Utazási szokások a szocializmusban nevelkedett szülőknél

3.3.1. A középiskolások szemével

A tervutasításos szocialista rendszerben teljesen másképpen értelmezték a „szabad mozgást”, csak erős állami kontroll mellett volt korlátozott lehetőség külföldi utazásokra. Nagyon minimális volt a lehetőség a külföldi oktatásban való részvételre, de még a külföldre utazásra is. A most csereprogramban részt vevő diákok szüleinek, akik a szocializmusban voltak diákok, nem volt lehetőségük egy-egy félévet vagy évet külföldön tanulni középiskolás korukban. Arra ugyan nem tettünk fel kérdést, hogy a diákok szülei részt vettek-e részképzésekben, de feltételezzük, hogy nem, mert amikor a szülők voltak gyerekek, ez nem volt szokványos dolog. Az 1989. évi rendszerváltás után pár évvel már könnyebb volt a külföldre utazás, de még mindig nem volt jellemző a középiskolai mobilitás. A 2004. évi európai uniós taggá válásunk után változott meg a helyzet, és lett egyre népszerűbb fiatalok körében a külföldi részképzés. Azoknál a diákoknál, akik most csereprogramban vettek részt, a szüleik is nyitottabbak voltak az utazásokra. A diákok nagyrészt elmondták, hogy a szüleikkel többször jártak külföldön nyaralni, ami azért utal arra, hogy a szülők is nyitottabbak az utazásra és

a gyerekek is megszokták ezt. Nem idegen nekik egy-egy új kultúra vagy ország, sőt még inkább kedvet kaptak ehhez.

„A családon belül a nagynéném volt hosszabb ideig külföldön, Németországban és a keresztanyám Olaszországban él, az egyetem után Angliába költözött ki, aztán Rómába költözött, most pedig Pisában dolgozik mérnökként.” (peHUy17)

3.3.2. A szocialista múlt nyomai már nem látszódnak az egyetemisták körében

Többen is elmondták, hogy már középiskolás korukban kialakult bennük a gondolat a külföldi részképzést illetően, és ezt jól megérelve az egyetemi évek alatt bele is vágtak az Erasmus program megvalósításába. Az ilyen több éven keresztül érlelt gondolat egy erős és tudatos karrierépítésre utal. Volt olyan is, aki irigyelte azokat, akik középiskolás korukban külföldön tanultak, és mivel arra nem volt lehetősége, így az egyetemi részképzést választotta. Ami a szülőknél nem volt jellemző, az a fiatalok számára teljesen természetes, azaz, hogy nincsenek határok és a szabad mozgás nem korlátozott, abban az országban tanulnak, amelyikben csak akarnak. Megállapítható, hogy az egyetemisták körében már nem érződik a szocialista múlt utóhatása. Ők többnyire a rendszerváltás utáni években születtek, így nem is igazán érthetik a rendszerváltás előtti korlátozott utazási lehetőségeket. A mostani fiatalok mobilitási döntéseiben nem fedezhetők fel posztszocialista jelek, egyik hallgató sem számolt be arról, hogy pl. azért választotta Lengyelországot, mert ott is szocialista tervutasításos gazdaság működött és kíváncsi volt, hogy mennyit fejlődött az ország hazánkhoz képest. A mai fiatalok sokkal inkább a saját karrierfejlődési lehetőségeiket tartják szem előtt és a nyelvtanulást a mobilitási döntésnél.

„Van egy csoportja a hallgatóknak, aki rettentően tudatosan építi fel a karrierjét, ő azt látja, hogyha külföldre megy, kapcsolatokat és tapasztalatokat szerez, aki Erasmusban részt vett később sokkal jobb karrier lehetőségekkel rendelkezik majd.” (heHUe02)

„Amikor egyetemre jelentkeztem, már akkor tudtam, hogy szeretnék kimenni külföldre cserediáknak tanulni, mert irigyeltem azokat, akik középiskolában mentek ki egy évre Amerikába tanulni, de az a szülők pénzén történt, és mi nem engedhettük meg magunknak... van egy nővérem és van egy öcsém, apa a Magyar Telekomnál dolgozik, anyának asszisztensi munkája volt, de azóta felmondott...pénzügyileg is tudtak támogatni az Erasmus ösztöndíj mellett.” (heHUy09)

„Leginkább a nővérem inspirált, hogy menjek ki külföldre, mert jól fog jönni a jövőben és a család is támogatt. Ő egyetem alatt volt külföldön, de rövid ideig...Korábban nem nagyon voltam külföldön.” (heHUy11)

„Ez az ötlet úgy jött, hogy én már egyetem előtt is szerettem volna Erasmuson részt venni, mert egyetemista barátoktól nagyon sok jót hallottam róla, és az Erasmust nagyon jó lehetőségnek találtam. A felvételikor már utánajártam ennek.” (heHUy18)

A posztszocialista múlt egyetlen jelenlévő nyomát egy németországi mobilitásban részt vevő magyar egyetemista tapasztalta meg. Beszámolt a mobilitásban részt vevő lengyelekkel kötött szorosabb barátságáról. Ez valóban érezhető, hogy részben a történelmi múlt miatt (lengyel-magyar perszonálunió a középkorban) a magyarok és a

lengyelek mindig nagyon hamar megtalálják a közös hangot. Lengyelországban is ugyanúgy 1989-ben történt meg a rendszerváltás.

„Rögtön a lengyelekkel kerültem a legjobb viszonyba és ez a barátság végig megmaradt.”
(heHUY08)

3.4. A magyarok megítélése külföldön, a szocialista múlt nyomai – középiskolás szemmel

Megvizsgáltuk, hogy a diákok hogyan élték meg magyarságukat külföldön, és miként reagáltak a külföldiek a magyarokra. Néhányan elmondták, hogy magyar diákként unikumnak kezelték őket, és volt olyan eset is, amikor furcsa sztereotípiákat kapott a diák, megkérdezték tőle, hogy van-e Magyarországon internet vagy lóval járunk-e iskolába, egy másik diákot pedig oroszoknak néztek, és ezt nehezményezte, mondta, hogy ő magyar. Az egyik fiatal elmondta, hogy szerinte a szocialista múlt nyoma érezhető a hazai oktatási rendszerben, mert sokkal korlátozottabb és elavult a hazai oktatás, mint a külföldi. Éppen ezért egy magyar diák figyelmét a külföldi tanulásra felkeltheti az a kíváncsiság is, hogy vajon milyen az oktatás külföldön. Például néz egy külföldi filmet, látja, hogy ott más a tanulás. Egy cserediákprogram keretében pedig ki is tudja próbálni, élheti a filmben látott amerikai/francia stb. diák életét, tanulhat a filmben látott felszereltségű iskolában, megtapasztalhat más oktatási módszert.

„Az, hogy én magyar voltam, az ott nem volt egy nagy dolog, nagy városban éltem. Az, hogy cserediák vagy, jó, hogy itt vagy, de nem volt nagy különlegesség, az iskola nem nyitott felém, barátokat sem sikerült szereznem.” (peHUY02)

„Az iskolámban nagy számnak számítottam, mert én voltam a cserediák, aki messziről jött. Jöttek a sztereotípiák, kérdezték, hogy miért nem vagyok néger, van-e otthon internet és lóval járunk-e iskolába. Volt, aki ezt halál komolyan megkérdezte, hogy van-e nálunk Magyarországon internet.” (peHUY03, l. 94-99)

„Én is teljesen mást gondoltam a külföldi utazásról, mielőtt kimentem és most miután hazajöttem, teljesen más fejjel gondolkodok a kiutazásról, annyi új dolgot tanultam.” (peHUY10)

Többen elmondták, hogy rengeteg tapasztalatot éltek át külföldön, sokat fejlődött a saját személyiségük és sokkal másabb szemmel tekintenek Európára és hazánkra is.

„Én voltam az egyetlen külföldi az osztályban, ennek nagyon örültem, ez nagyon jó volt... Volt egy cseh nemzetiségű fiú, akivel voltak konfliktusaink, ez azon alapult, hogy ő nem szerette a magyarokat és kijelentette nekem. Biztosan történelmi oka volt, ő nem szerette a magyarokat. Nem beszélünk sokat, kerültük egymást.” (peHUY17)

3.5. „Társadalmi emlékezet” a bejövő egyetemista hallgatóknál

A kollektív emlékezet szerepét és az identitásképzés folyamatait jól nyomon követhetjük a mobilizálódott fiatalok interjúiban. „Az emberek általában a társadalom keretein belül tesznek szert az emlékeikre. Ugyanígy, társadalmi keretek között idézik föl, ismerik fel illetve lokalizálják azokat.” (Halbwachs, 1992:38).

Általában Eriksonnak (1959) tulajdonítják az elsőséget abban, hogy bevezette az identitás fogalmát az élet folyamán végbemenő pszichológiai fejlődés leírásában: a személyes identitás – időszakonként bekövetkező válságai ellenére – az időben változatlan önazonosságot jelenti. Az identitáselméletekben nemrég bekövetkezett narratív fordulat azonban óva int az identitás lényegének keresésétől, inkább narratív formájú építési folyamatnak tekinti azt (Bruner, 1990; Calhoun, 1994). MacIntyre megfogalmazásában a személyes identitás és tágabb értelemben a „társadalombiográfiai emlékezet” az a mechanizmus, melynek köszönhetően büszkeséget, szomorúságot vagy félelmet vagyunk képesek érezni olyan eseményekkel kapcsolatban, melyeket csoportunk azelőtt élt át, hogy mi csatlakoztunk volna hozzá.

Az úgynevezett „jelenközpontúság” erőteljesen érezhető az emlékezettel foglalkozó szociológiai munkákban. Az interjúk jól mutatják, hogy az idők során, hogyan használják a múltat jelenbéli céljaik megvalósítására, és hogyan lehet a múlt különösen hasznos eszköze az érdekek megjelentésének.

Mint mondani szokták, a hal eszmél rá utolsóként arra, hogy létezik valami olyasmi, amit víznek hívunk. Így merülünk el mi is a monoton hétköznapiakban. A kiélezett határhelyzetek különösképpen fogékonyra tesznek az új és szokatlan gondolatokra. A Mount Everest csúcán könnyebben ráébredünk az oxigén életbevágó fontosságára. A bölcső vagy a koporsó mellett gyakrabban eltűnődünk az emberi lét távlatain, mint a hétköznapi lét monoton módon ismétlődő taposómalmában. (Pataki, 2003)

Tanulságos annak a vizsgálata, hogy a kettős állampolgárok valójában milyen identitásúnak tartják magukat. Többen is elmondták, hogy ők magyarnak tartják magukat. A sors furcsa fintora, hogy az első világháborút lezáró trianoni békeszerződés eredményeképpen a magyarországi területek jelentősen csökkentek és a határok sokszor ott kerültek meghúzásra, ahol még magyarok éltek.

„Tudok szlovákul, de nem szeretek szlovákul beszélni, nem tartom magam szlováknak, magyarnak tartom magam. A területi elcsatolás miatt a szüleim Szlovákiában éltek mindig is, de a határtól 3 km-re élünk.” (heHUY20)

„Amiben biztos vagyok, hogy Szlovákiába nem szeretnék visszamenni (a diploma megszerzése után), vagy Magyarország vagy külföld. Itt vannak már az ismerőseim, a barátaim, minden itt alakult ki.” (heHUY21)

„Engem egy idő után idegesített, hogy nagyon jól tudok szlovákul, de hiába ott születtem, mintha állandó külföldi lennék. Hogy nem azt a nyelvet használod, ha kimész a boltba, vagy bárhova, amit otthon a szüleiddel. És olyan érzésem volt otthon, mintha én állandó külföldi lennék. Ez nagyon furá, mert Szlovákiába azt mondják, hogy magyar vagy, hogy kb. nem oda való. Magyarországon meg szlovákiai vagy. Kicsit furá helyzet. Ebből kifolyólag nekem nem volt sok jó tapasztalatom ott. A szlovákok kicsit durvábbak, nem olyan megértőek, amit én anno, gyerekként tapasztaltam. ((heHUY26, l.160-166)

Elgondolkodtató volt a német hallgatónal készült interjú során hallani a véleményét arról, hogy ő, mint német hogyan vélekedik a saját országának történelméről. Utalt a hitleri időszakra, és hogy ő emiatt szégyent érez, de itt Magyarországon senki sem emlékeztette erre, pedig tartott tőle. Ez is a társadalmi emlékezet egyik iskolapéldája.

„Sokan mondják, hogy milyen jó lehet Németországban születni és ott élni, de németként máshogy érzem, tartottam attól, hogy külföldön emlékeztetnek majd a hitleri időszakra. Természetesen ez egy nagyon rossz és nehéz múltbeli emléke a németeknek és mindig emlékeztetnek minket arra, hogy mit tett Hitler és jöllehet, hogy én nem is éltem akkor és nem tehetek róla, átélem a jelenben.” (heHUY22, l.209-213)

„Igen, ez nagyon-nagyon rossz volt a múltban és ilyen soha többé nem történhet meg, ennek ellenére büszke vagyok arra, hogy Németországból jöttem, német vagyok és büszke vagyok. Itt – Magyarországon – megtanultam, hogy legyek büszke arra, hogy német vagyok, mert egy erős gazdaság, jól teljesítő ország. Magyarországon az Erasmus félév alatt nem emlékeztetett senki a náci Németországra. Megtanultam, hogy büszke legyek a származásomra és kötődjek a hazámhoz, ha a többi nemzet is így tesz, az jó.” (heHUY22, l.218-225)

4. ÖSSZEGZÉS

Összességében megállapítható, hogy a szocialista múlt és a szocialista örökség nyomai megfigyelhetők mind a középiskolások, mind az egyetemista fiatalok mobilitását illetően. Mivel a diákok szülei nem vehettek részt ilyen és ehhez hasonló csereprogramokban, így a személyes élmény sem adható át a diákoknak, viszont éppen az élmények és tapasztalatok hiánya nem jelenik meg visszatartó erőként. A szülők nem korlátozzák a diákokat és csak azért, mert nekik nem volt ilyen lehetőségük, nem tiltják meg a gyerekeiknek, sőt. A rendszerváltás utáni és főleg az EU csatlakozás utáni egyre növekvő mobilitási hajlandóság és tendencia jellemző a fiatalokra. Feltehetően a csereprogramban részt vett fiatalok a jövőben még intenzívebben fogják majd a saját gyerekeiknél a külföldi oktatást támogatni, mert ők maguk is átérték és nagyon pozitívan, sokan sorsformáló erőként beszéltek a csereévről.

A mai huszoneves egyetemisták tudatában már nem jelenik meg az, hogy a külföldi utazás érték, a határok nyitottsága érték, számukra ez természetes, mert ők ebben nőttek fel. A szülők a mobilitási döntésnél szintén nem befolyásolták a fiatalokat. Az interjúkból nem derült ki, hogy a szülők utaltak volna arra, hogy amikor ők fiatalok voltak mennyire mások voltak a lehetőségek a külföldi részképzéseket illetően. A bejövő hallgatók esetében szintén nem volt erősen fellelhető a szocializmusból fakadó történelmi múlt ismerete. A nem magyar identitással rendelkező (kettős állampolgárok Szlovákia és Románia magyar lakta területeiről) hallgatók nem is ismerik Magyarország történelmét, számukra a döntésnél az volt a fő szempont, hogy itt olcsó a megélhetés. A kettős állampolgárok számára pedig a történelmi múlt miatt érezhető az erős magyar identitás megléte.

A mobilitás pozitív oldalait feltétlenül erősíteni kell, ugyanis éreztük az interjú alanyoknál, hogy kismértékű bizonytalanság és bátortalanság a nagy részüknél megfigyelhető volt még a pályázati anyag beadásakor is. Az ilyen jellegű bizonytalanság mihamarabbi leküzdésére jó megoldás lehet, hogy a külföldről hazaérkező egyetemistákat aktívan bevonjuk az adott egyetem következő évi Erasmus programjának propagálásába. Egyetemi oktatóként és kutatóként azt vettük észre, hogy az egyetemisták számára sokkal hitelesebb, ha egy olyan fiatal tart „élménybeszámolót” az Erasmus élményeiről,

aki nem régen vett részt a mobilitási programban, és ezáltal sokkal közelebbnek érezhetik magukhoz a még bizonytalankodó fiatalok a mobilitást. Szükség van egy korrekt és a technikai részleteket is bemutató tájékoztató előadásra, hogy még szélesebb körben elérhessük a hallgatókat, de a tájékoztató előadásra a korábban Erasmus mobilitásban részt vevő hallgatókat is be kell vonni a pozitív attitűd erősítése érdekében.

IRODALOMJEGYZÉK

- BRUNER, J. S. (1990): *Acts of Meaning*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- CALHOUN, C. (1994): *Social theory and the politics of identity*. In: C. Calhoun: *Social Theory and the Politics of Identity*, pp. 9–36. Cambridge, MA: Blackwell
- CSABA, L. (2007): Átmenet vagy spontán rendtelenség? *Közgazdasági Szemle*, 2007, 54. évf. 9. sz. 757-773. o.F
- DABASI-HALÁSZ, Zs. – HEGYI-KÉRI, Á. (2015): „Fel/eltörékvő” generáció migrációja Miskolcon. *Észak-magyarországi stratégiai füzetek*, 12. évf. 1. sz. / 2015
- ERIKSON, E. (1959): *Identity and the Life Cycle*. New York: Norton
- HALBWACHS, M. (1992): *On Collective Memory*, Chicago: University of Chicago Press
- HAMBERGER JUDIT (2001): Rendszerváltás és az állam felbomlása, *História*, 23. évf., 9-10. szám, pp. 38-41.
- HÁRS ÁGNES (2015): Elvándorlás és bevándorlás Magyarországon a rendszerváltás után – nemzetközi összehasonlításban, pp. 39- 53. In: Fazekas Károly (szerk): *Munkaerőpiaci Tükör 2015*.
- HELTAI ERZSÉBET - TARJÁNI JÓZSEF (2004): A mélyinterjú készítése - és az elkövethető hibák forrásai. In: Letenyei László (szerk.): *Településkutatás*. Szöveggyűjtemény. Budapest, L'Harmattan, 502-543.
- JUHÁSZ, R. (2010): Posztoszocialista fejlődési pályák. *Közgazdasági szemle*, 2010. (57. évf.) 3. sz. 222. old. pp. 222 – 240.
- KORNAI JÁNOS (2007): *Szocializmus, kapitalizmus, demokrácia és rendszerváltás*, Akadémiai Kiadó, Budapest
- KORNAI, J. (2012): „Központosítás és kapitalista piacgazdaság” *Népszabadság*, 2012. január 6. Hétféje, 1, 6-9. oldal.
- PATAKI, F. (2003): *Szociális emlékezet: A történelem szociálpszichológiája*, Magyar Tudomány, 2003/1
- SEIDMAN, IRVING (2002): *Az interjú mint kvalitatív kutatási módszer*. Budapest, Műszaki Könyvkiadó.

A tanulmány a MOVE, „Mapping mobility – pathways, institutions and structural effects of youth mobility in Europe” HORIZON 2020 Under Grant Agreement No. 649263 projekt támogatásával készült.

Move

Mitől lesz gazdag egy nemzet?

INTERJÚ BOD PÉTER ÁKOSSAL

Milyen az „erkölcsös” gazdaságpolitika? Hol volt 300 éve és hol van most a helyünk Európában? Miként változott a keresztény közélet a rendszerváltás óta? Hogyan látja a „gyermekvédelmi” népszavazás kérdéseit? Milyen szempontok alapján választhat egy hívő iskolát a gyermekének? Az Antall-kormány minisztere, a Magyar Nemzeti Bank volt elnöke, egyetemi tanár, Márki-Zay Péter volt miniszterelnök-jelölt kabinetvezetője, református egyháztag lapunknak beszélt a családi gyökereiről, a választási kampányról, a háborúról és a protestáns-angolszász gazdaságszervezés uralmáról és jellemzőiről is.

Az interjú Nagyhéten készül és először a családi hagyományokról kérdezem. Ön Bod Péter, 18. századi barokk tudós, polihisztor, református lelkész egyik leszármazottja. Ön is református. Végig megvolt a református „folytonosság” a családban?

Igen, nagyon is. Okkal lettem Péter, csak aztán egy névazonosságot elkerülendő, felvettem anyai nagyapám, református lelkész, baranyai esperes keresztneve után az Ákost másodiknak. Elsőszülött fiam is Péter, Marci a kisebb. Volt Márton is az erdélyi atyai felmenők között. Annak a bizonyos erdélyi Bod Péternek a munkái megvannak a családi könyvtárban, nagy kincsünk.

Mit jelent Önnek személyesen a Nagyhét?

Minden ünnep, vagy éppen minden könyv és zenemű, idővel mást jelent. Kisfiúként meghosszabbított hétvégét, ami zsebpénzt kiegészítő locsolkodással zárult. Felnőttként a lelki és gyakorlatias megtisztulás kezdett kapcsolódni hozzá: elmenni a templomba, de az ablakokat is akkor tisztítjuk, hiszen a hirtelen napfényben nagyon meglátszódik a folt, a lakásban a por.

Most Jézus keresztthalála, vagyis egy kegyetlen gyilkosság kapcsán pedig tünődöm, hogy miért is ilyen az ember. Városok szétlövése, nők megerőszakolása, pusztítás és területfoglalás – ez is történt a Nagyhéten, itt, a szomszédunkban. Babitsot vettem le a minap a tavaszi portörletkor, a kötetben a *Húsvét előtt* című versével, *legyen béke már*. De az sem mindegy, milyen béke.

Ennyit már megtanulhattunk azóta.

Van-e olyan családi vagy gyülekezeti hagyomány, amit követnek ilyenkor?

A húsvét minálunk is jórészt családi ünnep lett, csakhogy a szüleimmel már csupán lélekben, nővéremmel interurbán beszélgetek. A kiskorú gyerekeinknek ez a tavaszi szünet várt kezdete, nyusztójással és a hétfői locsolkodással. Ilyenkor több zenét hallgatók, ha hozzájutok.

Visszatérve az őseihez: a protestantizmusnak óriási, transzformatív hatása volt a magyar történelemre és kultúrára, az állam modernizációjára a 17-18. században. Diákok ezrei mentek a hollandiai egyetemekre. Hollandia hosszú ideig a világ vezető gazdasági, politikai nagyhatalma volt, és például a tudományos könyvkiadásban is élen járt. Lát-e párhuzamot az akkori és a mai Nyugat szívőereje között?

Valóban, az a bizonyos felsőcsernátoni Bod Péter a hollandiai Leidenben töltött el, részben kényszerből, lévén kálvinista, három évet, majd az önéletírása szerint hét mázsa könyvvel tért vissza, lelkesízi szolgálatra és tudományos munkásságra készülve. Magyarigen lelkipásztora lett, ebből az erdélyi faluból levelezve követte kora magyar nyelvű irodalmát, szótárt és kommentárokat szerkesztett, könyveket írt. A peregrináció egyébként akkor része volt a komoly teológiai felkészülésnek, mint ahogy a mesterré váláshoz az iparosoknak is illett megjárnia más országokat. A mostani Erasmus-program, amely már eddig is a magyar egyetemi hallgatók tízezreit érintette, mondhatni csupán visszatérés a régi normalitáshoz. Hogy aztán a fiatalok visszatérnek-e? Az a bizonyos Bod Péter visszatért. Nekem is megadatott, hogy próbára tegyem magam külföldön, nem is sikertelenül. De az érdekes, kedvemre való oktatói, tanácsadói munkák, szakmai élmények másnapján mindig azon járt az eszem, hogy vajon otthon hogyan lehetne ezekből valamit hasznosítani.

Ma mit javasolna egy 18-20 éves fiatalnak: mit, mennyi ideig és melyik országban tanuljon és ezeket a kérdéseket mi alapján döntse el?

Az 1970-es évek elején voltam egyetemista, mocorgott bennem a kíváncsiság, a mehetnék. Az a Beatles-korszak, hát Angliába szerettem volna eljutni ösztöndíjjal. Jól tanultam, de az akkori viszonyok közepette az is sikernek számított, hogy Moszkvába mehettek egy szemeszterre. Roppant tanulságosnak bizonyult. Aztán megint pályáztam Londonra, akkor már Helsinkin sikerült, azt is szerettem. Majd már pályakezdő kutatóként lefordítottam egy irtatlan vastag orosz szakkönyvet, és a honoráriumból végre turistautat tehattünk Angliában. Rá három évtizeddel úgy hozta a sors, hogy három évet dolgozhattam Londonban, egy nemzetközi bankban, remek fizetéssel. Szóval az élményekhez, tapasztalatokhoz különféle utak vezetnek, de mindegyik tanulmányútból, kiküldetésből, munkavállalásból rengeteget tanultam. A mai fiatalok előtt sokkal több külföldi tanulási lehetőség áll, ezekben tanácsot nem adok, ez a korosztály jól tájékozódik az opciók között. Kerüljön bárhova, nem foghat mellé senki, ha van benne kíváncsiság és tanulási vágy.

A Magyar Protestáns Tanulmányi Alapítvány alapító tagja volt, sokat tanított a Károli Gáspár Református Egyetemen. Milyen szerepük lehet a keresztény oktatási intézményeknek a 21. században Magyarország jövőjének alakításában?

Két évtizede tisztábban láttam erre a választ. Amikor az egyházi államnak, a szovjet fennhatóságnak hirtelen vége lett 1989-1990-ben, az én nemzedékem érthetően nagy lelkesedéssel, akarattal és reménykedéssel fogott hozzá az új világrend belakásához, az elnyomott, elhallgatott értékek felmutatásához. A múlthoz nincs visszatérés, nem is érdemes megpróbálni, de az akkori törekvésünk nem is az volt, hanem hogy elővegyük és ismét munkába fogjuk azt a sok gondolatot, értéket, amit a megelőző negyven év lefojtott vagy elszürkített.

Csak támogatni lehetett, hogy a magyar hagyományoknak és egyébként a gyakori külföldi mintáknak megfelelően ismét jöjjenek létre nem állami fenntartású oktatási intézmények, kiegészítendő a világnézetileg semleges állami oktatási intézményrendszerrel. Nem a térfoglalás, és pláne nem a dominancia átvétele jegyében, tekintettel a protestánsok adott társadalmi részarányára.

Mindkét gyermekem református egyházi fenntartású intézménybe jár, de sok hívőt ismerek, akik szándékosan világi intézménybe járatják a gyermekeiket. Ön mit javasol a hívő embereknek, milyen szempontokat vegyenek figyelembe, ami alapján eldönthetik, hol taníttassák a gyermekeiket?

A nagylányunkat mi is református gimnáziumba írtattuk az 1990-es évek elején. Elég kialakulatlan volt még akkor az iskola, a tanári kar, szóval vegyes benyomásaink voltak, de főként neki. Ne feledjük, az akkori naiv lelkesedés közepette nem minden működött jól. Más téma, de most is előttem van, hogy hetvenpluszos öregurak rövid cserkésznaprágban, árvalányhajjal a kalapjukban megjelentek a cserkész-toborzón. Nem könnyítették meg a szervezők munkáját. A mára visszatérve: a hittant fel lehet venni az iskolákban, és látok olyan református templomi közösségeket, ahol korszerű, azaz a kornak megfelelő az ifjúsági élet. Önmagában tehát a szülők vallási, lelki tudatossága nem szükségszerűen jelöli ki, hogy a gyereket milyen iskolába írassák. Ebben sem akarok tanácsot adni. Mi a Peti fiam gimnázium-választásánál sok véleményt begyűjtöttünk, egy sor szempontot mérlegeltünk, beleértve olyan praktikusat is, hogy milyen hosszú a buszozás, hogy a rémes korai 7.45-ös kezdésre már a padban ülhesse.

Vissza-visszatérő elem kutatásaiban és előadásaiban a protestáns gazdaságszervezés és az erkölcs a gazdaságban. Milyen szerepe lehet a protestáns erkölcsnek és világfelfogásnak a gazdaságpolitikában?

Ennél általánosabb és súlyosabb kérdéseket kapok nap mint nap, amikor tanárként vagy baráti beszélgetésben, utcán és közéleti rendezvényen szembesítenek a mai viszonyokkal. Hogy az emberek önzők és tisztességtelenek, a munkáltatók kizsákmányolják az alkalmazottakat, a vállalatokat csak a profit érdekli. Nyugodtan kimondhatjuk, hogy a piacgazdasági rend elfogadottsága világszerte megrendült.

En persze felnőttként húsz évet tervgazdaságban éltem és dolgoztam, igencsak kiismertem az alternatívát, az orosz akcentusú keleties államközpontú rendszert. A moszkvai szemeszter is segített nekem ebben, de a magyar Tervhivatal közgazdasági kutatóintézetében eltöltött másfél évtized különösen. Az a rendszer a maga hierarchikus, parancsuralmi logikájával, a politika primátusával nemcsak gazdasági hatékonyságban maradt le a nyugati piacgazdaságoktól, hanem erkölcsi, környezeti, életvédelmi szempontokból is. A megalomán állami tervek, meg a mindennapos pocsklások és a motiválatlanságból fakadó trehányóságok irtatlan környezeti terhelést idéztek elő, és nemcsak az Szovjetunióban, hanem nálunk is. És bizony oka volt annak, hogy a kommunista rezsimekben a várható élettartam, főleg a férfiaké, hat-nyolc évvel volt rövidebb, mint a demokratikus társadalmi rendszerű piacgazdaságokban, ahol a szakszervezetek felemelték a hangjukat a munkahelyi biztonságért, a tisztességes bérért. Ahol a politikai hatalomba a választópolgár megbízásából kerül be a politikus, és ha eltagad tényeket, mint a csernobili balesetet a szovjetek, vagy hagyja magát korrum-

pálni, mint azóta is számos politikus, az ügy kiderülhet, a független sajtó megírja, a bűnös jó eséllyel megbűnhődik. Ne szóljuk le hát a liberális demokráciát.

Erre persze mondhatja a magyar ember, hogy azért Nyugaton sem rózsás a helyzet, nálunk pedig pláne formális a demokrácia és ronda a kapitalizmus. Ebben sok az igazság. Az európai fél-periférián, ahol mi élünk, az észtektől a lengyeleken, magyarokon át le az albánokig, ugyanaz a társadalmi-gazdasági rendszer a nyugatinál kisebb hatásfokkal és több káros mellékhatással működik. De nem fátumról van szó, csupán makacs okokról. Itt gyengébb az adómorál, hát több az ellenőrzés és a bürokratikus szabály. Itt szegényebbek az emberek, de még a tehetősebb is érzi, hogy Nyugaton a hozzá hasonlók mennyivel jobban élnek. Ettől aztán elégedetlen lesz, akár Nyugat-ellenes is, esetleg megpróbálkozik, hogy az ügyeket megoldja „okosba”. Így aztán nálunk eléggé elfogadott a korrupció, holott rengeteg komoly vizsgálat mutatja, hogy ahol nem tisztességes versenyben dől el a közbeszerzés győztese, hanem kenőpénzen, rokoni vagy pártkapcsolaton múlik a siker, ott az egész közösség veszít. Csak éppen az utca embere nem látja át az összefüggést a korrupció, a nepotizmus és a gyengébben muzsikáló gazdaság között. Legfeljebb annyit érez, hogy az egész nem megy annyira jól, mint az osztrákoknál.

Errefelé illúzió nélkül szoktak korruptnak ismert személyeket, pártokat hatalomba beszavazni. Itt most a témakör kifejtésére nincs tér, csak azt akartam szóba hozni, hogy bár érthetők a piacellenes érzések, ám a polgári értékekre épülő piaci rendben benne rejlik a gazdasági hatékonyság és egyben a tisztességes élet lehetősége. Ezzel szemben sem a hatalomnak való alávetettségtől, sem a bujkáló és ügyeskedő életmódtól nem várható polgári jómód. Ahhoz azonban kemény munkával közelebb juthatunk, mint ahogy az észteknek, letteknek, litvánoknak sikerült is hatalmas fejlődési utat bejárni egy generáció alatt. Rossz útvalasztással vissza is süllyedhetünk.

Foglalkozott a protestáns munkaetikával. Max Weber és mások után sokan gondolják, hogy az angolszász-protestáns gazdaságszervezés és munkakultúra évszázados dominanciájának oka részben a protestáns hitben és világfelfogásban gyökerezik. Mit gondolt erről?

Aki száz éve észlelte az észak-amerikai gazdasági dinamikát és ehhez képest a latin-amerikai elmaradottságot, annak nem volt nehéz megtalálnia az összefüggést: WASP (*White Anglo-Saxon Protestants*, azaz fehér, angolszász, protestánsok) a jómódú északon, spanyol és portugál katolikusok a pangó délen. Weber munkássága azonban ennél mélyebb, de valóban a munka mint hivatás, a vállalkozói szellem, a racionális életvitel – csupa olyan érték, amely hangsúlyos volt a hugenották, a skótok, a hollandok, az angolok világképében. De ezt nem kell azért túlzásba vinni, pláne ha gazdaságilag sikeres egyéb világgkulturákat is ismerünk: a japánok, kínaiak munkával kapcsolatos értékrendje akár „protestánsabb” is, mint a nyugati minta.

Az, hogy mitől is lesz gazdag egy nemzet, a skót felvilágosodás, Adam Smith munkássága óta központi kérdése a gazdaságtannak, amelyre újabb és újabb válaszok születtek. Nem a tőke önmagában, nem is a természeti kincsekkel való ellátottság az, amely magyarázatot ad a tartós fejlődésre. Egy időben az új magyarázó szempont a

technikai haladás volt, amögött persze ott található az ember a maga tudásával, az oktatási rendszerével, a természettudományos világgépével. Majd jött az intézmények megnevezése mint ok: ahol rendben vannak az intézmények, a jogok és a kötelességek, az anyagi ösztönzők és a rendezett konfliktus-feloldások, a respektált állami hivatalok, működnek a fékek és ellensúlyok, ott a kapitalizmus kevés hibával teljesít. Ebben a felfogásban bizony sok igazságot látok.

De aztán megint jön a kérdés: mitől van, hogy ugyanaz az intézmény itt jól működik, a másik helyen pedig mégsem, holott szó szerint ugyanaz a törvény, a formális eljárásrend. Csakhogy az utóbbi helyen nem nagyon tartják be, így aztán marad papíron a törvény, de más a gyakorlat. Mondjuk minimálbéren van bejelentve Józsi, a többit zsebbe kapja. Aztán ha megbetegszik, vagy majd eléri a nyugdíjkorhatárt, akkor látja, hogy a szegénységi küszöb alatt ragadt. És szidja a kapitalizmust.

Lehet-e beszélni a 21. században keresztény gazdaságpolitikáról? Például a kormány gazdaságpolitikája, ha pusztán az adórendszert nézzük, kifejezetten vállalkozásbarátnak mondható. Más területeken (pl. újraelosztás, közbeszerzések) kifejezetten nem tűnik sem erkölcsösnek, sem hatékonynak. Lehetséges-e egyáltalán a kategorizálás?

Léteznek Európában keresztény világnézetű pártok, amelyek jól-rosszul leképezik a szavazók értékrendjét és elvárásait, de az annyira evilági teendőik kapcsán, mint amilyenekkel a gazdaságpolitika kénytelen foglalkozni, én nem mernék hivatkozni Krisztusra. Ami pedig a magyar gazdaságpolitikai gyakorlatot illeti, arról rengeteg szakcikket és publicisztikát, néhány könyvet írtam, ha valaki a véleményemre kíváncsi, olvassa el az írásaimat. Most csak annyit: az adók és költségvetési kiadások szerkezete minden Démoszthenésznél ékeesebben szól, hiszen abban mutatkozik meg, hogy egy kormány kikre terheli az állam működtetésének költségeit, és kik részesülnek a közös kasszából. Valóban nálunk a profitok adóztatása szerény, sőt inkább adóparadicsomi szintűnek mondanám, csakhogy azután a kormánynál jól és kevésbé jól fekvő ágazatok és cégek még kaphatnak a nyakukba különadót, vagy éppen adókedvezményben, szubvencióban részesülhetnek. Eközben a lakossági fogyasztást terhelő adó normál mértéke 27 százalék, Európában a legmagasabb.

Az ilyen adóterhelések mögött sokféle megfontolás lehet, de én úgy látom, hogy azok alapvetően hatalmi, politikai jellegűek, nem hoznám ide a spirituális értékeket.

Ön miniszterként, vagy az MNB elnökeként hogyan próbált a protestáns etika és hit alapján dolgozni?

Rendkívüli időkben és rendkívül nehéz viszonyok között kerültem szakpolitikus-i döntéshozó helyzetbe, és volt okom sűrűn fohászkodni felsőbb segítségért. A hit azonban személyes, belső ügy, nehéz megmondani, hogy másként, jobban dönt-e, aki hiszi, hogy van fölötte felsőbb instancia, bár talán igen. Nálam, azt hiszem, számított a tanári, lelkészi családi háttér, hiszen nem az üzleti életből és nem a professzionális politikából jöttem, és így azt, hogy a miniszter a nép szolgálja, valóban nem közhelyként éltem meg. De nem voltam ezzel egyedül.

Az Antall-kormány több tagja és maga Antall József is a közügyekért felelősséget érző, szolgálatot teljesítő értelmiségi típus volt.

Mi lenne az első, amit ez alapján megváltoztatna a jelenlegi gazdaságpolitikában?

A mai politika, legyen az gazdasági vagy oktatási vagy sportpolitikai vonatkozású, legfőképpen hatalmi logikájú. Roppant aktívan használja a közvéleménykutatás és a közvélemény-befolyásolás eszközeit. *Fókuszcsoporthoz politizálás* – így hívom magamban azt, hogy megnézik a kritikus szavazói rétegeknek éppen most fontos témákat, és azokban azonnal intézkednek hangos fanfárzenével. Ez politikailag ugyan hatékony, de odavész a távlat, rengeteg az *ad hoc* döntés. A nagyobb időigényű és konfliktusos ügyek, mint mondjuk az egészségügy átalakítása vagy az euró átvételének teljesítése rendre halasztást szenved. De mondhatnám egyszerűbben: túl sok gőz megy a mozdony sípjába, pedig az mehetne a munkahengerbe is.

Beszéljünk kicsit a keresztény közélet állapotáról. 2001-ben jelent meg a Pápai Református Kollégiumi Füzetek sorozatban egy tanulmánykötet, ahol olyan korszakos személyekkel együtt jelent meg cikke, mint Cseri Kálmán, Jókai Anna, Kányádi Sándor, Pálhegyi Ferenc, Szabad György, Makovecz Imre és Glatz Ferenc. Úgy tűnik nekem, sokat polarizálódott azóta a keresztény közélet. Vagy csak megszépül a múlt? Mit gondol erről?

A jó emlékű Kálmán Artila, valamikori képviselőtársam, a református kollégium egykori igazgatója hívott meg neves előadókat, így készült el az a kötet, amelyben az abc jóvoltából az én nevem áll az élen, a felsorolt és más kiváló személyiségekkel együtt. A napokban újból belenéztem, mert a „Hol a helyünk Európában” kérdés most más okok és körülmények miatt, de ugyanúgy foglalkoztat, mint akkor, 1995-ben. Ám az összes többi előadás témája is ugyanúgy időszerű, ami sajnos mutatja is a magyar társadalmi fejlődés zavarait, sokak szerint elakadását.

Valóban úgy néz ki, hogy meghasadt a közélet, és annak folyamányaként a keresztény közélet. Én viszont inkább úgy látom, hogy a túlpolitizált, militarizált közélet tépi szét azokat a szellemi köröket, társaságokat, intézményeket, amelyek túl közel kerültek a politikumhoz.

A politikus gondolhatja, szerintem tévesen, hogy ha nem ő győz legközelebb, akkor vége a hazának, a békének, a kereszténységnek – vagy másfelől a progressziónak, az emberi méltóságnak, satöbbi. Én ehhez túl konzervatív vagyok, mármint azt gondolom, hogy sosincs semminek teljesen vége, mint ahogy nem lehet „felforgatni az egész világot”, és nem igaz az sem, hogy „ez a harc lesz a végső”. Ha már fél lépésre képes lenne valaki eltávolodni az éppen aktuális „egyetlen igaz” politikai kurzustól, és mint gondolkodó, tudós vagy művész rendezné össze nézeteit a világról, akkor már nem sikerülne őt szekértáborba, vagy inkább: karámba kényszeríteni.

Az eddigiekből is kiténik, hogy ezer szál fűzi a református egyházhoz. A Confessio – A Magyarországi Református Egyház Figyelője szerkesztőbizottsági tagja is volt. Muszáj megkérdezni – hogyan vélekedik a magyar reformátusok egy részének aktív és kormánypárti közéleti megnyilvánulásairól?

Fájdalmasan élem meg, hogy a magyarországi főbb egyházak, de maradnak csak a sajátomnál, valamiféle reálpolitikát folytatnak. Hallgattak a szír háború poklából menekülők ügyében. De legalább ha hallgattak volna... Hallottam én szószékről igazi orosz dezinformációt – nem azt mondom, hogy onnan került be a prédikációba,

hanem nyilván az állami televízióból, de amikor szenved az ember, Isten képmása, legyen bármilyen a hite és borszíne, akkor ne „nógrádizmusokat” kelljen hallgatnom a migránsok okozta potenciális nemzetbiztonsági kockázatról. A nyugati ember bűnös, hitehagyott, de sokszor hallottam. Amiben bizony lehet sok igazság. És itt minálunk? Itt minden rendben van az erkölcsökkel?

A méltányossággal? A nem nyugati ember nem bűnös? Tudom, hogy rengeteg pénzt kaptak az egyházak felújításra, rendezvényekre, kiadványokra a kormányzattól. Valójában jórészt a nyugat-európai adófizetőktől, meg a magyar adófizetőktől, legyenek hívők vagy ateisták, de ezt a kedvezményezett nem köteles tudni. A sok pénz viszont, miként a virágok sokszori locsolása, kárt is tud okozni. Erről a magyar labdarúgás ismerői tudnának beszélni.

A Magyarországi Református Egyház az országgyűlési választások előtt pár nappal nyilatkozatot adott ki, egyedülként a történelmi egyházak között. Ebben lényegében a kormánypártok támogatására, a népszavazás kérdésében pedig kimondva a Nem-re történő voksolásra buzdított. Mit gondol erről?

Fennállásom alatt ez volt a legelkeserítőbb választási kampány. Soha még költségvetést ilyen mértékben nem torzítottak el a voksolást megelőző fél évben a jó választói közérzet megalapozásáért. Rengeteg pénzt költöttek ijesztgetésre és fenyegetésre, nyilvánvalóan hazug állításokra. Mindez mindannyiunk adójából ment végső soron.

A négy népszavazási kérdés eleve abszurd volt, de hát ez is csak körmönfont választási trükk a megrémíszthető emberek mobilizálására.

A YouTube-ot nem tudtam úgy kinyitni, hogy a zenezám előtt ne kelljen meghallgatnom sokadszor, miszerint valamelyik jelöltnek még nincs meg a diplomája, a másik meg háborúba vinné a fiainkat. És ekkor még az egyház is időszerűnek gondolja, hogy rávezesse a híveket a helyes népszavazási válaszcra, a helyes pártválasztásra...

Mik a terveik a következő években azokon a területeken, amelyek a református egyházhoz és közélet-hez kapcsolódnak?

Ha hívnak közösségek, megyék. Ha kikérik a véleményem, örömmel elmondom, leírom azt, amit gondolok.

Ha továbbadhatná a labdát, melyik keresztény vezetővel, közéleti személyiséggel, kutatóval olvasna szívesen interjút vagy hallgatna podcast adást a Felszabter Közösség oldalán?

Mindig magával ragadott Fabinyi Tamás püspök igehirdetése, kommentárja, most különösen érdekelne, hogy teológusként mit mond az emberi agresszióról, a háborúról, és a háborúpárti egyházakról. De az is nagyon érdekes lenne, hiszen nincs semmi ismeretem, hogy a nyugatra migráló magyar százezrek, közöttük nagy arányban fiatalok, gyakorolják-e vallásukat, és ha igen, miként? A londoni, berlini, oslói fiataloknak biztosan vannak lelkeszei, akik tudják, hogy mi lakik a lelkekben. Vajon a nyugati diaszpóra fiataljai énekelnek-e zsoltárt, és milyen nyelven?

(A beszélgetés korábban megjelent a felszabter.hu internetes oldalon)

RATZKY RITA

Petőfi retorikája költeményeiben

BEVEZETÉS

Mit értünk retorikán? A szónak több jelentése van, pontosabban fogalmazva, ket-
tő. Az első, ami a görög és a latin irodalomból eredeztetik: a szónoklattan, azaz a
meggyőzés, illetve a rábeszélés mestersége. Ahogy a *Retorikai lexikon* megfogalmazza:
„A retorika, mint a jó beszéd tudománya multidiszciplináris tudomány, amelynek
rendszere négy tárgykör kombinációjából épül fel: a szónok feladataiból, a szónoki
beszéd részeiből, a szónoki beszéd fajaiból és a perügyvitel jogi vonatkozásaiból.”¹
Fischer Sándor írta még 1975-ben – „A jó előadónak, a remekül beszélő szuggesztív
szónoknak eleve hatalmas segítséget nyújt rátermettsége, ha úgy tetszik: tehetsége. A
tehetség részben átöröklött, részben megszerzett képességekből tevődik össze. Így a
szónoki beszédre, az emberek előtti szereplésre, a biztos hatású szuggesztivitásra való
rátermettség is e két oldalról kapja gyümölcsöző támogatását.”²

A retorika második jelentése, ami az elsőből fejlődött ki, az irodalmi mű szer-
kezetét, felépítését jelenti. Írásomban magától értetődően a második jelentésre fi-
gyelmezek. Azaz a *szerkesztéstanra*. „Annak vizsgálata, hogy milyen szerkesztésmód
(felépítésmód) jellemzi az egyes műnemeket és műfajokat. Számos jó magyar szak-
munka foglalkozik idevágó kérdésekkel, hasznos gyakorlati tudnivalókat, általános
jellemzőket írnak le, de vagy a szépirodalom felől közelítenek a kérdéskörhöz, vagy
a klasszikus retorikai hagyományt viszik tovább, vagy – ha továbblépnek a szépiro-
dalmi műveken (költészet, széppróza) vagy bizonyos publicisztikai műfajokon túlrá
a közéleti megnyilatkozások irányába – már csak általános megfigyelésekre támasz-
kodnak, és általános ismereteket, általános tanácsokat vagy előírásokat, szerkezeti
vázlatokat adnak.”³

Azt hiszem, nem tévedek, ha az áttekintett Petőfi költemények alapján úgy vélem,
hogy legnagyobb hatással Cicero stílusa volt rá, aki mint ő is, a görög szabályokhoz al-
kalmazkodott, arányosan tagolt, ritmikusan végződő körmondatokkal dolgozott.⁴ Ha

¹ *Retorikai lexikon* (kiadási adatok a 4. lábjegyzetben), Előszó, 7. old.

² FISCHER Sándor: *Retorika*, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1975. 15. old.

³ *A régi új retorika*, szerkesztette: A. JÁSZÓ ANNA, L. ACZÉL PETRA, kiadja a Trezor Könyv- és Lapkiadó, Budapest, 2000. 74–75. old.

⁴ Lásd többek között a *Retorikai lexikon* szócikkeit, főszerkesztő: ADAMIK TAMÁS, szerkesztő: A. JÁSZÓ ANNA, írták ACZÉL PETRA, BALÁZS GÉZA, BENCZE LÓRÁNT, BENCZIK VILMOS, BORONKAI DÓRA, HANGAY ZOLTÁN, JENEI TERÉZ, KRUPP JÓZSEF, NEMESI ATTILA LÁSZLÓ, PETHŐ JÓZSEF, POLGÁR ANIKÓ, SIMON L. ZOLTÁN, SZITÁS BENEDEK. KALLIGRAM, POZSONY, 2010. Nevezetesen CICERÓ-t lásd a 207–209. oldalon. A szócikket róla ADAMIK TAMÁS írta.

egymás mellé tesszük a két politikus, szónok, költő életét, azaz Ciceróét⁵ és Petőfiét, azt látjuk, hogy a politikai pályafutásuk is sok hasonló mozzanatot tartalmaz: könnyedén kerültek ellenséges viszonyba nemcsak politikai ellenfeleikkel, hanem a hasonlóan gondolkodó, beszélő és cselekvő politikai társaikkal is.

[*Immár kész koszorúnk...*], azaz *Búcsúzás*

Tizenöt és fél éves aszódi diák korában a tanévvégi versek sorába tehetjük az utolsó kritikai kiadás (1973) legelső költeményét. A vers ötlete azt sugallja: de jó, hogy vége van az aszódi iskolai oktatásnak. Ez a költemény beindító kifejezése: „Immár kész koszorúnk, melyet tíz hólnapig, izzadt// Arcal [így—R.R.], gyenge eszünknek gyűjtve díszét, fonogattuk / A zöld Pindusz alatt”⁶, ami az olvasó jóindulatát, érdeklődését akarja felkelteni a vers témája iránt. Az iskolai hónapok fárasztóbbnak látszanak, mint a Pindusz⁷ megmászása.

*Magyar vagyok.*⁸ Az öt versszakos költemény minden versszakának első sora meg-egyezik a költemény címével. Mindegyik versszaknak ugyanakkor természetesen más a mondandója: az elsőben Magyarország természeti jellemzőit foglalja össze a narrátor, a szóvivő, aki maga a költő. Retorikájára és poétikájára a következők a jellemzők, néha a kettő összeolvad:

„Magyar vagyok. Legszebb ország hazám
Az öt világrész nagy területén. [...]”

Nézzük tehát az akkori országunk béli tájakat:

„Van rajta bérc, [...]”
„És rónasága, mintha a föld végét
Keresné, olyan messze messze nyúl.”⁹

Itt is, más művekben is, Petőfi nemes könnyedséggel használja szinte minden költeményében az enjambement-akat, azaz az egyik sorból a másikba áthajló szófüzést. A „kis világ”, ami Magyarország meghatározása, már az első versszakban ellentétekre épül. Láttuk, hogy a „bérc” és a „rónaság” egyaránt jellemzi, különösen az akkori Magyarországot. A Trianon utáni Magyarországon kevesebb a bérc és több a róna. A második versszak egy hatalmas szerkezeti ugrás, a tájról a magyar ember természetére vált a kiváló szónok és szerkesztő, aki ebben a költeményben különösen sok helyet ad a szóismétléseknek, bár azok érdekes módon többségében a versváltozatok második felében jelentkeznek, bár erre is van kivétel.

⁵ CICERO, Marcus Tullius (Arpinum, i. e. 106.—Formiae, i. e. 43.) római szónok, író költő. Lásd. Világirodalmi Lexikon, II. kötet, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972, 226—230. old.

⁶ PETŐFI SÁNDOR ÖSSZES MŰVEI 1. Kritikai kiadás 2.

⁷ Pindusz: Macedónia és Albánia határhegye

⁸ PETŐFI SÁNDOR ÖSSZES MŰVEI, 5. kötet, kritikai kiadás, szerkesztette: KERÉNYI FERENC, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2008. 24—26. old.

⁹ Uo. 25. old.

„Magyar vagyok. Természetem komoly,
Mint hegedűink első hangjai,
Ajkamra fel-felröppen a mosoly,
De nevetésem ritkán hallani.”

Ahogy a természet, azaz a magyar táj két véglet volt valójában, ugyanezt sugallja a magyar ember természete is.

„Magyar vagyok. Büszkén tekintek át
A multnak tengerén, a hol szemem
Egekbe nyúló kősziklákat lát,
Nagy tetteidet, bajnok nemzetem.”

Jelenből a múltba ugrik a magyar történelemben a vers narrátora, ami azt jelenti, hogy nem csak a magyar történelmet érinti, hanem az események okán egész Európa szerepet kap. A metafora a leggyakoribb alakzat, amit használ, de pont itt, a harmadik versszakban leír egy kedves hasonlatot is:

„Ugy rettegé a föld kirántott kardunk
Mint a villámot éjjel a gyerek.”¹⁰

A magyar történelem szónokunk szerint sok büszkeségre adott okot, de mindez sajnos a múlté, úgy gondolja.

„Magyar vagyok. S arcom szégyenben ég,
Szégyenlenem kell, hogy magyar vagyok!”

kialtja a hallgatóság fülébe. Ez a szégyen azonban nem pusztítja el, nem pusztíthatja el a hazaszeretetét. Nem emlékszem más hasonló vallomásra a magyar irodalomból, hacsak nem Berzsenyi Dániel egyes soraira.

A vers vége dicséretére válik Petőfinék:
„Mert szeretem, hón szeretem, imádom
Gyalázatában is nemzetemet!”¹¹

*A magyar ifjakhoz.*¹² A nyolc versszakos költemény hagyományosan a nemzetos-torozó darabok közé tartozik. Két kérdéssel vág bele a témába a költő, amelyeket azonnal meg is válaszol:

„Lesz-e gyümölcs a fán, mellynek nincs virága?
Avvagy virág vagy te, hazám ifjusága?...
Jaj az olyan kertnek,
Jaj még annak is, mert megverte az isten,

¹⁰ Lásd 25. old. Ezt írja a még legfeljebb a vőlegény sorsra vágyakozó költő. Gyermeké csak 1848. december 15-én lesz.

¹¹ Lásd uo. 26. old.

¹² Lásd uo. 31–32. old.

A hol, mint ti vagytok, magyar ifjak, ilyen
Virágok teremnek!¹³

Az állítás a következő metaforában valósul meg: Az ország egy kert, amelyben a csúfos virágok az ifjak. A retorika, azaz a szerkesztés/felépítés szabályai szerint most a bizonyítás következik, amit Petőfi egy újabb metaforával aposztrofál, és ez pedig a felhő, amibe saját lelkét költözteti. A bizonyítás része, hogy kortárs ifjúságának hibáit sorolja. A múltban az ifjúság az égig emelkedett, amit a költő a csillag metaforában mutat meg. A „nagy” és a „parányi” csillagok a múlt és a jelen fiatalságának megtestesítői. A helyzetváltozás károsultja a magyar haza. A költő, azaz a narrátor érzéketlennek értékeli a kortársait. Tegyük hozzá, hogy a költői érzékenységhöz képest bizonyára jóval közömbösebbek, mint azt a haza iránt nagyon elkötelezett költő szeretné. Mindent és mindenkit beengednek a palotájukba, kivéve a hazaszeretetet. Önérzet és közérdek szembesül itt egymással. A hazaszeretet csak egy pók által a mennyezet sarkát beszövé háló, ahogy ezt frappánsan Petőfi megfogalmazza.

Nem egészen érthető, hogy saját magát mivel is különíti el a többi fiatal kortársától. Ez némi nagyképűségre, egy kis beképzeltségre utal, amire minden oka megvolt. Valószínűleg nem köszönték meg Petőfinek ezt a költeményt a kortárs fiatal olvasók, amennyiben egyáltalán megismerték, ezt persze nem volt nehéz megtenni, a költemény az *Életképek* című folyóiratban jelent meg 1847 telének végén.

A költemény hetedik versszaka megint egy kérdéssel kezdődik:

„Szent hazaszeretet, mibe mártsam tollam?
Hogy dicső képedet híven lerajzoljam [...]”¹⁴

Nem véletlenül emeltem ki ezt a két sort. Ez a tetőpontja ennek a műnek. Egy mai fiatal azt mondaná, hogy vajon miért osztja az eszt ez a fiú? Ugyanakkor azt el kell ismernie, hogy rendkívül hatásosan fogalmaz. A vers végi enjambement-ban Keresztelő Szent János szerepébe búvik a narrátor, a versmondó, ami ugyancsak nem szerény gesztus:

„Ti bálványimádók, hiúság rabjai!
Jertek, gyilkot fogok szivembe mártani,
Hadd feccsenjen¹⁵ vére
Szét fejeitekre... tán sikere leszen,
Tán megtértek tőle... jertek hozzám ezen
Uj keresztelésre”¹⁶

*A nép nevében.*¹⁷ Nagyon közismert ez a költemény, ebben azonban azonosulás van a közösséggel, nem úgy, mint a fentebb kommentált versben.

¹³ Uo. 31. old.

¹⁴ Uo. 32. old.

¹⁵ PETŐFI így használja mindenütt ezt az igét; *feccsen*, nem pedig ahogy most szoktuk, *freccsen*.

¹⁶ Uo. 32. old.

¹⁷ Uo. 36–37. old.

„Még kér a nép, most adjatok neki!
Vagy nem tudjátok, milly szörnyű a nép,
Ha fölkel és nem kér, de vesz, ragad?
Nem hallottátok Dózsa György hírét?
Izzó vas trónon őt elégetétek,
De szellemét a tűz nem égeté meg,
Mert az maga a tűz; úgy vigyázatok:
Ismét pusztíthat e láng rajtatok!”¹⁸

Amint látjuk a költemény első (és ugyanez az utolsó versszak is!) versszakában Dózsa György, az 1514-es parasztfelkelés vezetője az a forradalmár, akinek az alakjában/szellemében élhetik meg Petőfi szerint a kortársai az előre vetített forradalmat.¹⁹ Mintha csak 1849 nyarának közepe, a kivítt halál képe villanna rá a vers narrátorának képernyőjére. A kifejtésben, azaz a második versszakban a költő az eddig végigpergetett magyar történelemmel szemben a világtörténet kezdetére, az emberré válás időszakára utal vissza. Az elmúlt évszázadok azt hozták maguk után, hogy az embereket megilleti a jog. Elhangzik tehát a politikus Petőfi követelése: „Jogot tehát, emberjogot a népnek!”²⁰ Ez a követelés képezi a mű alap gondolatát, minden ezután következő versszakban ezt erősíti meg a költő. A harmadik versszakban a tartalom ismétlése történik meg:

„S miért vagytok ti kiváltságosok? / Miért a jog csupán ti nálatok?”²¹ A magyar nemeseket bírálattal illeti, mégpedig egy konkrét történelmi vereség felidézésével, az 1809-es győri csatával.²² Ekkor a Napóleon vezette francia csapatok bevonultak a Dunántúl északi részére, és az ország az ütközetek színterévé vált. Bonaparte Napóleon „függetlenséget” ígért a magyar nemesekből álló hadseregnek, ha mellé áll. Ezt a hadsereg nem fogadta el. A győri csata június 14-én volt; a magyar hadsereg főparancsnoka, János főherceg nem törődött Napóleon ígéretével, sem az egyértelmű francia túlerővel, 17 óra tájban visszavonulást rendelt el Komárom felé. A parancs nyomán a nemesi alakulatoknál valóságos *futás* kezdődött, amely több ezer embert magával ragadott. Petőfi ezt a költemény negyedik versszakában gunyorosan így fogalmazza meg: „Majd elfeledtem győri vitézségetek. / Mikor emeltek már emlékszobort [így! – R- R.] / A sok hős lábának, melly ott úgy futott?” A vereség oka a történészek szerint az osztrák hadvezetés rossz haditerve volt, mégis a közvélemény a nemesi felkelőkre hárította a felelősséget, ahogy Petőfi is.

De térjünk vissza a költemény retorikai menetéhez. Az ötödik versszakban visszatér a költő a korábbi követeléséhez:

„Jogot a népnek, az emberiség
Nagy szent nevében, adjatok jogot[...]"²³

¹⁸ Uo. 36. old.

¹⁹ Amint azt KERÉNYI is megemlíti a szóban forgó vers jegyzetében, PETŐFI SÁNDOR és ARANY JÁNOS azok, akik először említik Dózsa György nevét versben, levélben. Uo. 358. old.

²⁰ Uo. 36. old.

²¹ Uo. 36. old.

²² Pontosabban Győrtől délre, Kismegyeren volt a csata.

²³ Uo. 37. old.

Úgy érzem, hogy az érintett vers alaphangulatának jellemzője az előbb említett *követelés* szó. Érdekes szerkezeti jellemzője e műnek, ahogy már említettem, hogy az azonos első és hatodik versszakban még a *kérés* a hangsúlyozott tartalom, míg a közbülső versszakokban a *követelés* a lényeg. Az indulat kifejezését az összes versszakra jellemző felkiáltó és kérdő mondatok vegyítésével éri el a szerző. Kijelentő mondat alig található az egész műben.

*A szájhősök.*²⁴ Ez a költemény nem a politikusi pályafutásra kívánckozó költőt jeleníti meg, hanem a kritikus állampolgárt. Neki nem kellett a megye- vagy országgyűlésen szavazóként ott lennie ahhoz, hogy kimondja véleményét. De amint látjuk, neki a beszéd kevés volt. Kerényi Ferenc²⁵ nagyon találóan tettekultusznak nevezi ezt a fajta hozzáállást. Úgy érzem, hogy itt feltétlenül idéznem kell Eötvös József következő sorait: „Arra, hogy valamely szónoklat a népet elragadja, mindenekfelett az szükséges, hogy az nemcsak szép beszéd, hanem hogy szép tett legyen.” Ez a költemény Szatmárban született 1847 végén, ahogy a kritikai kiadásból tudhatjuk, de csak 1848-ban jelenthetett meg. A költő a beszédek mondó politikusok ellen fordul, igazi hazafiságnak nem ezt a ténykedést tartja, ezzel indul a mű:

„Meddig tart ez őrült hangzavar még?
Meddig bőgtök még a hon nevében?
Kinek a hon mindig ajkain van,
Nincsen annak, soha sincs szívében!”²⁶

Ahogy az előző költeményekben láttuk, a versindítás itt is kérdő és felkiáltó mondatokkal történik meg. A hang nagyon kemény, a megszólítottak nemesi származású politikusok, akiknek szövegét Petőfi nagyon ironikusan, kicsit talán durván „kofanyelvnek”²⁷ nevezi. Ennél tömörebb metaforát elég nehéz találni a magyar irodalomban. A tettekultusz a második versszakban ömlik ki a költő száján:

„Tenni, tenni! a helyett, hogy szóval
Az időt így elharácsoljátok,”²⁸

Ebben a versben minden versszak egyformán fontos, ebben különbözik az előző két műtől. A harmadik versszakban az igazi hazaszeretet lényegét önti szavakba:

„Áldozat s tett, ez a két tükör, mely
A valódi honfiút mutatja...”²⁹

Az áldozat fogalmával megerősíti az előző versszak tartalmát. Mindegyik versszak első két sora kijelentés, megállapítás, a harmadik és negyedik sor pedig szigorú bírálat. Gondoljunk csak bele, miket hallhattak tőle a megyegyűlés szóvivői:

²⁴ Uo. 154–155. old.

²⁵ Uo. 513. old.

²⁶ Uo. 154. old.

²⁷ Uo. 154. old.

²⁸ Uo. 154. old.

²⁹ Uo. 154. old.

„De ti gyáva s önző szívek vagytok,
Tette gyávák s önzők áldozatra.”³⁰

Kerényi kritikai kiadásbéli jegyzeteiből megtudhatjuk, hogy kikről is lehet szó valójában: gróf Károlyi György az egyik személy. Tudhatjuk egyébként a költő életrajzából és egy évvel korábbi költeményéből, hogy azért volt olyan gróf is, akivel jó barátságba került, mégpedig Teleki Sándor. Petőfi akkor még y-nal írta a nevét, később 1848 után tértek át a magyarok az i-vel írásra, amikor azonban lezengett az 1848/49-es forradalom és szabadságharc, sokan visszatértek a nemesi helyesírásra, az y-ra. De térjünk csak vissza a beillesztett korábbi költeményre! Nem mondható tehát, hogy a költő minden nemeset egy kalap alá vett volna. Ennek bizonyítására a hozzá szóló, 1846-os Koltón írott verset kell, hogy megidézzem (5.)³¹:

„Te elfáradsz, míg őseidnek
Végig tekintesz névsorán,
Én jóformán azt sem tudom, hogy
Ki és mi volt a nagyapám.
Te fényes, csil[így!]áros teremben
Bárson[így!] pólyában születél,
Én szalmásákon születém egy
Kis mécs borongó fényinél.
Téged sétára cifra hintón
Négy, öt szép drága ló ragad,
Én az apostolok postáján³²
Viszem sétára magamat.
Bőssége van mindennek nálad,
A mit kíván a száj s a szem,
Nekem ma még csak van mit enni,
Holnap talán már éhezem.
Szóval: nagy úr vagy és én koldus,
S még is, légy büszke rá, igen,
Légy büszke rá, jó gróf druzsám, hogy
Itten nyugodtál keblemen.
Mert, hejh, nem mindenik nagy úrnak
Jut a szerencse, elhihetd,
Hogy megöleljem s barátomnak
Nevezzem, úgy mint tégedet.

³⁰ Uo. 154. old.

³¹ PETŐFI SÁNDOR ÖSSZES MŰVEI, kritikai kiadás, 4. kötet, Akadémiai kiadó, Budapest, szerkesztette: KERÉNYI FERENC, 219. old.

³² Mit jelent ez a kifejezés? A kritikai kiadásban, az érintett kötetben sem jegyzetelték meg. Az apostolok lova kifejezés ismerős a magyar nyelvben: azt jelenti gyalog. Az apostolok postája, Petőfi egyéni kifejezése arra vonatkozik, hogy az apostolok saját maguk jártak személyesen azokhoz az emberekhez, akiket meg akartak győzni valamiről. Az igéiket tehát imígyen „postázták”. Rendkívül egyéni ez a Petőfi által használt metafora.

S miért tettem ezt? mert...³³ de nem szükség,
Hogy elbeszéljem érdemed;
Már az elég dicséretedre,
Hogy itt könyvemben áll neved.”

Ha már beidéztem ezt az 1846-os nem túlságosan rövid, de egyszerűségében³⁴ nagyserű költeményt, néhány szót hadd ejtsek a retorikájáról is, minthogy ez a tanulmányomnak a fő témája. A költemény első 16 sorának a szerkezete a következő: Két sor Telekyről, két sor önmagáról – ez így folytatódik az említett sor végezetéig. Utána következik egy váltás, ami lényegében az eddigiek összefoglalása. Az utolsó két sor fantasztikusan egyszerű, és viccesen a saját humorát dönti Teleky Sándor irányába, aki ezt bizonyára értette is. A költemény azonban Petőfi életében nem jelent meg.

*Kazinczy Gáborhoz*³⁵ A költeményben található kifejezés szerint ez a munka szó szerint kapcsolódik a tanulmányomban másodikként elemzethez: „A nép nevében”³⁶ beszél a narrátor a megszólítotthoz, aki a híres költő, Kazinczy Ferenc³⁷ unokaöccse volt.

„Miljók nevében emelem szavam,
Miljók nevében mondom el neked
A köszönet, a hála szavait...”

A szóban forgó műben Petőfi a „bilincse-re-vert nép”³⁸ érdekében szól, és éppen ugyanezért szereti és ismeri el öt évvel idősebb pályatársa érdemeit. A költeményben így van, az *Úti levelek*-ben azonban erősen bírálja is: „Sáros-Patakról tennap reggel Ujhelybe rándultam Kazinczy Gábor barátomhoz, s a napot nála és vele töltém, milyen pompásan? ezt csak az képzelheti, ki Kazinczyt ismeri. Valódi csodagyermek a természetnek a szónoklatban; új Memnon-szobor, mellyből egy örökké tartó hajnal szakadatlanul a legfontosabb hangokat csalja. Benne elérte a rögtönző szónoklat a non plus ultrát. Olyanok,

³³ KISS JÓZSEF felfedezése szerint Petőfire jellemző volt, hogy nem három pontot használt a kis szünet jelzésére, hanem négyet. Azt hiszem, az irodalomtörténész ezt csak nekem mondta el, amikor együtt dolgoztunk a kritikai kiadás második és harmadik kötetén. PETŐFI SÁNDOR Összes Költeményei (1844. január–augusztus), kritikai kiadás, 2. kötet, sajtó alá rendezte: KISS JÓZSEF, RATZKY RITA, SZABÓ G. ZOLTÁN, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983, (1844. szeptember—1845. július) 3. kötet, sajtó alá rendezte: KISS JÓZSEF a hagyatékából, KERÉNYI FERENC, MARTINKÓ ANDRÁS a hagyatékából, RATZKY RITA, SZABÓ G. ZOLTÁN, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1997.

³⁴ Petőfi írja az egyszerűségről: Föl nem érem ésszel, hogy vannak a nem-mindennapi emberek közt is olyanok, kik nem tudják vagy nem hiszik, hogy az egyszerűség az első és mindenek fölötti szabály, hogy a kibén egyszerűség nincs, abban semmi sincs. Azzal ne álljanak elő, hogy az ő gondolataik magasabbak, hogysem közönséges nyelven ki lehetne fejezni. Az az egyszerűség, mely vissza tudta Shakspeare [így!] legnagyobb gondolatait, legragyogóbb költői képeit, legmélyesebb érzelmeit, bizony Kuthyét vagy akárkiét is vissza tudja adni. --” In: PETŐFI SÁNDOR ÖSSZES MŰVEI, régi kritikai kiadás, V. kötet, PETŐFI SÁNDOR VEGYES MŰVEI, ÚTIRAJZOK, NAPLÓJEGYZETEK, HÍRLAI CIKKEK ÉS EGYÉB PRÓZAI ÍRÁSOK, szerkesztette: V. NYILASSY Vilma és KISS József, Akadémiai Kiadó, Budapest, 66. old.

³⁵ Uo. 5. kötet, 170. old.

³⁶ Lásd e tanulmány 5. old.

³⁷ KAZINCZY FERENC (1759, Érsemlyén—1831. Széphalom)

³⁸ Uo. 5. kötet, 170. old. Tisztelt Olvasó: Talán ma úgy mondanánk/íránk, hogy a „bilincse” vert nép, de minthogy eredeti Petőfi kéziratról van szó, az elírás nem elképzelhető.

mint ő, talán lehetnek, de nála különbek nem. Csak az alkalom kell, hogy Mirabeauxja legyen Magyarországnak. És ha ír? stylusa épen olyan botrányos, mint Kuthy Lajosé.”³⁹

Egyébként korábban, még a vers írása előtt közvetlen levelet is küldött Szatmárból Kazinczy Gábornak, hogy jobban megismerjük kettejük kapcsolatát, érdemes ezt végig elolvasnunk.

„Imádott Gabim!

Szatmár, május 28. 1847.

„Baszom a szentháromságomat, ha kimondhatatlanul nem sajnálom, hogy meg nem látogattalak, de teljes lehetetlen. Szerelem hozott le Szatmárba [ő nem th-val írja, mint mások!] s az tartott itt, már pedig ez, tudod, hogy azt mondja: én vagyok a te urad, istened, ne legyenek kivülem idegen isteneid. Viharos napokat éltem át, de az eredmény az, hogy megjöve Párizsból rögtön megházasodom, mi még szeptemberben megtörténik.[...]”⁴⁰

A szerkezetét tekintve is tökéletes, hibátlan költeménnyel van dolgunk. A szóismetések gyakorisága az elejétől a végéig egyre erőteljesebben, mondhatnám, hogy egyre hangosabban fejezi ki a költő a lelkesedését, amivel Kazinczy Gábor és a maga céljait, és azok érdekében végzett tevékenységét illeti. A 42 soros költemény 12. sorában megjelenik a saskeselyű, ami kínozza a népet, a 16. sorban még egyszer beilleszti ezt is.

„Mienk, mienk lesz majd a győzelem,
Mert jó az ügy, melly fölfegyverze minket,
Mert a jó ügynek végre győzni kell.”⁴¹

Itt már nemcsak lelkesedésről, de magabiztosságról van szó, amit csak sajnálni lehet, de nem lepődhetünk meg rajta, hogy ez a vers Petőfi életében nem jelenhetett meg.

„Mert a mi fegyverünk az élesebb,
Mert az igazság a mi fegyverünk.”

Kazinczy Gábort „fél-mindenható”-nak nevezi, azaz félistennek, ha belegondolunk a hívők szempontjából, ez már majdnem istentagadás. De tudja, hogyan kell kimondani, félisten, nem a valódi Istenre utal. Ugyanakkor az is lenyűgöző ebben a műben, hogy olyan a retorika, mintha négyszemközt beszélgetnének, mintha jelen volna a megszólított. A lezárásban az a lenyűgöző, hogy a mindennapi beszéd és a szónoki tudás egyszerre jelennek meg. Hogy Petőfi valójában nem volt hívő, bizonyára tudják a kedves olvasók, akár onnan is, hogy Isten nevét mindig kisbetűvel írta. Szendrey Júlia nem, ő mindig nagygal. A politikus költő áldozatkészsége, amit egyszerre vall Kazinczy Gáborral, a vers címzettjével, az az önzetlen ténykedés a hazáért, az utolsó sorban megjelenik mint az 1847/48-as verseinek egyik szeretett metaforája, „az apostol”

³⁹ PETŐFI SÁNDOR ÖSSZES MŰVEI, régi kritikai kiadás, V. kötet, PETŐFI SÁNDOR VEGYES MŰVEI, sajtó alá rendezte, V. NYILASSY VILMA, KISS JÓZSEF, ÚTI LEVELEK, XII. levél, 65. old.

⁴⁰ Petőfinak az volt a terve, hogy esküvője előtt tesz egy külföldi utat, melynek során, ahogy a fenti levélből látható, Párizsba is szeretett volna elmenni. Erre azonban nem került sor.

⁴¹ PETŐFI SÁNDOR ÖSSZES MŰVEI, 5. kötet, 170. old.

„Nem fáradunk mi jutalom-reménnyel,
Mint a hazugság aljas zsoldosi,
De önzés nélkül, isten-ihletésből,
Mint hajdanában az apostolok.”⁴²

Ebben az írásomban versekről szólok, elbeszélő költeményekről nem, de azért említsük meg, hogy az 1848-as esztendő legkiválóbb munkája Petőfinek *Az apostol* című elbeszélő költeménye volt. Nyilván addigra érett meg ez az itt már a költeményekben forrongó téma, a népet a saját igéjével tanító félisten szerepe.

*Meddig alszol még hazám.*⁴³ Ez a koltói költemény a korábbi honfi-dalokhoz képest kevésbé vehető komolyan. Talán arról van szó, hogy épp amikor írta, a két hónapos nászútja idején talán nem ez a kérdés volt a számára legfontosabb. Legalábbis akkor nem, amikor a papírra vetése megtörtént. Kilenc versszakos mű, mindegyik versszak ugyanazzal a sorral, a vers címével kezdődik. A haza, ahogy az utolsó versszakban nevezi, „a szép Magyarországom” ugyan nagyon jól hangzik, de közben, a korábbi 8 versszakban mintha csak egy könnyű bordalt írta, olyan lazán szalad át a számára eddig nagyon is szigorúan vett dolgokon. Lehet, hogy másmilyen lett volna mindez, ha Petőfi életében megjelenik. Itt a beszédje némiképpen fölüeny, háttérbe kerül az ekkor még csak versben politizáló költő, aki majd 1848-ban már élőben politizál. Amiben itt mégis igaza van, az a sürgetés, a kilencszer megfogalmazott kérdéssel éri el ezt a hatást. Kikhez is beszélhet? Talán azokhoz a kisbirtokosokhoz, akiket korábban a kurta kocsmákban ismerhetett meg.

*A magyar politikusokhoz*⁴⁴ Kikhez szólhat ez a költemény? Feltehetően a megyei és országgyűlési képviselőkhez, Petőfi egyik sem volt, holott később, 1848-ban megpróbálkozott az utóbbival.

„Lenézik a szegény költőket
Ez elbizott, kevély urak,
Kik a megyék s ország gyűlésen
Fényes szerepet játszanak.”⁴⁵

Amint a kritikai kiadás jegyzeteiből, egyébként meg régebb óta a korábbi Petőfi életrajzokból is tudhatjuk,⁴⁶ hogy Petőfi gyakori utazásai lévén, sokszor részt vett az országban megyegyűléseken, sőt országgyűléseken is.⁴⁷ A megyegyűléseket Szatmárban látogatta a költő, majd 1847. októberében volt a Kolozsvárott megrendezett erdélyi országgyűlésen; majd „feszült figyelemmel kísérte az 1847 nov. 12. óta Pozsonyban ülésező országgyűlés tárgyalásait, a külföldi, hozzánk elhallatszott mozgalmak híreit”.⁴⁸ A Ferenczi Zoltán életrajzban olvashatjuk a következőket: „A költő [1846]

⁴² Uo. 171. old.

⁴³ PETŐFI SÁNDOR ÖSSZES MŰVEI, 5. kötet, 183—184. old.

⁴⁴ Uo. 250—251. old.

⁴⁵ Uo. 250. old.

⁴⁶ Többek közt lásd FERENCZI ZOLTÁN: *PETŐFI ÉLETRAJZA*, III. kötet, Franklin Társulat, Budapest, 1896.

⁴⁷ Lásd a Szatmár megyében, főképpen Nagykárolyban tartott megyegyűléseket és az 1847-es erdélyi országgyűlést.

⁴⁸ FERENCZI: Uo.

augusztus végét és szeptember első napjait Pap Endrénél, Szathmáron töltvén, közös megegyezéssel Nagy-Károlyba mentek szept. 4–5-én, hogy Szerdahelyi Pál beigtatásán jelen legyenek. E beigtató ünnepély az egész megyét Nagy-Károlyba vona; mert egy több évi helytelen kormányzati rendszer bukását jelentette [...]”⁴⁹ „[...]Sass Károly megírta a költőnek, hogy Júlia a tavaszi megyei gyűlésen, márcz. 2—6-dikáig Nagy-Károlyban lesz; de a költő, talán mert Júlia szavait szeszélynek vette, talán mert az *Összes Költemények*⁵⁰ sem engedték, nem ment el.”⁵¹

Na de legfőbb ideje visszatérni a költeményhez. Ebben a műben Petőfi, amint láttuk, a „szegény költők”⁵² közé sorolja magát, akik nyomába sem léphetnek a politikusoknak. Nem tudjuk, hogy valójában így volt-e, de ő mindenesetre így élte meg. Ez a költeménye, amint gondolhatjuk, csak 1848-ban látott napvilágot. Vahot Imre tette közzé, valóban 1848-ban. A költőre jellemzően kiélezi az ellentéteket, egymással szembe állítja az „apró napi eseményekkel” foglalkozó politikusokat és a forradalmi időszakot előre sejtető, verseiben érlelő költőket.⁵³ Az 5. versszak első négy sora halhatatlanná lett, kitörölhetetlenné vált az olvasók emlékezetéből:

„Tanuljátok meg, mi a költő,
És bánjatok szépen vele,
Tanuljátok meg, hogy a költő
Az istenség szent levele [...]”

Gondoljunk itt a korábban meg lábjegyzetelt „apostolok postájára”.

A magyarságtól többet vár el Petőfi, mint más nemzetől, a kritikai kiadás jegyzete szerint utal a „Nagy honfi-érdemök”-re, ami nem lehet más, mint a nyelvújítás. Ezt retorikailag szépen megerősíti a 7. versszakban, lássuk csak:

„Nyelvünk, egyetlen kincsünk, mellyet
Apáink örökségiből⁵⁴
El nem rabolt még az enyészet,
Az ellenünk eskütt idő [...]”

Talán benne van a lelkében, hogy a magyar nyelv közelebb állt Petrovics Istvánhoz, mint Hruz Máriához, közelebb a szlovák, szerb származású, de magát magyarnak valló apjához, mint a szlovák anyanyelvű édesanyjához.

Ha egy irodalomtörténész lehet olyan merész, hogy a saját érzelmeinek is hangot adjon, akkor leírom: ez a költemény, amivel a saját szakmáját védi a magyar költészet egyik legkiválóbb alkotója, kedvenceim közé tartozik.⁵⁵

⁴⁹ FERENCZ: III. kötet, 183. old.

⁵⁰ Ekkor történt ugyanis a kötet sajtó alá rendezése.

⁵¹ FERENCZI: III. kötet, 69. old.

⁵² PETŐFI SÁNDOR: Uo. 251. old.

⁵³ Uo. 251. old.

⁵⁴ Uo. 252. old. Éppen anyai örökségnek is mondhatná, hiszen az anyanyelvről beszél...

⁵⁵ A Petőfi Irodalmi Múzeumban KERÉNYI FERENC által rendezett Petőfi kiállítás is ezt a címet viselte.

*Szilveszter éje 1847ben.*⁵⁶ A költemény IV. része illeszkedik a témaválasztáshoz⁵⁷, ezért csak arról írok. Petőfi szerette az évről és az évről verseket.⁵⁸ Ez magától értetődően az előbbiekhöz tartozik. A költő ki nem állhatta a közhelyeket, ezért számára nem arról szólt az év utolsó napja, hogy ekkor mindenkinek megbocsát, akivel abban az évben sikerült összevesznie. Élesen, ahogy ez rá igencsak jellemző, fogalmaz:

„Az esztendőnek a halála
Oly ünnepélyes egy halál!
Illyenkor minden jobb halandó
Elzárkózik, magába száll,[...]”

Így viselkedik a többség, de másképpen a fiatal költő. A felkiáltó és kérdő mondatok továbbítják számunkra az indulatot. Hatalmas a különbség a közhelyesen gondolkodó átlagpolgár és öközötte.

Nézze el a kedves Olvasó, hogy csak a harmadik versszakot emelem most ki, mint-hogy ott fogalmazza meg álláspontját,⁵⁹ az utána következőben csak, ámbár keményen, ráerősít:

„Csak a zsarnok s a szolgálélek,
E kettő az én ellenem,
S én zsarnokoknak s rabszolgáknak
Bocsássak meg?...nem, soha sem!”⁶⁰

Ha mégis beleolvassuk az érdeklődő a költemény előbbi részeibe, megtudhatja, hogy ezt az éjszakát kettecskén töltötték feleségével, Szendrey Júliával. Ez volt tehát szerelmük beteljesedésének az éve. De a boldogságtól egy szempillantás alatt el tud fordulni ez a fiatal férj, és belesap saját életfilozófiájának megszövegezésébe. Azt mondhatjuk tehát összefoglalóan, hogy 1847 végére már kifejtett a személyisége, olyan lett, amit semmi és senki nem változtathat meg. Még Isten sem, még a szerelem sem.

Miért éppen az 1847-es költemények a legjobbak a költő életművében? A Petőfi szakirodalomban a XX. század második felében legalábbis elterjedt vélemény, hogy esztétikailag a legkiválóbb verseit a költő ebben az esztendőben írta. Ekkor még nem a politikai helyzet, a tervek voltak a legfontosabb témái, hanem gyakran filozófiai elképzeléseiről, történelmi emlékekről születtek költeményei gondosan kidolgozva.

⁵⁶ PETŐFI SÁNDOR ÖSSZES MŰVEI, kritikai kiadás, 5. kötet, 264—266. old.

⁵⁷ Uo. 266. old.

⁵⁸ A PEST-BUDAI PETŐFI EGYESÜLET egyik szokásos Petőfi születésnapján vacsoráján elhangzott előadásomban szóltam erről a Petőfi Irodalmi Múzeumban.

⁵⁹ A korábbi részekben a magánéletével, Szendrey Júliával, akkor már felesége iránti szerelmével foglalkozik, arról ír.

⁶⁰ Uo. 266. old.

ILLÉS GYÖRGY

Kazinczy boldogsága

SZÉPHALOM

Beértem Széphalomra. Egy sor fehérre meszelt falusi ház mellett vitt az út a parkig, amelynek vasrácsos kapuja mögött, a szelíd lankájú domb tetején áll a Kazinczy-mauzóleum. Kétoldalt félköríves, alacsony fákkal és bokrokkal szegett sétaút vezet fel a dombra. Tetején kis görög templom fehérlik ki a napsütötte, üde-zöld lombok közül. A hársak alatt orgonabokrok, a gyep térség közepén tuják és óriási lucfenyők sötétlenek. Kőornákban itt-ott kardlevelű dísznövények, odébb sok tarka virág. A mauzóleum előtt fehér kávájú, kerek vízmedence, amelyet csobogó forrás táplál.

Ha igaz az, hogy a klasszikus épület a hajdani udvarház helyén épült, itt lehetett valahol az író dolgozószobája, ahol most a piros kerti asztal áll a platánok alatt. A síkon futó szántóföldek végében három nagy süvegű hegy. Ezeket látta, ha könyveiből fölpillantott, vagy ha a kertben sétálgatott.

Némelyik fa még abból az időből maradt itt. A legöregebb egy odvas törzsű, másfél méter átmérőjű, göcsörtös akácfa. Több mint kétszáz éve hozta Amerikából csemetéjét a szenvedélyes, újjító férfiú, és ő ültette ide. Akkoriban még ritkaságszámba ment nálunk ez az idegenből hazai földbe plántált „magyar fa”. Odaléptem a villámsújtotta vén óriáshoz, és letéptem róla pár szál levelet.

A mauzóleumot 1847-ben Ybl Miklós tervei szerint emelték. Eredetileg sírhelyül szánták, de amikor a költő végakaratóból kitűnt, hogy mostani sírhelyén, kedves tölgyei alatt szeretne pihenni, kis múzeum lett a mauzóleumból. Szépen újra rendezett kiállítása az utóbbi években nyílt meg.

A kecses kis korinthuszi oszlopokon nyugvó épületben a költő mellszobra, a Ferenczy-féle portré márványmásolata fogadja a belépőt. Mögötte a könyvtár, Kazinczy összegyűjtött műveinek különböző kiadásaival. A kék-fehér kazettás kupola tetőablakán beömlő fényben meg-megcsillannak a melegbarna bőrkötések aranycirádái. Az egyik nyitott könyv címlapján Ráday, a másikon Cserey acélmetszetű képe mutatja azt a példátlan irodalom pártoló bőkezűséget, amellyel ez a sokszor hiúsággal és irigységgel gyanúsított középirtokos nemes nála tehetősebb író társait is oly önzetlenül segítette hozzá a nyilvá-nossághoz.

Az egyik polc sarkában Kazinczy halotti maszkja. Döbbenetesen kicsiny arc, kissé duzadt orra alatt a felső ajak foghíjasan besüppedt. Az öreg költő fejének madárszerű, éles vonásai megingathatatlan nyugalomba szelídülnek. A könyvszekrénytől balra katonaruhás gyermekportré, Kazinczy gyerekkori képe. Kramer eperjesi festő 1763-ban, négyes-tendős korában festette le őt, „atyjának óhaja szerint” – Károly főherceg ezredének tisztii egyenruhájában, aranyzsinóros fehér kabátkában.

A falakon képek függnek. Itt van édesanyja, a szigorú Bossányi Zsuzsánna fotója. Mel-

lette anyai nagyapja Bossányi Ferenc, akinek házában, Biharban, Érsemlyénben nevelkedett. A pataki kollégium, ahol diákoskodott.

Szellemi kibontakozásának jelei, jelvényei: szabadkőműves köténye, rajta méhkas rajza zsongó méhekkal. Irodalmi folyóirata, az *Orpheus*, amelynek címéül a maga szabadkőműves nevét adta. Széphalmy Vince néven írt munkái. Azután a szomorú 2387 nap emléke: a költő fogságban használt tányérja. Brünn, Obrovic, Kufstein, Munkács börtöneiben körmölgette verseit, sokszor kiserkent vérével. A szabadságeszmékért szenvedett ő is, mint a jobbak közül akkor annyian. Szabadulása után – amikor családja, ismerősei elfordultak tőle – vetette meg lábát itt, Széphalmon, s tette a húsز házból álló kis abauji falut a magyar irodalom gyűjtőpontjává. Egykori hivatali főnökének, Török Lajosnak leánya, Sophie állt hűségesen mellette. Itt néz ránk leánykori képe, nagy barna szemével, s itt mosolyog fehér márványba faragott arcúja. A tárlókban a költő munkái: 23 vastos kötetnyi levelezése, amelyet 1806-tól javarészt innen keltezett Széphalomról, élete végéig, 1831-ig. Széphalom neve fogalomná vált a kor írói számára, ahogyan a késő költőutódok emlékezetében. Áldozatos életét a Felvidékre áterjedt kolerajárvány oltotta ki 1831. augusztus 23-án. Felesége és leánya hantolták el a kert nagy tölgyfái alatt.

Aki eleget teve maga korának, az minden következőnek élt – vallotta a költő, s önnön élete igazolta szavait.

A mauzóleumtól hársfasor visz a kert szélén lévő sírokhoz, ahol az író, felesége és gyermekei pihennek.

A kőoszlopon, amelyet még felesége állított, klasszikus mértékű verssorok szólnak fedhetetlen életéről. Egyszerű betűkkel helyi fafaragó véshette föl:

Látnok, szenvedtél, zivatarral küzdve derítéd
A hon egét, s magadat sújta le a zivatar.
„Legyen! – mondád – a haza éljen, vesszek el én bár,
Múló fergeteg ez, s a Haza fénye örök” —
Most nyugszol, csillagkoszorú fed Olimpusz egében
Általad a Haza él, s él, örökíti neved...

Huszonhét éven át boldog családi életet éltek. Sophie-t mindenki dicsérte, tisztelte aki megfordult náluk. Művelt, a szegényeken jószívuén segítő, jobbá-gyaikat gyógyítgató nemesasszony volt. A zselléreket nem kínozták, ínség idején segítettek rajtuk.

Hét gyerek

Sophie-nak hét gyereket kellett egyedül felnevelnie. Jó anya volt, gondos háziasszony. Ránk maradt levélváltásából megtudjuk, hogy az Aradon 1849-ben kivégzett Kazinczy Lajos tábornok, hétéves korában ezt írta édesanyjának, Széphalomról Regmecre:

Édes Anyám jöjjön el már!
A kis Laló csókokat vár.
Ha nem jön el éjszakára,

*Szolgálni megyen Kassára,
Talál ott ő olyan anyát,
Ki nem hagyja Lalót magát!*

Mire török Sophie így válaszolt: Édes Lalóm! Csókollak téged szép versedért, de nem mehetek hozzád, mert sok a dolgom. Csak ne menj te szolgálni Kassára! Ki maradna a te jó és kedves papád mellett, ki téged szeret. Szolgáljál őt. Ha jó édes borom lesz, majd hozok. Addig szőlőt küldök. A kacsára és a matskára vigyázzatok!

A szülők nem adták gyerekeiket iskolába, hanem maguk nevelték őket. A betűvetést négyesztendőős korban kezdték tanítani. Nem oktatóan, hanem játékosan, figyelmet, kedvet és érdeklődést felkeltve tanították gyermekeiket. Török Sophie időről-időre az ajtófélfához állította őket, fejük fölött pennával vonalat húzott, s odaírta nevüket, majd hetek múlva ellenőrizte, nőttek-e. Férjét hosszú utazásaira mindig elkísérte. Kazinczy élete végig sem hagyott fel felesége dicséretével.

Sophie nekem, és sok esztendőig, nem feleségem volt, hanem szeretöm, még akkor is nem feleségem, hanem szeretöm, midőn gyermekemet tejével táplálta. Feketébb és kedvesb színű fonalakból soha ember életét a párkák nem fonták, s így még ma is öregségem végnapjaiban; s hogy bajaimat ily lélekkel viselem, az nem hideg bölcsesség, hanem hála érzése – írta a Pályám emlékezete utolsó lapjain. Nincs okunk szavában kételkedni.

Kazinczy börtöne

BRÜNN

Egyik reggel felsétáltam a spielbergi hegyre, a morva főváros közepén emelkedő várba – börtönt nézni. A várat akkoriban kaszárnának használták, s a nevezetes börtönt, ahol a bécsi császár híres foglyait őrizték, úgy mutogatták, mint idegenforgalmi látványosságot.

Óriás, komor épület a spielbergi vár, sötétbarna, hideg kőfalak, semmi építészeti érdekesség, semmi hősi várvédő vonal vagy dacosan szembeszálló bástya és torony. Ezt eleve börtönnek szánták, azért ilyen jellegtelen.

A vár árcai előtt füves sétány kanyarodott nyári virágokkal, gyerekek hancúroztak és labdázta, szerelmesek sétáltak fel s alá, rá se hederítve a világra, a padokon idősebb férfiak újságot olvastak, valahol a közelben harangoztak, vasárnap volt. A várárok fölött híd, a hídon katonai őrség fogadott, igazoltattak. Két katona végigfutotta az útlevelemet, s mosolygó arccal fordultak felém, ők is magyarok voltak. Akkoriban a szlovákiai magyar fiúk egész ezrede szolgált ott, csak az őrmesterek és tiszték voltak csehek.

Egy cseh tiszthelyettes vezetett végig Spielberg várán, messze hangzó szóval magyarázta: itt ült nehéz vasban a híres Trenk báró, a vitéz kalandor katona, akiről Jókai regényt írt, amott Silvio Pellico szenvedett, a nemes lelkű olasz költő, aki versekben örökítette meg a brünni börtönt, s versei többet ártottak a Habsburgoknak, mint egy elvesztett háború. Emitt pedig, mondta az őrmester, Kazinczy Ferenc raboskodott, egy magyar író, aki

jakobinus volt. Hadarva, egykedvűen, tárgyilagosan sorolta fel az érdekességeket, s már vitte tovább a társaságot a várkapolnába.

Én akkor visszazöktem Kazinczy cellájához. Hirtelen elhatározással beléptem a sötétbe. Pár perc múlva földerengett a helyiség. Megérintettem mindent, amihez a költő hozzányúlt, az ajtót, a falakat, a berendezést, ami vasból és keményfából készült, még megmaradt. A cella hideg volt, nyári ruhában fázni kezdtem.

Azon a grádicson lépegettem, amelyen 1795. október 7-én a tizenöt magyar jakobinus közül Kazinczy Ferencet terelte a profosz. Elöl ment két gyertyával világítva, az író utána. Jobbjával a folyosó falát, baljával a cellák ajtaját tapogatva támolygott lefelé a rab. A kőszikla penésze odaragadt a kezéhez. Amikor kinyílt az ajtó – olvassuk a *Fogságom naplójában* –, orrát megsapta a penész büze.

Néhány napja mindössze, hogy Budán, a várban, Martinovicsék kivégzése után Kazinczy Ferencet is „fő- és vagyonesztésre” ítélték, de a császár a halálos ítéletet bizonytalan idejű várfogságra változtatta, vasban. Kétemeletnyi mélységben, itt a brünni várban, megnyílt előtte a fertelmes cella, melyet még soha nem meszeltek ki. *A scorbuticus rab* – olvasom a naplóban – *gyomorszékén ülve a falra köpte a nyálát, s az függőleges vonalban folyt le, hol sápadtabb, hol veresebb színt hagyván a falon. Irtóztató volt látni. Az egyik oldalfalról a másikig egy gerenda volt vonva s arra hidlás, mint a lovak alatt az istállóban. Egyszerre léptem fel a hidlásra, ki nem állhatván a bűzt, mentem az ablakhoz.* De hiába, az ablakot nem szabad kinyitni.

– Miért? – kérdi a rab

– Hier wird nichts gefragt! – hangzik a börtönőr válasza.

Nem, itt kérdezni sem szabad!

Ilyen bűzös lyukban, itt a várban, majd később a brünni városi börtönben, mely csak valamivel volt jobb, rendületlenül várakozott Kazinczy Ferenc. Még az üdítő levegőt, a szabadság egyetlen hírnökét is eltiltották tőle. Harmincegy esztendő fiatalember volt, amikor a börtönajtót rácsukták. Kétezer-háromszáznyolcvanhét napig ült vasbilincsekbe verve, holott az első fél órában már úgy érezte, nem bírja tovább. Bírta, elbírta. *Nem mondhatnám, hogy ezt a sanyargatást nagyon bántam volna, az igazi szenvedés a léleké* – írja naplójában. Semmibe vette az ételt, eltolta magától a vizes csuprot, a tömlőc büze felpuffasztotta gyomrát. Egy hónap múlva annyira legyengült, hogy fel se tudott kelni a szalmáról. Mikor a várparancsnok engedélyével átvitték egy másik cellába, a lépcsőre fellépve elájult. Tüdeje már elszokott a levegőtől. Végül szánalomból magyar rabtársai szomszédságában kapott cellát, már az emeleten. Egész nap azzal foglalkozott, hogy a falhoz vonszolja magát, és átkopogjon a falon. Tudta a rabok ábécéjét, az a betű: egy koppanás, a bé: kettő. Rosti János, az egyik szomszéd, csügged, ezt kopogta Kazinczynak: – Meg akarok halni!

Kazinczy törhetetlenül visszakopogott neki:

– Nem szabad!

S feljegyezte: *Verseket csináltak velem s ez elméjét felderíté.* Íme, az irodalom, a lélek és a test megmentője. A spielbergi rabok közül többen elborult elmével léptek ki rabságuk

végén, volt, aki meghalt. Kazinczy hét és fél éven át nem kapott tüdőbajt, nem csüggött el a lelke, nem kuszálódtak össze idegei. Akarattal győzte le a börtönt, szívós szabadságérzettel, lelki nyugalommal. Az akaraterő úgy fedte, mint a legjobb páncél. A belső ellenállás néha sikeresebb, mint a külső. Betűit túvel kaparta a papirosra, tintának a vasajtó rozsdáját higította fel vízzel, vagy ha már rozsdá nem akadt, felvágta a kezét, s önnön vérével írt, amikor őrei elfordultak cellájától, s másfelé lépdeltek a folyosón. Patkányok surrogása s a falakról lecseppenő víz hangja mellett nem a halálra, hanem az életre készült, az író életére, akinek van mondanivalója és tennivalója a nemzet számára. Csonttá aszott a börtönben, de a magyar nyelv az ő bilincsbé vert vékony, fehér kezén acélosodott meg, s vált simulékonnyá ismét, annyi pangás után kellemessé és finommá. Egy nemzet alvó közösségét ébresztette fel Kazinczy, közügyé tette az irodalmat.

Egy cseh történész megtalálta a brünni magyar politikai foglyokról készített hatósági feljegyzéseket. Azokból érdekes dolgok derültek ki. A rab Kazinczy utóbb roppant figyelemmel gondolhatta külsejét. Anyja ugyanis pénzt küldött a börtönbe, s a fiú új ruhára, selyemmellényre, selyem házikabátra, hálóingekre, ágytakaróra, nyakkendőre, fésűre, pomádéra s fényes új sarkantyús csizmára váltotta pénzét. Meg könyvekre! Szigorú volt a cenzúra, mégis engedélyeztek a raboknak betűt is. Mit olvasott a börtönben Kazinczy? Abélard és Héloise híres középkori szerelmi levelezését, magyar és német nyelvtant, Goethe, Lessing, Wieland, Shakespeare és Horatius műveit. Az anya közel ezer aranyat utalt át a rabtartóknak fia életének könnyítésére.

A cseh kutató a városi börtön őreinek neveit is közölte. S mily gavallér volt minden magyar rab, őreiknek adták a borukat, hogy elnézzék sűrű kopogásaikat, írószenvedélyüket. Az örök valamennyiöket méltóságos úrnak szólították, s Kazinczy, jellemző rá, jóban lett nemcsak a börtönigazgatóval, hanem annak feleségével és leánykájával is. A nők ismételten megjelentek a börtönudvaron, amikor az író sétáját végezte, integettek, mosolyogtak a „magyar úrra”. Mindez valahogy lelepleződött, s az emberséges igazgató majdnem állását veszítette.

Sokáig álltam ott Spielberg híres magyar cellájának küszöbén.

Aztán kimenet megnéztem Kazinczy falba illesztett márványtábláját. A brünni műegyetem magyar diákjai készítették, s Rigele Alajos pozsonyi szobrászművész (akinek fia brünni diák volt) véste rá Kazinczy arcmását. Boglyas hajjal, boltozatos koponyája alatt mélyen ülő szemmel, hosszú orral, egymásra feszülő ajkain gunyoros mosollyal, nyugodt tartással rendíthetetlen pillant a falakra.

Vándor, szent hová lépsz, e hely.
Menj és mondjad hazámnak,
Hogy törvényeidért kész vala veszni fia.

Ezt olvastam az arckép alatt, aztán latinul a pár sort, amely tudtul adja minden spielbergi látogatónak, hogy ezt a táblát Kazinczy Ferenc író kegyeletteljes emlékére helyezték oda 1927. november 12-én a brünni egyetem magyar diákjai, a Corvina – egyesület tagjai.

Az Ószövetségi Szómutató Szótár bemutatója a Magyar Tudományos Akadémián

2022. május 25.-én délután népes hallgatóság gyülekezett az MTA Könyvtárának Arany János utcai konferenciatermében. Itt került sor a Logos Kiadó gondozásában megjelent Ószövetségi Szómutató Szótár (ÓSzSz) bemutatójára.

A mintegy 8 ezer oldal terjedelmű kiadvány mindössze egy példányban készült el, hiszen nincs olyan kiadó, amely a pénzügyi megtérülés reményében vállalkozhatott volna kiadására, netán terjesztésére, ezért a digitális formában megjelent mű részére a Magyar Bibliatársulat Alapítvány (MBTA) honlapja biztosít nyilvánosságot. A kiadvány így nemcsak az aktív templomjárók, hanem valamennyi bibliatanulmányozásban érdekelt felhasználó számára ingyenesen hozzáférésűvé vált. A rendhagyó könyvbemutató moderátori feladatát a szótárt szerkesztő Babits Antal PhD vállalta, aki egyben a művet megjelentető Logos Kiadó képviselője is.

Freund Tamás MTA elnök bevezetesként a zene szeretetének ajándékaról szolt, mely összeköti a kötet klarinétművészként is elismert szerkesztőjével, mivel maga is amatőr klarinétjátékos. Ezután a hit és a tudomány kapcsolatáról osztotta meg gondolatait a hallgatósággal. A hit olyan kérdéseket képes megválaszolni, melyeket a tudomány megfogalmazására sem képes, s ez létének alapja is. Az Ószövetség ismerete az emberiség közös kulturális örökségeként a hit, a tudomány és művészet számára is megkerülhetetlen, s ennek feltárásához a most publikált ÓSzSz nélkülözhetetlen segítséget nyújt.

Székely János római katolikus püspök azt hangsúlyozta, hogy a Szentírás fordításában az eredeti üzenet egy része elsikkad, így az ÓSzSz közelebb hozhatja a felhasználókat ennek torzításmentes megismeréséhez. Steinbach József református püspök a Bibliáról mint mindennapi kegyességünk forrásáról elmélkedett, és annak a reménységének adott hangot, hogy az ÓSzSz használata képessé teszi aktív használóit arra, hogy ne értsék félre Urunk akaratát. A Magyarországi Egyházak Ökumenikus

Tanácsa elnökeként valamennyi tagegyház köszönetét fejezte ki a közreműködők felé a szótár elkészítéséért és publikálásáért. Fröhlich Róbert főrabbi azt hangsúlyozta, hogy a szavak a nyelv legkisebb, még önálló jelentést hordozó alkotóelemei. Hoseás próféta könyvében szereplő igéhez (Hós 14,3) így kapcsolódott: „Ezeket a szavakat vigyétek magatokkal, amikor megtértek az ÚRhoz, ezt mondjátok neki: Bocsáss meg minden bűnt, és fogadd szívesen, ha ajkunk gyümölcsét áldozzuk neked!” Kívánsága szerint az ŐSzSz nyolcezer oldalán szereplő mintegy tízezer szómagyarázat legyen az Örökkévalóhoz való megtérés eszköze.

Ezt követően a kötet szerkesztője és kiadója szólt az eddig elkészült – s le nem zárható – munka újszerűségéről és nehézségeiről. Elmondta, hogy az ŐSzSz az első magyar nyelvű ószövetségi héber szóanyagot feldolgozó kiadvány, melynek megvalósítása során természetesen támaszkodtak a korábban már megjelent idegen nyelvű szótárakra és konkordanciákra. A szótár nemcsak a szavak átírását és fordítását tartalmazza, hanem megjeleníti az adott szó valamennyi bibliai előfordulását is. Az előfordulások digitalizálása során a Magyar Bibliatársulat Alapítvány 2014. évi Revideált Új Fordítását használták, de a hivatkozások alapján valamennyi magyar nyelvű bibliafordítással összevethetők a keresés eredményei, sőt kívánatos is a magyar fordításokban lévő eltérések összehasonlítása az Ószövetség eredeti szövegének tanulmányozása során. Nehézséget jelentett a mintegy másfél ezer, mindössze egyszer előforduló szó magyarázatának rögzítése, hiszen ezek értelmezésében a külföldi szakirodalom sem egységes. Így a szerkesztő által képviselt munkacsoport kéri valamennyi felhasználó visszajelzését az esetleges hiányosságokról, módosítási javaslatokról, hiszen a kiadvány digitális megjelenése kiváló lehetőséget nyújt az indokolt módosítások, kiegészítések folyamatos elvégzésére.

Pecsuk Ottó a MBTA főtítkáráként megerősítette, hogy készséggel biztosították a megjelenési lehetőséget az ŐSzSz számára, hiszen az alapítvány elsődleges célja, hogy jó minőségű Bibliát és bibliai segédanyagokat biztosítson az érdeklődők számára. Külön öröm, hogy a szótár szerkesztői az egyes szavak előfordulásainak szentírásbeli megjelenítése során az alapítvány fő „termékét” a 2014 óta használatban lévő Revideált Új Fordítást tekintették megfelelő forrásnak. Így a honlapon digitálisan publikált, alapítvány által gondozott fordítások tanulmányozásakor az újszövetségi görög szómagyarázó szótár mellett ez a segédeszköz is online formában jelenik meg. Végezetül Karasszon István professzor az ŐSzSz lektoraként szólt a mintegy hat éve tartó együttműködésről, mellyel kollégájával Egeresi Sándor László docenssel együtt folyamatosan támogatták a szótár szerkesztőinek tevékenységét.

A könyvbemutató spirituális üzenete Klenyán Csaba klarinétművész játékaival egészült ki.

(zsj)

A szerkesztőbizottság:
Alakszainé dr. Oláh Annamária,
Gróf Lajos, Papp András, Hangóné Birtha Melinda,
Sasvári István, SzeleNGe Judit,
dr. Várhelyi Krisztina, dr. Zsugyel János (főszerkesztő)

Lapalapító: *Gróf Lajos*
Tipográfia: *Keglovics János*

ISSN 2676-8127

Kiadja: *az Élteső Lélek Alapítvány*

Támogatók:
MTA Miskolci Területi Bizottság

**Nemzeti
Együttműködési
Alap**

**Eszmék és Értékek
Alapítvány**

Felelős kiadó: *Holndonner Ferenc,*
Alakszainé dr. Oláh Annamária

Olvasóink a folyóirat megjelenését
az Élteső Lélek Alapítvány CIB Banknál vezetett
10700086-68936099-51100005 számú számlájára
történő átutalással támogathatják.

HOZZÁJÁRULÁSUKAT KÖSZÖNJÜK!

E számunk szerzői

Prof. Balogh Judit történész, egyetemi tanár, Eszterházy Károly Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi és Művészeti Kar, Eger

Dr. Dabasi Halász Zsuzsanna (1967–2021) PhD, egyetemi docens, Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar

Dobos Marianne író, újságíró

Féja Géza (1900–1978) író

Dr. Illés György PhD irodalomtörténész, író

Dr. Lipták Katalin PhD egyetemi docens, Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar

Dr. Monostori Tibor PhD társadalomtudós, író

Dr. Ratzky Rita PhD irodalomtörténész, Petőfi Irodalmi Múzeum

Rita nővér Szent Ferenc Kisnővérei

Dr. Szarka János görögkatolikus pap, Miskolci Egyházmegye

Dr. Zimonyi Zoltán Szabó Lőrinc-díjas irodalomtörténész